

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО» (м. Одеса)
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ДИФЕРЕНЦІАЛЬНОЇ
ПСИХОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО
ФАКУЛЬТЕТУ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР ОСОБИСТОСТІ В ЗВИЧАЙНИХ ТА НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської науково-практичної конференції
19-20 травня 2023 року

Одеса
ФОП Бєлий А.Є
2023

УДК 159.9: 37.015.3

ББК 88.4

П 86

Друкується згідно рішення Вченої ради Соціально-гуманітарного факультету Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Протокол № 6 від 24.02.2023 р.)

Психологічний простір особистості в звичайних та надзвичайних умовах сучасності : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Психологія самоздійснення особистості: теорія, досвід, практика» (19-20 травня 2023 р.) / відп. ред. О. П. Саннікова. Одеса : ФОП Бєлий А.Є., 2023. 168 с.

ISBN 978-617-7757-56-5

Редакційна колегія

Саннікова О. П. – *доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та диференціальної психології; відповідальний редактор;*

Василенко І. В. – *кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та диференціальної психології;*

Санніков О. І. – *доктор психологічних наук, професор кафедри теорії та методики практичної психології.*

Матеріали збірника містять результати теоретико - емпіричних досліджень, що здобуті в процесі науково-дослідної роботи студентів, аспірантів та науковців, які навчаються і працюють у закладах освіти України.

Для студентів, аспірантів, молодих науковців, психологів, педагогів та широкого кола зацікавлених осіб.

За зміст та помилки, що можуть зустрічатися в тексті статей, несуть відповідальність автори.

ISBN 978-617-7757-56-5

© Університет Ушинського, 2023

УДК: 159.923

НАРАТИВНІ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОГО СЦЕНАРІЮ ОСОБИСТОСТІ

Саннікова О. П.

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського*

Яблонська К. І.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Резюме. *Актуальність статті обумовлена тим, що сьогодні, у процесі вивчення особистості, дослідженні специфіки розгортання її життєвого шляху, все більшої актуальності набуває питання дієвих методів дослідження, зокрема, у дослідженні процесу усвідомлення певним індивідом самого себе та власного життя. Важливим є проведення дослідження нарративних моделей формування життєвих сценаріїв особистості. Було використано комплекс методів: теоретичні – аналіз та систематизація наукових джерел з проблеми дослідження; синтез змісту філософських, культурологічних, лінгвістичних та психологічних джерел; порівняння, систематизація, узагальнення й інтерпретація теоретичних положень. Для визначення формування нарративних моделей була використана спеціально розроблена авторська анкета-інтерв'ю. Отримані дані анкети-інтерв'ю свідчать, що життєвий сценарій розпочинається саме із раннього дитинства та великою мірою має вплив на майбутнє опитаних.*

Ключові слова: *життєвий сценарій, наратив, нарративний підхід, нарративні моделі, анкета-інтерв'ю.*

Постановка проблеми. Останні декілька десятиліть характеризуються глибокими змінами в змісті та структурі соціальних та гуманітарних знань, у методології соціальних та гуманітарних наук. Однією із основних причин даної трансформації являється суміжність сфер різноманітних дисциплін (історія, література, педагогіка, філософія, психологія та інші), що обумовлює необхідність проведення відповідного перегляду традиційних та запровадження сучасних новітніх підходів до дослідження тих або інших явищ. Саме тому доволі доречною є розвиток нарративної психології, яка досить актуальна не лише для психотерапевтів та психологів, а й для соціальних працівників, соціальних педагогів та управлінців. Значною кількістю науковців було доведено, що функціонування різних форм знання можна усвідомити лише через відповідний розгляд їх нарративної природи. В загальному, оповідання є досить вагомими в житті людини, і

мають вони місце не тільки у повсякденному мовленні та літературних текстах, а й в науковому просторі. Наратологічні аргументи та поняття використовуються не тільки у галузях дослідження, які безпосередньо пов'язані з художньою літературою.

Сьогодні, у процесі вивчення особистості, дослідженні специфіки розгортання її життєвого шляху, все більшої актуальності набуває питання дієвих методів дослідження, зокрема, у дослідженні процесу усвідомлення певним індивідом самого себе та власного життя. Значна кількість дослідників зосереджують власну увагу саме на біографічних методах, що дають можливість одержати якісну інформацію стосовно суб'єкта, який досліджується. Застосування ідеографічного підходу дає можливість зосередитись переважно на усвідомленні певним індивідом самого себе, власного життєвого сценарію та життєвого шляху.

Визначенням та дослідженням формування життєвих сценаріїв займалися видатні розробники напрямку та практики транзакційного аналізу Ерік Берн, його учні К. Штайнер (матриця сценарію, емоційна грамотність та міжособисті силкові ігри) та С. Карпман (драматичний трикутник як схема аналізу психологічних ігор) та послідовники Р. Ерскін (сценарна система), Х. Вікофф (типові жіночі та чоловічі сценарії), Б. Гулдінг та М. Гулдінг (вивчення заборон, що лежать в основі сценарію людини) (Максименко, 2019, с. 6).

Серед класичних робіт можна виділити напрацювання Ф. Перлза, який описував само підкріплювані, повторювані висновки і шаблони як «життєвий сценарій». Фрейд використовував термін «повторюване насилля» (примус до повторення), для опису цього самого феномена. Сучасні психоаналітичні автори (Дж. Арлоу, М.Ф. Баш, Р. Столорю та Дж. Атвуд) описують подібний феномен, коли вони пишуть про формування впливу на життя невідомих закономірностей у відносинах, що склалися в процесі розвитку (Чепелева, 2020, с. 115).

Дослідженням життєвих сценаріїв в організаціях займалися Ерік Берн (розробка організаційної теорії), Анне де Грааф та Клаас Кунст (взаємозв'язок корпоративної культури та сценарію), Дж. Хей (дослідження індивідуальних та професійних особливостей організаційної роботи), Р. Крауз (використання теорії сценаріїв в організаційних умовах, дослідження впливу несвідомих індивідуальних і групових процесів на ефективність організації) та інші (Марчук, 2017, с. 25).

Виникнення та розвиток ідей наративної психології пов'язані з теоретичними та практичними дослідженнями М. Вайта та Д. Епстона, Дж. Брунера (аналіз структури наративу та ідея життя як наратив), М. Баль (наратологічні дослідження), М. Л. Крослі (опис практичного використання наративного підходу) та ін (Ставицька, 2014, с. 314).

Метою статті є визначення особливостей наративних моделей формування життєвого сценарію особистості.

Теоретичний аналіз проблеми. Життєвий шлях людини, стратегії життя, життєві цінності та цілі є предметом уваги різних гуманітарних наук: соціології, антропології, психології. Інтерес до цієї проблематики помітно зростає останні десятиліття у зв'язку з посиленням уваги до активності самої людини у вибудовуванні свого життєвого шляху. Для психології тема моделей формування життєвого шляху людини є однією із традиційних. У її полі перетинаються інтереси різних напрямів – психології особистості, психології розвитку, вікової психології.

Останнім часом, дедалі помітніше місце поруч із традиційним поняттям життєвого шляху починає займати поняття життєвого сценарію людини. У контексті змін сучасного суспільства проблема теоретичної розробки поняття життєвого сценарію та його емпіричних досліджень набуває особливого значення та актуальності. Це пов'язано в тому числі з суперечностями, що загострюються між реаліями сучасного світу, ідеями про сенс життя, життєві перспективи, які транслюються через засоби масової інформації і насамперед у мережі Інтернет, і, існуючими традиційними уявленнями про життєві завдання людини (навчання, робота, сім'я, діти) та їх тимчасовий діапазон.

Разом із тим, дослідники не можуть обійти стороною ряд методологічних труднощів та проблем, пов'язаних із використанням поняття життєвого сценарію як пояснювального конструкту для емпіричних досліджень, і теоретичних узагальнень. По-перше, це відсутність термінологічної визначеності. Існує ряд подібних понять, таких як «життєвий шлях», «життєвий план», «життєва стратегія», «життєва позиція», «життєва роль», «варіанти життя», «стиль життя», «життєве завдання», «тимчасова перспектива», «життєва перспектива», зміст яких немає чітко закріплених визначень і часто перетинається. Огляд визначень життєвого сценарію показує, що він може розумітися в різних аспектах :

– як поточний життєвий план, що характеризується невідомістю та сформований у ранньому дитинстві під впливом батьків, згідно з яким люди структурують більш тривалі періоди часу і навіть все своє життя, заповнюючи його проведенням часу,

розвагами, іграми;

– автоматизовані події схеми – «скрипти», що включають уявлення про організовані послідовні події, цілі поведінки, можливі рольові розпорядження;

– індивідуальне, або особисте, життя в його динаміці;

– процес упорядкування досвіду, що супроводжується символізацією суб'єктивних переживань, результатом якого є зв'язне оповідання – наратив;

– процес структурування особистісної подієвої картини життя, спрямований на її самовдосконалення у вигляді творчості.

Також, життєвий сценарій може розглядатися як сукупність життєвих тактик індивіда чи реалізація ним дій певним чітко встановленим способом і передбачає певну модель поведінки (Максименко, 2019, с. 7).

Дослідницькі підходи до вивчення формування моделей життєвого шляху в психології включають: віково-психологічний – опис та дослідження життєвого шляху з точки зору вікових стадій і етапів розвитку; подієвий – розгляд життєвого шляху як послідовності подій та наративний як відображення у свідомості людини життєвого досвіду, його впорядкування та інтерпретація, на основі якої він вибудовує свою особисту історію.

Психолог Р. Харре називає наратив важливим конструктом, який дозволяє особистості структурувати розуміння себе та свого життєвого шляху (Ставицька, 2014, с. 318). Дж. Бруннер дотримується дослідницької позиції, згідно з якою наратив передає розуміння того, як суб'єкти взаємодії вибудовують комунікацію. Т. Сарбін визначає наратив як розповідь про природу людської поведінки, коли люди в процесі аналізу власного досвіду впорядковують його, спираючись на свої життєві історії та історії інших людей (Максименко, 2019, с. 7). К. Мюррей сприймає наратив як розповідь історії та, зокрема, історії свого життя, де відбиваються зміни якості досвіду (дитинство, юність, зрілість) та пов'язані з цим переживання часу, пам'яті (Чепелева, 2020, с. 113).

Аналіз наукових джерел з теорії наративу, в яких визначається поняття наративного методу та підходи дослідників до його осмислення, дозволяють нам виявити та окреслити основний зміст наративу:

1. Форма розуміння. Мається на увазі можливість розпізнати реальність, яка відкрилася в процесі наративного аналізу.

2. Форма соціальної взаємодії. Дозволяє виявити соціальне оточення, як особистість взаємодіє з іншими людьми.

3. Спосіб переживання часу. Дає можливість оповідачу поринути у тимчасові відрізки свого життєвого шляху (дитячий

вік, юність, зрілість).

4. *Форма організації та переживання подій.* Дозволяє структурувати найважливіші життєві події та пережити їх знову.

5. *Інструмент упорядкування досвіду.* Дає можливість поетапного вибудовування досвіду відповідно до тимчасових відрізків життєвого шляху.

6. *Інструмент структурування пам'яті та її регулярної реконструкції.* Дозволяє здійснити повернення до подій минулого, занурюючись у деталі.

7. *Інструмент конструювання ідентичності.* Уможлиблює розпізнавання особистості, визначення її призначення, «Я-конструкта».

8. *Форма самопрезентації.* Дозволяє через «розповідь про себе» побудувати уявлення про особистість, її досвід, життєву історію (Шевчук, 2017, с. 467).

Таким чином, наратив являє собою форму переживання часу, структурування та впорядкування особистісного досвіду, надає інструментарій для розуміння і розпізнавання реальності, що відкрилася. Наративний метод дозволяє особистості зануритися в опрацювання пам'яті, у процесі чого описані життєві події поповнюються деталями і наділяються змістом, що має наслідком глибокий терапевтичний ефект.

Наративний підхід працює з життєвими історіями людей, життєвими наративами, які є найбільш вільними описами життєвого шляху людини.

Дослідники М. Джеймс та Д. Джонгвард пропонують варіант опитувальника, що дає можливість досліджувати сценарій життя. Перша група питань стосується культурного та сімейного сценаріїв, друга – особистого. Крім того, вони пропонують дослідити словесні (вербальні) послання сценарію (слова, які були сказані по відношенню до людини в дитинстві), рольові отожднення (ролі в казках, міфах, історіях, які любила людиною і, ймовірно, відповідно до яких вона поводить у ключових аспектах свого життя), уявлення людини про її (Ширяєва, 2013, с. 215). Іншими словами, існує велике поле питань, які, з погляду різних аналітиків, необхідно поставити людині з метою розпізнати її сценарій. Немає єдиного підходу до створення запитань, єдиного переліку питань. Внаслідок цього неможливо створити єдину схему аналізу відповідей піддослідних на сценарні опитувальники з метою побудови цілісної картини сценарію як явища.

В межах наративного підходу дослідження формування моделей життєвого сценарію існує безліч різних напрямків. Вони ризнують і теоретичними основами, і методами збору даних, і,

звісно, методами аналізу. Все різноманіття дослідницьких стратегій нарративів розділені на такі чотири великі групи:

- тематичний аналіз;
- структурний аналіз;
- інтеракційний аналіз;
- перформативний аналіз (Марчук, 2017, с. 25).

Для проведення нарративного аналізу підходять різноманітні текстові матеріали – письмові та усні особисті документи (щоденники, листи, автобіографії, електронні щоденники, матеріали особистих сторінок), тексти, що написані на прохання самого дослідника, розшифровки бесіди та матеріали, інтерв'ю.

Дж. Пікок і Дж. Голланд говорять про те, що наративи створюються не конкретною людиною, а формуються соціальними, культурними та історичними умовами, а також відносинами між оповідачем і слухачем. Тому теми та структура розповіді та змісту демонструють явища соціальної реальності, в якій живе оповідач (Шевчук, 2017, с. 465).

Даний підхід до аналізу нарративів про важливу життєву подію дозволяє найбільш повно описати психологічний зміст та виділити якісні характеристики репрезентації цих подій. Так, ван Егерен зазначає, що кожна з п'яти рис виконує певну функцію у плані адаптації індивіда до соціального середовища. Зокрема, екстраверсія відповідає за наближення позитивних подій, нейротизм – за уникнення негативних подій, сумлінність – за ефективне управління реакціями «наближення» та «уникнення» подій, відкритість досвіду – інтерес до різноманітних нагород, а доброзичливість – до формування соціальних альянсів та зв'язків.

На основі проведеного аналізу, наукових джерел літератури було спеціально розроблено анкету-інтерв'ю, яка складалася з п'яти блоків. У першому блоці респондентам потрібно було потрібно було детально описати в розповідній формі історію власного життя та не притримуючись ніякої хронологічної послідовності потрібно було провести опис певного конкретного власного раннього спогаду з усіма деталями. Основною умовою було те, що респонденти не мали права запитувати у близьких людей (батьків, родичів) про відповідні дати або детальні подробиці.

Питання другого блоку передбачали пригадування улюбленої дитячої історії, оповідання, коміксу (міф, казка, історія)?» ІТ-спеціалістами. Респонденти мали переповісти її не «оновлюючи» спогади повторним прочитанням. Також опитуванні мали відповісти про що для них є дана історія? Питання даного блоку передбачали визначення улюбленого героя із дитинства та пригадування, того

які саме важливі рішення приймав даний улюблений герой. IT-спеціалісти мали пригадати власну дитячу реакцію на це.

В третьому блоці питань анкети-інтерв'ю пропонувалося респондентами написати якби вони назвали розповідь про власне життя. Їм потрібно було описати головного героя даної розповіді, тобто самого себе та визначити власну роль.

Четвертий блок питань передбачав визначення життєвого кредо опитуваних та встановлення їх професійної ролі. Також IT-спеціалістам потрібно було пригадати декілька зі своїх останніх рішень у професійній ідентичності та поділити їх кілька категорії назвавши їх. Опитуваним потрібно було визначити рішення з якої із виділених ними категорій було приймати простіше за всі інші і чому саме. І навпаки, потрібно було з'ясувати рішення з якої із наведених категорій було приймати більш складніше за другі і чому.

В опитуванні взяли участь 22 особи, віком від 29 до 46 років. З них 75% – це жінки і 25 % – це чоловіки. Досліджувані проживають у місті Одеса. За спеціальністю досліджувані були IT-спеціалістами.

Узагальнивши отримані результати відповідей на анкету-інтерв'ю усіх 22 опитаних є певна можливість визначити спільні особливості життєвого шляху цих людей. Запитань першого блоку дозволили визначити, що у 70 % опитаних на їх життєвому шляху було багато різноманітних проблем, труднощів, що з'являлися на протязі всього життя, разом із тим у 30 % життя було сповнене хорошими подіями.

В першому блоці, 75 % опитаних називали доволі неприємні спогади з життя, наприклад спогади про павука який їх лякав, чи відповідні спогади про батька який ображав і бив матір та дітей. Лише в 25 % дані спогади були більш позитивними. Узагальненні результати для кращої наочності представимо на рисунку 1.

Відносно запитань представлених у другому блоці, то тут в 45 % опитаних працівників IT сфери чітко визначили улюблену казку з дитинства, а 55 % просто розповідали певну історію з власного життя. 78 % всіх опитаних розповідали про труднощі, які довелось пройти героям їх історій, щоб досягти якихось результатів, а в 22 % казкові не мали ніяких труднощів (рис. 2).

Під час аналізу відповідей на запитання 3 блоку, було встановлено, що 45 % осіб стверджували що фільм про їх життя являє собою досить постійні пошуки чогось більш нового, а 55 % стверджують, що це непрості відносини з іншими людьми.

Рис. 1. Результати дослідження по першому блоці запитань

Рис. 2. Узагальненні результати відповідей на питання другого блоку запитань анкети

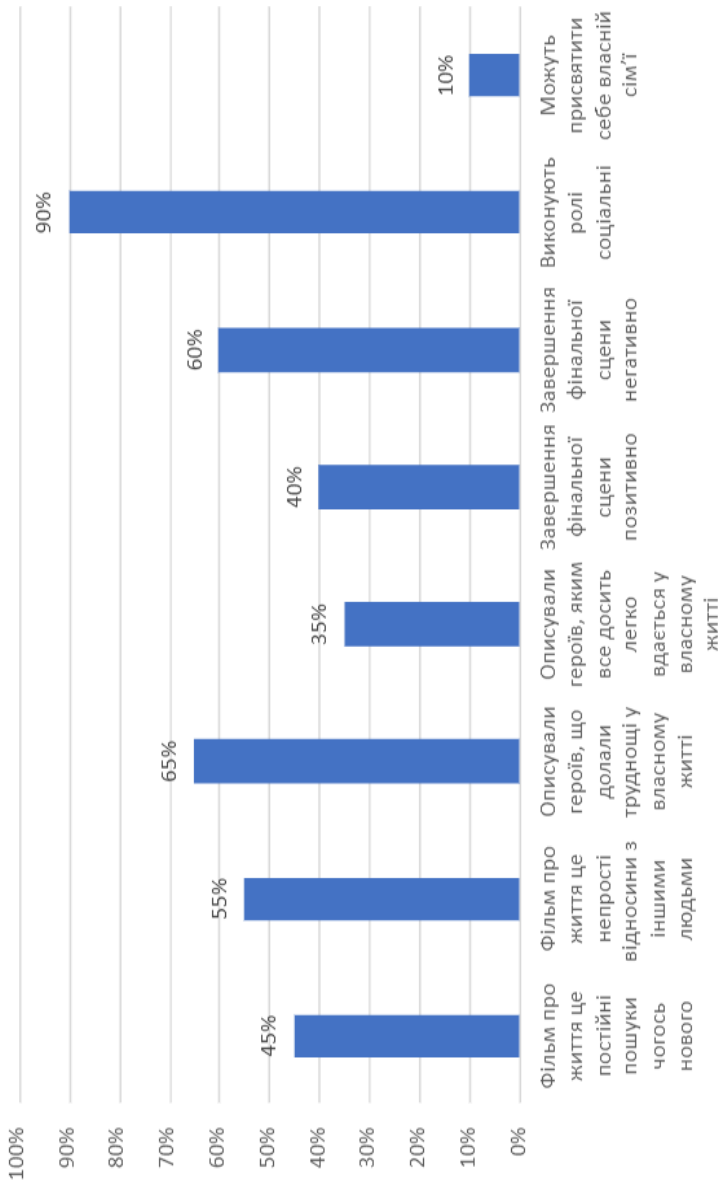

Рис. 3. Узагальненні результати відповідей на питання третього блоку запитань анкети

Відносно головних героїв розповідей (казок), то 65 % описувала таких людей із кінофільмів, що долали труднощі у власному житті, щоб досягти чогось, а 35 % здійснювали опис героїв, яким все досить легко вдавалось у їх житті.

Стосовно питання про фінальну сцену фільму, то тут у 40 % фільм завершувався позитивно, натомість у 60 % – фільм мав негативне завершення.

Відносно ролей в житті, що грають працівники ІТ-сфери, то 90 % відповіли, що вони виконують ролі соціальні, іншими словами переважну кількість власного життя присвячують роботі та кар'єрі, і лише 10 % можуть присвятити себе власній сім'ї. Для кращої наочності отримані результати за 3 блоком представимо на рис. 3.

У 4 блоці 60% респондентів своє життя вважають досить складним з постійними перешкодами, 25% відчують страждання, а 15% стверджують що їх життя склалося. 75% опитаних вважають власним кредом в житті ніколи не зупинятися, а рухатись постійно лише вперед та бути будувати своє життя. Конкретного кредо немає у 25% опитаних.

Стосовно виконуваних типових ролей працівниками ІТ-сфери, то тут відповіді були наступними: роль працівника обрали 65% опитаних; відповідну роль члена подружжя – 30% опитаних; роль дочки, сина – 35% опитаних; роль друга 40% опитаних.

Відносно ситуацій із життя опитаних, що повторюються постійно, то відповіді безпосередньо були розподіленні таким чином: 60% вважають такими ситуації, що передбачають постійну боротьбу за власне існування, 60% вважають ситуації коли потрібно щось доводити; для 40% опитаних даними ситуаціями являються сварки з рідними, батьками; для 70% – конфлікти із керівниками підприємства де вони працюють.

Отже, отримані результати анкети-інтерв'ю свідчать, що життєвий сценарій розпочинається саме із раннього дитинства та велико мірою має вплив на майбутнє опитаних. Так, під час аналізу відповідей, було встановлено, що спогади з дитинства даних людей мають вагомий вплив на їх сьогодинішнє сімейне життя, кар'єрне зростання, поведінку в соціумі, тощо .

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Таким чином, в кожного опитуваного, як показало дослідження присутня власна нарративна модель структурування життєвого досвіду. Таким чином, життєвий сценарій є складним структурним когнітивним утворенням особистості, що визначає здатність планування, конструювання та структурування власного життя. Це певна програма розвитку людини, на основі якої формуються відповідні моделі поведінки. Моделі формування

життєвих сценаріїв можна простежити шляхом аналізу суб'єктивно-значущих життєвих подій особистості поєднанні з моделлю поведінки, що транслюється. Вивчення життєвого сценарію являється одним із найважливіших напрямів сучасної психологічної практики. З ціллю вивчення життєвого сценарію особистості використовуються різноманітні підходи, що мають свої особливості.

Перспективи подальшого дослідження полягають в розробці психокорекційної програми, яка буде сприяти формуванню життєвого сценарію особистості

Література

1. Максименко С. Д. Життєвий шлях особистості як базова категорія генетичної психології. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*. 2019. № 2 (12). С. 5-13. DOI : <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2019-4-18>.

2. Марчук К. А. (2017) Теорія наративу як наукова проблема. *Прикладні аспекти психології особистісного зростання*. 2017. № 2. С. 24-27. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/24814/1/2.pdf>.

3. Ставицька С. О. Індивідуальні форми організації особистістю життєвого шляху. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія*. 2014. № 19 (1). С. 314-323. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2014_19_1_39.

4. Чепелева Н. В. Теоретико-методичні основи та структурно-змістові складові програми тренінгу наративної компетентності особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2020. № 2 (12). С. 113-131. URL : https://lib.iitta.gov.ua/722479/1/113_131.pdf.

5. Шевчук І. В. Наративна психологія та основи вступу у наративну практику. *Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць*. 2017. № 37. С. 464-472. DOI : <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2017-37.%p>.

6. Ширяєва Т. М. Наративна психологія: теорія та практика. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія і педагогіка*. 2013. № 22. С. 213-216. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2013_22_47.

ОПТИМІСТИЧНІСТЬ К КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ

Василенко І. А.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та диференціальної психології
Університет Ушинського*

Шевчук Л. В.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. В статті надано теоретичний аналіз проблеми професійного самоздійснення майбутніх психологів та представлені результати емпіричного дослідження оптимістичності як його чиннику. Наведені результати кореляційного аналізу, а за допомогою методу групування за певною ознакою визначені відмінності у групах майбутніх психологів із високим та низьким рівнем оптимістичності. Емпіричне дослідження підтвердило гіпотезу про те, що існують відмінності у показниках професійного самоздійснення, саморозвитку та самоактуалізації майбутніх психологів в залежності від рівня оптимістичності.

Ключові слова: самоактуалізація, саморозвиток, професійне самоздійснення, професійна самореалізація, оптимістичність, оптимізм

Вступ. В сьогоденному динамічному світі на тлі війни в Україні, соціальних, психологічних, енергетичних та економічних проблем підвищується роль психологів у подоланні внутрішньоособистісних та соціально-психологічних криз. Оскільки підвищується попит на психологічні послуги, це призводить до підвищення актуальності та соціальної значимості професії психолога, що потребує більш ретельної та динамічної підготовки молодих фахівців у галузі психології.

Одним з найважливіших напрямків професійної підготовки психологів постає створення для особистості майбутніх психологів стійких смислоттєвих та професійних орієнтирів, підвищення особистісного сенсу професійної самореалізації, саморозвитку та самовдосконалення у професійній сфері. Розширення можливостей професійного самоздійснення майбутніх психологів надасть можливість підвищити ефективність соціально-психологічного потенціалу нашої країни.

У той же час оптимістичність – є важливою особистісною якістю та одним з головних ресурсів особистості.

Постає питання про те, чи може оптимізм як психологічний

феномен та оптимістичність як особистісна характеристика стати чинником професійного самоздійснення майбутніх психологів. У психологічних дослідження поки ще немає відповіді на це питання. І майже не існує наукових розвідок проблеми оптимістичності як чиннику професійного самоздійснення фахівців інших сфер.

Тож **метою статті** є викладення результатів емпіричного дослідження оптимізму як чиннику професійного самоздійснення майбутніх психологів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою професійного самоздійснення, саморозвитку, самоактуалізації та самореалізації у професійній сфері займалася низка зарубіжних та вітчизняних науковців: І. Бех, С. Максименко, С. Кузікова, О. Кокун, В. Галузьяк, І. Гуляс, Л. Карамушка, І. Кузнєцова, Т. Савченко, Т. Титаренко, Г. Олпорт, В. Франкл, К. Роджерс, К. Г. Юнг, А. Маслоу, та інші.

У психологічній літературі проблема самоздійснення особистості представлена в роботах багатьох вчених і розглядається у досить великій кількості робіт, які умовно можна поділити на два напрямки.

Розглядаючи уявлення вчених про самоздійснення можна констатувати, що більшість авторів у цьому феномені бачать процес реалізації людиною своїх потреб, здібностей і можливостей.

Професійне самоздійснення розуміється як одна із найважливіших форм життєвого самоздійснення. Воно характеризується високим рівнем розкриття особистісного потенціалу фахівця у обраній професії, розвитком його здібностей, взаємопоєднанням із професією, повсякчасною затребуваністю його професійної кваліфікації, широким використанням його професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями.

Професійне самоздійснення може відбуватися у двох загальних формах (способах): зовнішньо-професійній (досягнення значущих здобутків у різних аспектах професійної діяльності) та внутрішньо-професійній (професійне самовдосконалення, спрямоване на підвищення професійної компетентності та розвиток професійно важливих якостей).

Професійне самоздійснення дуже важливе для професії психолога, адже основним інструментом роботи психолога є його особистість. Неможливо стимулювати самоздійснення, саморозвиток, самовдосконалення та самоактуалізацію клієнту, коли сам психолог не потребує цього і не володіє подібними навичками. Ефективна робота у цій галузі передбачає постійне професійне зростання, навчання новому, постановку нових і нових професійних цілей та їх активності для їх досягнення та зростання. Ця робота потребує відчуття цінності та значущості, потреби допомагати іншим, вдосконалюватися і розвиватися. Значення мають також властивості характеру психолога. Не тільки емпатія, толерантність, доброта, активність, рішучість, психологічна та соціальна зрілість, але, зокрема, і оптимізм.

Дослідження змісту та значення оптимізму для усіх сфер життєздійснення особистості представлені у роботах таких вчених як:

М. Селігман, Н. Чижиченко, Е. Поміткін, В. Найчук, А. Маслоу, Ю. Куль, М. Шторх, М. Кузнєцова, Т. Корж, Г. Еттінген, В. Франкл, та інші.

Оптимізм визначається як система позитивних ставлень, життєрадісного світосприйняття, світогляду та активною життєвою позицією особистості, що впливає на вибір адаптивних моделей поведінки, рольову позицію та стійкість до психологічного стресу і є важливою складовою психологічного здоров'я особистості.

Оптимізм, оскільки включає у себе активність, позитивний настрій, відчуття впевненості та безпеки (деякою мірою) і є показником психологічного благополуччя, то він може бути чинником професійного самоздійснення. Це припущення і було перевірено емпіричним шляхом.

Виклад основних матеріалів. Представлене емпіричне дослідження проводилось на базі: Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, м. Одеса, кафедра практичної психології, студенти заочної форми навчання, спільноти Національної Асоціації Гештальт-терапевтів України, студентів другого ступеню навчання, терапевтичної групи «Формування Світогляду» та терапевтичної групи від фундації Осаленіє в Варшаві «У контакті з тобою». Вибірку склали 60 осіб у віці від 20 до 50 років. До психодіагностичного комплексу методик увійшли: опитувальник професійного самоздійснення (О. Кокун, 2014), тест «Визначення рівня самоактуалізації особистості» САТ (Е. Шостром); «Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості» ДХСО (С. Кузікова, 2011), тест диспозиційного оптимізму (Life Orientation Test, сокр. LOT). Обробка результатів діагностики проводилася за допомогою методів кількісного та якісного аналізу.

Для виявлення взаємозв'язку між оптимістичністю та показниками професійного самоздійснення, самоактуалізації та саморозвитку, було застосовано метод кореляційного аналізу Пірсона.

Як можна побачити з таблиці, виявлений значимий додатний рівень кореляції між оптимістичністю та загальним показником професійного самоздійснення ($r = 0,714$, рівень значимості $p \leq 0,05$), а також значимий прямий зв'язок показнику оптимістичності та загального показнику саморозвитку майбутніх психологів ($r = 0,683$, рівень значимості $p \leq 0,01$). Це доводить наше припущення про існування цього взаємозв'язку.

За допомогою кореляційного аналізу нами також виявлений взаємозв'язок компонентів самоактуалізації за опитувальником САТ із показником оптимістичності майбутніх психологів. Результати представлені у табл. 2.

Таблиця 1

Кореляційний зв'язок оптимістичності та загального показнику професійного самоздійснення майбутніх психологів (N = 60)

	Загальний показник професійного самоздійснення	Загальний показник саморозвитку
Показник оптимістичності	683**	714**

Примітка. тут и далі: 1) нулі опущені; 2) ** – $p \leq 0,01$

Таблиця 2

Взаємозв'язок оптимістичності із показниками самоактуалізації майбутніх психологів (N = 60)

	Показники самоактуалізації					
	ЩЦ	ППЛ	К	А	АС	Ко
ПО	411*	419*	503**	562**	489*	451*

Примітка. 1. Вказані тільки значимі кореляції. Нулі та коми не вказані. 2. Знак * вказує на рівень значущості $p \leq 0,05$, ** – $p \leq 0,01$. 3. Скорочення: ЩЦ – цінності, ППЛ – погляд на природу людини, К – креативність, А – автономність, АС – аутосимпатія, Ко – контактність.

Можна зробити висновок про те, що існує значимий кореляційний зв'язок оптимістичності та деякими компонентами самоактуалізації особистості: зі шкалою цінностей ($r=0,411$, рівень значимості $p \leq 0,05$), шкалою «погляд на природу людини» ($r=0,419$, рівень значимості $p \leq 0,05$), із креативністю ($r=0,503$, рівень значимості $p \leq 0,05$), автономністю ($r=0,562$, рівень значимості $p \leq 0,05$), аутосимпатією ($r=0,489$, рівень значимості $p \leq 0,01$) та контактністю ($r=0,451$, рівень значимості $p \leq 0,05$). І оскільки самоактуалізація пов'язана із самоздійсненням, що доведено низкою емпіричних досліджень, виявлено, що оптимістичність також може чинити взаємний вплив на ці два показники.

На наступному етапі аналізу результаті емпіричного дослідження, за допомогою аналізу результатів тесту диспозиційного оптимізму, нами були виділені дві групи майбутніх психологів. Група Оп+ - це група респондентів з високим рівнем оптимізму, що характеризують загальним позитивним ставленням до світу, до себе, людей та життєвих і професійних ситуацій, життєрадісним світосприйняттям, світоглядом та активною життєвою позицією. Група П+ - це група майбутніх психологів, що відрізняється низьким рівнем оптимізму та високим рівнем песимізму. Основні

ознаки таких респондентів - світосприйняття, сповнене безнадії, зневіри у краще майбутнє; схильність в усьому вбачати найгірші, темні сторони.

На наступному етапі, метод групування за певною ознакою надав нам можливість виявлення групових особливостей професійного самоздійснення майбутніх психологів (за опитувальником О. Кокуна).

На осі ОХ у профілях на рисунках розміщені вимірювані показники професійного самоздійснення, на осі ОУ – значення цих показників, що виражені у процентілях у виділених двох групах респондентів Оп+ та П+. Середня лінія ряду проходить через точку 50-й процентіль.

Як можна побачити з рисунку 1, профілі у двох групах майбутніх психологів нерівномірні, що надає нам змогу зробити висновок, що індивідуальні особливості професійного самовизначення та його компонентів різняться.

Так у групі майбутніх психологів з високим рівнем оптимізму (Оп+) спостерігається високий рівень показників наявності проекту власного професійного розвитку, потреби у професійному вдосконаленні, задоволення власними професійними досягненнями, постановки нових професійних цілей, процесу формування власного життєво-професійного простору, визнання досягнень професійним співтовариством та креативності у професійній діяльності. Показники цих шкал на профілі цієї групи розташовані у зоні четвертого квартілю розподілу (від 75 до 100 процентилів).

Профілі у двох групах майбутніх психологів нерівномірні, що надає нам змогу зробити висновок, що індивідуальні особливості професійного самовизначення та його компонентів різняться. Так у групі майбутніх психологів з високим рівнем оптимізму (Оп+) спостерігається високий рівень показників наявності проекту власного професійного розвитку, потреби у професійному вдосконаленні, задоволення власними професійними досягненнями, постановки нових професійних цілей, процесу формування власного життєво-професійного простору, визнання досягнень професійним співтовариством та креативності у професійній діяльності. Показники цих шкал на профілі цієї групи розташовані у зоні четвертого квартілю розподілу (від 75 до 100 процентилів). Над середньою лінією розподілу даних у 50 процентилів у цій групі також знаходяться показники використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями та розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії. Таке розташування показників говорить про середній рівень актуалізації цих компонентів професійного самоздійснення майбутніх психологів.

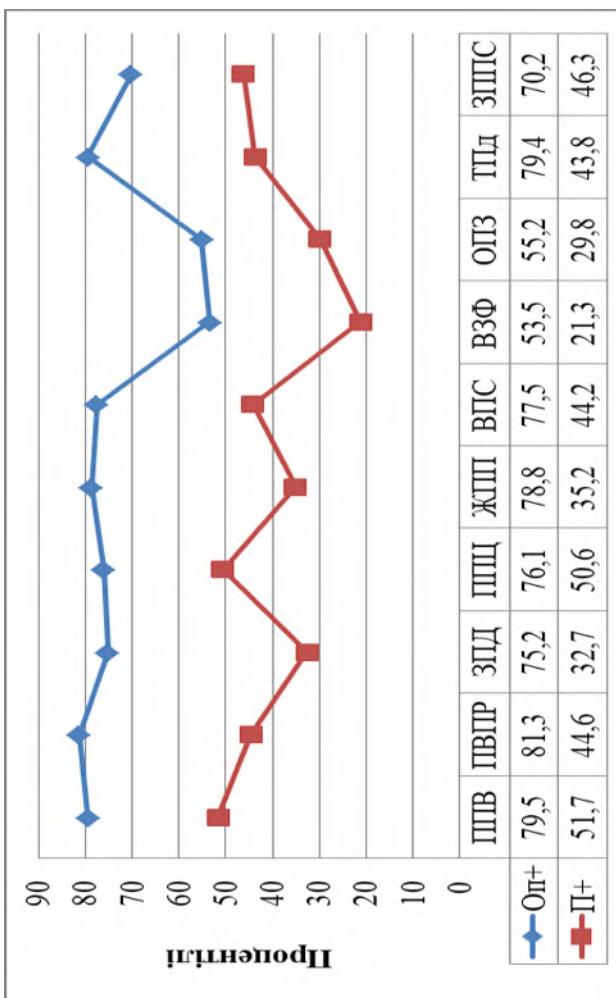

Рис. 1. Особливості професійного самоздійснення у майбутніх психологів із різним рівнем оптимістичності

Примітка. Скорочення: ППВ – потреба у професійному вдосконаленні, ПВПР – наявність проекту власного професійного розвитку, ЗПД – переважаюче задоволення власними професійними досягненнями, ППЦ – постійна постановка нових професійних цілей, ЖПП – формування власного «життєво-професійного простору», ДПЦ – досягнення поставлених професійних цілей, ВПС – визнання досягнень фахівця професійним співтовариством, ВЗФ – використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями, ОПЗ – розкриття

особистісного потенціалу і здібностей у професії, ТПд – вияв високого рівня творчості у професійній діяльності, ЗППС – загальний показник професійного самоздійснення.

Гадаємо, що такі результати зумовлені тим фактом, що респондентами у нашому дослідженні були студенти, тож не можна очікувати від них високого рівню за усіма шкалами професійного самоздійснення, через те, що їх професійний шлях на самому початку.

У групі майбутніх психологів з високим рівнем песимізму (група П+) бачимо, що показники компонентів професійного самоздійснення мають нижчий рівень.

Так біля середньої лінії ряду у 50 процентілів на профілі даної групи розташовані такі показники професійного самоздійснення як: потреба у професійного вдосконаленні та проект власного професійного майбутнього, постановка нових професійних цілей та визнання досягнень іншими фахівцями, творчість у професійній діяльності та задоволеність професійними досягненнями. Усі ці показники розташовані у другому кварталі розподілу, що відповідає середньому та близькому до середнього рівням розвитку.

Низький рівень розвитку (перший квартал розподілу від 0 до 25 процентілів) виявлений у таких показників професійного самоздійснення як використання професійних здобутків іншими фахівцями та реалізація здібностей та потенціалу у професійній сфері.

Таким чином, нами виявлені особливості професійного самоздійснення у двох групах майбутніх психологів в залежності від рівня оптимістичності.

В результаті аналізу результатів емпіричного дослідження, можна зробити висновок про те, що оптимістичність є одним з психологічних явищ, що визначає сферу самоактуалізації, саморозвитку особистості та вона є чинником професійного самоздійснення майбутніх психологів. У групі майбутніх психологів з високим рівнем оптимізму, на відміну від групи респондентів з високим рівнем песимізму, виявлено більш високий рівень показників наявності проекту власного професійного розвитку, потреби у професійному вдосконаленні, задоволення власними професійними досягненнями, постановки нових професійних цілей, процесу формування власного життєво-професійного простору, визнання досягнень професійним співтовариством та креативності у професійній діяльності. Показники використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями та показник розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії – на середньому

рівні, можливо такі результати зумовлені тим фактом, що респондентами у нашому дослідженні були студенти.

У подальших наукових розвідках планується більш детально розглянути та дослідити цю проблему, а також віднайти психолого-педагогічні шляхи підвищення рівня та ефективності професійного самоздійснення майбутніх психологів у процесі професійного навчання у виші.

Література

1. Войтович М. В. Теоретичні підходи до розуміння проблеми професійного самоздійснення практичних психологів у галузі освіти. *Актуальні проблеми психології*. 2017. Том V. Вип. 13. С. 48-53.

2. Кокур О. М. Опитувальник професійного самоздійснення. *Практична психологія та соціальна робота*. 2014. № 7. С. 35 - 39.

3. Кокур О. М. Життєве та професійне самоздійснення як предмет дослідження сучасної психології. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 9. С. 1-5.

4. Кузікова С. Б. Розробка діагностичного інструментарію вивчення особливостей саморозвитку особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: збірник наукових праць* / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. Т. 2. Вип. 6. Миколаїв : МДУ імені В. О. Сухомлинського, 2011. С. 159-164.

5. Максименко С. Д. *Генеza здійснення особистості*. Київ : Вид-во ТОВ «КММ», 2006. 240 с.

6. Maslow A. *Motivation and Personality*. London : Longnam Publisher, 1987. 336 с.

7. *Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика*: монографія / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 430 с.

УДК 159.923:37.011.3-051

ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК І САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Орищенко О. А.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та диференціальної психології
Університет Ушинського*

Котовенко О. І.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. У статті представлені результати теоретико-емпіричного дослідження індивідуально-психологічних особливостей самоактуалізації педагогів з різною схильністю до професійного саморозвитку. Виявлено наявність кореляційних взаємозв'язків між показниками професійного саморозвитку та самоактуалізації; досліджено індивідуально-психологічні особливості самоактуалізації педагогів, що відрізняються рівнем професійного саморозвитку; на нашій виборці встановлено, що педагоги з високим рівнем професійного саморозвитку є більш схильними до самоактуалізації.

Ключові слова: саморозвиток особистості, професійний саморозвиток педагога, самоактуалізація особистості.

Актуальність досліджуваної проблеми. Надзвичайно швидкий і мінливий ритм сучасного життя вимагає від людини бути суб'єктом власної діяльності, власного перетворення і самовдосконалення. Стійка схильність до саморозвитку визначається як вища форма розвитку особистості, прояв її самореалізації, одна з ключових компетентностей педагога.

Професійний саморозвиток, як і будь-яка інша діяльність, базується на досить складній системі мотивів і джерел діяльності. Зазвичай рушійною силою і джерелом самоосвіти і професійного саморозвитку педагога називають потребу в самовдосконаленні.

Аналіз основних досліджень і публікації. Дана проблема привертає увагу багатьох науковців, в роботах яких досліджуються різні аспекти саморозвитку, представлені неоднозначні підходи до його визначення. Ефективність саморозвитку залежить від багатьох факторів, до яких входять умови, в яких протікає життєдіяльність, так і особистісні якості людини. В сучасній психології проблема саморозвитку особистості розкрита у працях багатьох науковців: І. Беха, О. Власової, С. Максименка, В. Рибалки, Т. Титаренко, Е. Помиткіна та ін. Професійний саморозвиток педагогів досліджено в роботах: О. Бондарчук, Н. Волянюк, О. Дубасенюк, І. Зязюн, Л. Карамушка, В. Панок. В працях цих вчених розкрито сутність, етапи, проблеми саморозвитку у процесі професійного становлення (Кузікова, 2011).

Саморозвиток – це усвідомлений та керований особистістю процес, у результаті якого відбувається удосконалення фізичних, розумових і моральних потенцій людини, розгортання її індивідуальності (Павелків, 2002; с.26-33).

До чинників саморозвитку відносять: постановку цілей; самоорганізацію і позитивний настрій; розвиток розумових здібностей; акумулювання енергії; розвиток навичок спілкування. До складової саморозвитку відносять самоактуалізацією, яка підкреслює суб'єктність та дозволяє здійснити творче самовираження вчителя і, одночасно, його професійний

саморозвиток (Коваленко, 2014).

Професійний саморозвиток є невід'ємною частиною саморозвитку особистості. Професійний саморозвиток здійснюється за допомогою таких механізмів: самовиховання, самопізнання, саморегуляція, самоорганізація, самооцінка, як прагнення до самореалізації на основі розвитку професійного мислення, професійного саморозвитку, самоосвіти, самооцінки, саморегуляції; реалізація творчого потенціалу, різноманітні форми дослідницької діяльності та метод підкріплення цього процесу (Фрицюк, 2016).

Аналіз різноманітних концепцій професійного саморозвитку дозволяє умовно виокремити два підходи до визначення його сутності. Представники першого підходу (В. Маралов, Л. Кулікова) вважають, що професійний саморозвиток відбувається за такими напрямками: самоствердження, самоактуалізація та самовдосконалення. З позицій другого підходу (А. Власова, Ф. Мухаметзянова, С. Яхіна), професійний саморозвиток пов'язується із «включенням» особистості в ту чи іншу систему професійної діяльності (Фрицюк, 2016). Під професійним саморозвитком О. Власова розуміє багатогранний особистісно та професійно важливий процес, що сприяє формуванню індивідуального стилю професійної діяльності, вивченню та усвідомленню передового досвіду та аналізу власної професійної діяльності, а також є засобом самопізнання та самовдосконалення (Власова, 2009).

Метою даного повідомлення є висвітлення результатів емпіричного дослідження індивідуально-психологічних особливостей самоактуалізації педагогів з різною схильністю до професійного саморозвитку.

Методи дослідження. Для дослідження професійного саморозвитку педагогів та виділення серед них досліджуваних з високим та низьким рівнем професійного саморозвитку ми використовували психодіагностичну методiku «Діагностика рівня самозмінювання і професійно-педагогічної діяльності» Л. М. Бережної; для вивчення самоактуалізації особистості використовувалася методика «Самоактуалізаційний тест» (Е. Шостром, в модифікації Ю. Е. Альшиної, Л. Я. Гозмана, М. В. Загіки, М. В. Кроза).

Аналіз результатів емпіричного дослідження. Емпіричне дослідження проводилось на базі КУ «Центр професійного розвитку педагогічних працівників» Татарбунарської міської ради Одеської області. В дослідженні брали участь 31 педагогічний працівник закладів освіти Татарбунарської міської ради, віком від 23 до 56 років.

В першу чергу нами було проведено кореляційний аналіз між

показниками професійного саморозвитку та самоактуалізації особистості за допомогою комп'ютерної програми IBM SPSS Statistics Subscription for Microsoft Windows 64-bit. Статистично значущі результати кореляцій між зазначеними показниками представлені у наведеній нижче табл. 1.

Згідно з табл. 1 виявлено статистично значущі від'ємні та додатні зв'язки між показниками професійного саморозвитку та показниками самоактуалізації особистості. Так, показник РП (рівень прагнення до саморозвитку) має статистично значущі додатні зв'язки з показниками Син (синергія) ($p < 0,05$) та Пп (пізнавальна потреба) ($p < 0,05$). Це дозволяє припустити, що особи з високим рівнем прагнення до професійного саморозвитку характеризуються схильністю до цілісного сприйняття світу та людей, а також прагненням до набуття знань про навколишній світ.

Показник СО (самооцінка особистістю своїх якостей) має додатний кореляційний з показником Смп (самоповага) ($p < 0,01$). Показник ОП (оцінка проекту педагогічної підтримки) від'ємно корелює з показником ПА (прийняття агресії) ($p < 0,05$), що відповідає професійній спрямованості педагога. Загальний показник професійного саморозвитку (ЗСР) має додатні зв'язки з показником Смп (самоповага) ($p < 0,05$) та показником Син (синергія) ($p < 0,05$). На основі цих даних можна вважати, що професійний саморозвиток особистості залежить від здатності суб'єкта цінити свою гідність та приймати пов'язані протилежності.

Таблиця 1.

Значущі коефіцієнти кореляцій між показниками професійного саморозвитку та самоактуалізації особистості (за методикою Е. Шостром, в модифікації Л. Я. Гозмана, М. В. Кроза, N=31)

Показники професійного саморозвитку	Показники самоактуалізації особистості			
	Смп	Син	ПА	ПП
РП	-	437*	-	360*
СО	464**	-	-	-
ОП	-	-	-370*	-
ЗСР	369*	379*	-	-

Примітка: 1) нулі та коми не вказуються; з позначкою ** – $p < 0,05$; з позначкою * – $p < 0,01$; з позначкою ^m – тенденція до кореляційних зв'язків; 2) умовні скорочення: а) показники професійного саморозвитку: РП – рівень прагнення до професійного саморозвитку; СО – самооцінка особистістю своїх якостей; ОП – оцінка проекту педагогічної підтримки; ЗСР – загальний показник професійного саморозвитку; б) показники самоактуалізації особистості: Смп – самоповага; Син – синергія; ПА –

прийняття агресії; Пп – пізнавальна потреба.

Оскільки кореляційний аналіз виявив наявність статистично значущих кореляційних зв'язків між показниками, що нами вивчаються, можна приступити до обговорення результатів якісного аналізу. Спочатку за допомогою методу «асів» на основі результатів діагностики за методикою «Діагностика рівня самозмінювання і професійно-педагогічної діяльності» Л. М. Бережної» із загальної кількості респондентів було виділено дві групи осіб: з високим (Гр.ВПС) та низьким (Гр.НПС) рівнем професійного саморозвитку.

За допомогою методу «профілів» нами було вивчено специфіку самоактуалізації педагогів з різним рівнем професійного саморозвитку. На рисунку 1 представлені усереднені профілі показників самоактуалізації педагогів з різним рівнем професійного саморозвитку.

Візуальний аналіз профілів показників самоактуалізації педагогів з різним рівнем професійного саморозвитку свідчить про те, що невелика кількість показників самоактуалізації педагогів з високим рівнем професійного саморозвитку (Гр.ВПС) розташовані у просторі вище середньої лінії ряду, решта показників – нижче середньої лінії ряду. Профіль педагогів з низьким рівнем професійного саморозвитку (Гр.НПС) знаходяться у просторі нижче середньої лінії ряду.

Однак при аналізі профілів нас, перш за все, цікавлять статистично значущі відмінності між однойменними показниками самоактуалізації представників кожної досліджуваної нами груп (вірогідність розходжень встановлювалася за допомогою t-критерію Ст'юдента).

При порівнянні профілів самоактуалізації педагогів з різним рівнем професійного саморозвитку *статистично значущі відмінності* виявлені за такими однойменними показниками: сензитивність (Сен), самоповага (Смп), погляд на природу людини (Ппл), синергія (Син), пізнавальна потреба (Пп). Значення цих показників є вищими в групі педагогів з високим рівнем професійного саморозвитку (Гр.ВПС).

На основі аналізу профілів показників самоактуалізації педагогів з різним рівнем професійного саморозвитку було складено таблицю 2, в якій представлено специфіку самоактуалізації представників двох порівнювальних груп.

Аналіз профілів та даних табл. 2 дозволили нам дослідити та описати специфіку самоактуалізації педагогів з різним рівнем професійного саморозвитку.

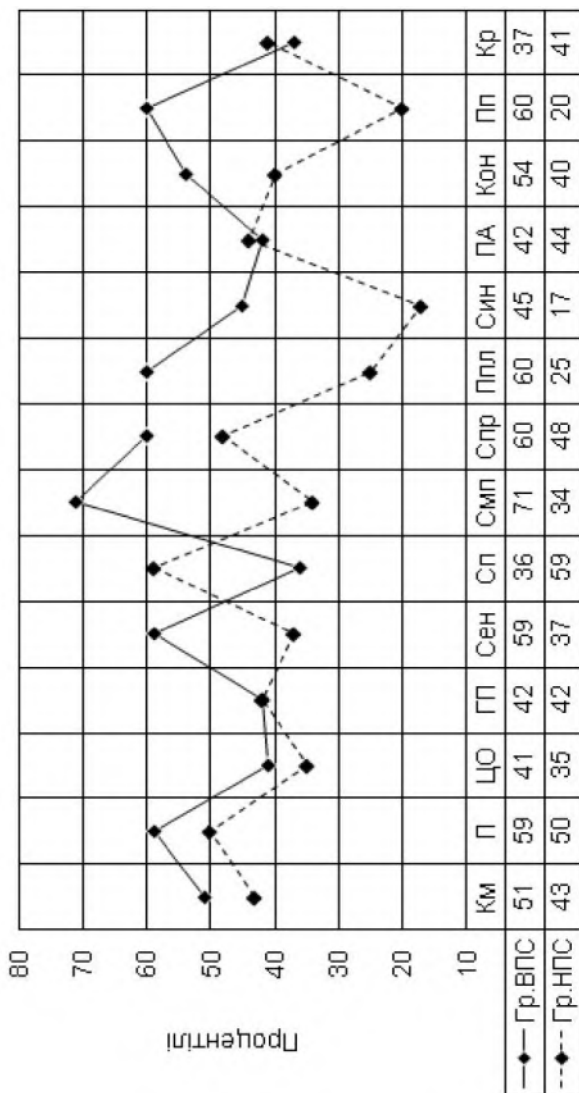

Рисунок 1. Профілі показників самоактуалізації педагогів з різним рівнем професійного саморозвитку

Примітка: умовні скорочення: 1) рівні професійного саморозвитку: Гр.ВПС – високий рівень професійного саморозвитку; Гр.НПС – низький рівень професійного саморозвитку; 2) показники самоактуалізації: Км – компетентність; П – підтримка; ЦО – цінності орієнтації; ГП –

гнучкість поведінки; Сен – сензитивність; Сп – спонтанність; Смп – самоповага; Спр – самоприйняття; Ппл – погляд на природу людини; Син – синергія; ПА – прийняття агресії, Кон – контактність; Пп – пізнавальна потреба; Кр – креативність.

Таблиця 2.

Особливості самоактуалізації педагогів з різним рівнем професійного саморозвитку

Ранг	Показники самоактуалізації	
	Гр. ВПС	Гр. НПС
1	Смп+	Син-
2	Спр+, Ппл+, Пп+	Сп+
3	Сп-	Пп-
4	Кр-	Ппл-
5	П+	Смп-

Примітка: умовні скорочення: а) Гр.ВПС – високий рівень професійного саморозвитку; Гр.НПС – низький рівень професійного саморозвитку; б) показники самоактуалізації: Смп – самоповага, Спр – самоприйняття, Ппл – погляд на природу людини, Пп – пізнавальна потреба, Сп – спонтанність, Кр – креативність, Син – синергія.

Так, педагоги з високим рівнем професійного саморозвитку (Гр.ВПС) характеризуються здатністю цінувати свої переваги (Смп+), приймати себе незалежно від оцінки своїх достоїнств та недоліків (Спр+). Вони позитивно сприймають інших людей (Ппл+), прагнуть до пізнання навколишнього світу (Пп+). Педагоги цієї групи характеризуються схильністю спонтанно висловлювати свої почуття (Сп-), не відрізняються схильністю до творчості (Кр-), є конформними особами, відрізняються зовнішнім локусом контролю (П+) (Ракович, 2002).

Педагоги з низьким рівнем професійного саморозвитку (НПС) не завжди можуть оцінити свої потреби та почуття (Син-), спонтанні у вираженні своїх емоцій (Сп+). Таки особи не прагнуть до отримання нових знань про навколишній світ (Пп-), їх сприйняття природи людини в цілому не можна назвати позитивним (Ппл+). Вони вміють цінувати свої достоїнства та не прагнуть виправляти власні недоліки (Смп-) (Ракович, 2002).

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні **висновки**:

- виявлено наявність статистично значущих додатних та від’ємних кореляційних взаємозв’язків між показниками професійного саморозвитку та самоактуалізації;
- емпірично виділено групи осіб з високим та низьким рівнем професійного саморозвитку;
- описано індивідуально-психологічні особливості

самоактуалізації педагогів, що відрізняються рівнем професійного саморозвитку;

– на нашій виборці встановлено, що педагоги з високим рівнем професійного саморозвитку, є більше схильними до самоактуалізації.

Висновки та перспективи наступних досліджень. Професійний саморозвиток педагогів є основою успішної життєдіяльності особистості, активізації зовнішніх і внутрішніх ресурсів. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в емпіричному дослідженні чинників активізації самоактуалізації та професійного саморозвитку педагогів.

Література

1. Власова О. А. *Професійний саморозвиток майбутніх соціальних педагогів* : монографія. Балашов : Миколаїв, 2009. 116 с.

2. Гомонюк В. О. Самоактуалізація та самореалізація особистості : сучасні наукові уявлення. *Europejska nauka XXI powieka: materialy IX międzynarod. nauk.-prakt. konf.* Przemisl : Nauka i studia, 2013. V. 22. P. 21–26. (Psychologia i socjologia. Politologija). URL : <https://lib.iitta.gov.ua/1709/1/%D0%93%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%8E%D0%BA13.pdf>.

3. Коваленко В. В. Психологічні особливості прагнення до самоактуалізації. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2014. Т. 22. Вип. 20. С. 59-60.

4. Максименко С. Д. *Психологія особистості* : [Підручник для студентів вищих навчальних закладів]. Київ : Вид-во ТОВ «КММ», 2007. 296 с.

5. Павелків В. Р. *Загальна психологія* : [Підручник для студентів вищ. навч. закладів]. Київ : Кондор, 2002. 506 с.

6. *Практикум з психодіагностики особистості* / За ред. Н. К. Раковича. Мінск : БДПУ, 2002. 248 с.

7. Фрицюк В. А. Психолого-педагогічне поняття «професійний саморозвиток майбутнього педагога». *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*. Вип. 2. Бердянськ : БДПУ, 2016. С. 218-223. URL : <https://pedagogy.bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/41.pdf>.

КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ ОСІБ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ САМОСТАВЛЕННЯ

Гордієнко І. О.

*кандидат психологічних наук, старший викладач
кафедри загальної та диференціальної психології
Університет Ушинського*

Сорочинська Т. В.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. У статті розглянуто феномен копінг-стратегії в контексті самоставлення особистості. Копінг-стратегії розглядається як стійкі емоційні, когнітивні, поведінкові патерни оцінки, осмислення та дії, до яких вдається особистість, щоб подолати стрес, впоратися з складними життєвими ситуаціями. Самоставлення розуміється як складна багаторівнева емоційно-оціночна система, вирішальний компонент формування власного «Я-образу» людини, яке впливає як на характеристики особистості, так і на її цілі та поведінку. Презентовано результати емпіричного дослідження копінг-стратегій осіб з різним рівнем самоставлення. Встановлено, що особи з високим рівнем самоставлення відрізняються активною стратегією поведінки, спрямованою на конструктивне вирішення проблем, позитивну переоцінку ситуації, пошук інформації, звернення за допомогою до соціального оточення.

Ключові слова: самоставлення, копінг-стратегія, показники, профілі.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. В сучасних умовах в психології дуже актуальними є дослідження, які спрямовані на з'ясування особливостей поведінки особистості у складних або екстремальних умовах. Нині, в умовах воєнного стану, питання психологічного здоров'я особистості та його відновлення стає дуже важливим питанням, яке загострюється існуванням й розвитком людини в умовах крайньої невизначеності та великою кількістю одночасно та активнодіючих стрес-факторів. У зв'язку із цим особливо актуальними стають проблеми, пов'язані з вибором та застосуванням особистістю копінг-стратегій – ефективних стратегій здолання ситуацій, які пов'язані з стресом та невизначеністю. Сьогодні науковці особливу увагу приділяють розгляду зв'язку копінг-стратегій з емоційним станом особистості, її успішністю у соціальній сфері, а також з якостями особистості такими як самоставлення [1]. Значна кількість досліджень показує міцний зв'язок між ставленням особистості до себе, як до суб'єкта

соціальних відносин, та вибором копінг-стратегії. На думку К. Роджерса висока самоповага особистості є умовою її максимальної активності, продуктивності у діяльності, реалізації творчого потенціалу, та впливає на свободу вираження почуттів і саморозкриття спілкуванні [5]. Стійке та позитивне самоставлення є основою віри людини у свої можливості. Також позитивне самоставлення пов'язане з готовністю людини до ризику та є психологічним ресурсом дії у ситуації невизначеності. В свою чергу низький рівень позитивного самоставлення передбачає занепокоєння майбутнім (високу тривожність, та, як наслідок, дезадаптивність до вимог середовища) [1; 2; 3; 7]. Оптимальне проживання та подолання складних життєвих ситуацій є особливо важливим для ефективного соціального функціонування особистості у теперішньому складному періоді. Теоретичний аналіз психологічної діяльності за зазначеною темою дає змогу припустити, що одним із чинників наявності чи відсутності в особистості ефективних копінг-стратегій, які людина використовує в складних ситуаціях та умовах, є рівень самоставлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «копінг-стратегії» або «копінгу» (походить від англійського слова «cope» – долати, справлятися) перший раз з'явилося у 1962 році у дослідженнях зарубіжного психолога Л. Мерфі. Визначення цього поняття дало поштовх створенню в психології цілого напрямку наукових досліджень, серед яких праці М. Арнольда, І. Джемса, Р. Лазаруса, Дж. Роттера [4].

Авторами поняття копінг-стратегій прийнято вважати Р. Лазаруса та С. Фолкман. У 1966 р. Р. Лазарус у своїх працях звернувся до копінгу, щоб описати усвідомлені стратегії боротьби зі стресом та іншими подіями, які викликають тривогу. Визначено, що індивіди оцінюють для себе величину потенційного стресу та складають оцінку власних ресурсів. Таким чином на думку дослідників копінг передбачає реакцію на буденні стресові ситуації. Р. Лазарус та С. Фолкман визначають копінг-стратегії як постійно змінні когнітивні та поведінкові способи подолання специфічних зовнішніх і внутрішніх вимог, які оцінюються індивідом як значні чи такі, що перевищують його можливості [3].

Сьогодні під копінг-стратегіями розуміють усвідомлені прийоми, які людина використовує в складних станах, ситуаціях і умовах. Це ті прояви регуляції емоційного стану, що включають мимовільні процеси, обумовлені відмінностями в темпераменті та поведінці. Р. Лазарус визначив, що копінги загалом є змінними, лише стійкі патерни формують копінг-стратегії або особистісні стилі.

Загальноприйнятої класифікації видів копінгу не існує. Серед

типів копінг-стратегій виділяють активні та пасивні; непродуктивні (неконструктивні), відносно продуктивні і продуктивні (конструктивні); стратегії сфокусовані на емоціях, на поведінці, на проблемі та на діях. С. Фолкман та Р. Лазарус запропонували наступні види копінгу, засновані на модусах психологічного подолання складних ситуацій: проблемно-орієнтований, спрямований на вирішення проблеми та емоційно-орієнтований копінг, що передбачає зміну власних установок по відношенню до ситуації [4].

Значна кількість чинників копінг-стратегій представлена у працях Л. Анциферової, М. Зеіндер, С. Нартової-Бочавер, Д. Террі, А. Хаммер, С. Хобфолл та ін. [1]. Розроблено класифікацію чинників, які впливають на розуміння суті процесу подолання та вибір копінг-стратегій людиною у складному життєвому стані, серед яких виокремлено: соціальні, ситуативні та особистісні чинники вибору копінг-стратегій. До соціальних чинників стратегій копінгу відносяться соціальна підтримка, врахування можливостей особистості та вимог, що висуваються до неї, відповідь оточення на можливі дії та приналежність людини до соціальної групи. Психологічні ознаки ситуації та її оцінки особистістю відносяться до ситуативних чинників.

Особистісні чинники вибору копінг-стратегій являють собою психологічні характеристики особистості, які зумовлюють вибір нею відповідної копінг-стратегій у складних життєвих обставинах [6; 8]. Аналіз літератури дозволяє дійти висновків, що важливим чинником копінг-стратегій може виступати самоствавлення, яке передбачає усвідомлення особистістю суті власної індивідуальності, власних меж та меж оточення, можливість дати оцінку свого власного «Я». Ставлення особистості до себе є одним з провідних особистісних утворень, що стимулюють її поведінку, адаптацію і визначають якість її життя [7].

Багато вчених та психологів приділяли увагу відносинам людини із самою собою. З. Фрейд позначає, що ставлення людини до себе є основним у відносинах з іншими, з ставлення особистості до себе розпочинається її ставлення до навколишнього світу [5]. Згідно досліджень І. Чеснокової, самоствавлення визначається як емоційно-ціннісне ставлення до себе, один із внутрішніх процесів самосвідомості, що відображає єдність моменту самопізнання та системи переживань [2]. С. Пантелєєв вважав, що самоствавлення «захищено», тому може здійснювати регулятивну функцію щодо соціальної життєдіяльності. Емоційно-ціннісне ставлення до себе дає узагальнену оцінку свого «Я» як умови самореалізації. [2].

В. Столін описує самоствавлення як усвідомлений, безпосередньо феноменологічний вираз особистісного сенсу «Я»

для самого суб'єкта. Емоційно-ціннісне відношення особистості до себе має складну психологічну структуру та є результатом та інтегратором механізмів особистісної самосвідомості, має складну психологічну структуру [7].

У наших попередніх дослідженнях вже було детально розглянуто взаємозв'язок показників самоствалення з широким спектром рис особистості, доведена чинна дія самоприйняття особистості на толерантність [2]. Враховуючи багатогранний вплив різноманітний стрес-факторів в умовах сьогодення та необхідність пошуку ефективних методів надання психологічної допомоги індивідам у вирішенні проблем адаптації, особливий інтерес викликає вивчення особливостей копінг-стратегій в контексті самоствалення особистості.

Метою даної статті є виклад результатів дослідження особливостей копінг-стратегій у осіб з різним рівнем самоствалення.

Методологія та методи дослідження. З метою виявлення рівня показників, що вивчаються, було обрано комплекс психодіагностичних методик, до якого увійшли:

– Тест-опитувальник самоствалення особистості В. В. Століна. Опитувальник включає в себе розподіл на чотири шкали когнітивного рівня: самоповага (I), аутосимпатія (II), очікуване відношення інших (III), самоінтерес (IV) та показник загального самоствалення (S); та також сім шкал (дії): самовпевненість (S1), відношення інших людей (S2), самоприйняття (S3), самоуправління (S4), самозвинувачення (S5), інтерес до себе (S6), саморозуміння (S7).

– Опитувальник «Способи долаючої поведінки» Р. Лазаруса. Методика призначена для визначення копінг-механізмів, способів подолання труднощів у різних сферах психічної діяльності, копінг-стратегій. Цей опитувальник вважається першою стандартною методикою в галузі вимірювання копінгу. Він складається із 50 тверджень, згрупованих у 8 шкал, а саме: конфронтація, дистанціювання, самоконтроль, пошук соціальної підтримки, прийняття відповідальності, втеча-уникнення, планування вирішення проблем та позитивна переоцінка;

– Методика для психологічної діагностики копінг-механізмів Е. Хейма. Це скринінгова методика, що дозволяє дослідити 26 ситуаційно-специфічних варіантів копінгу, розподілених відповідно до трьох основних сфер психічної діяльності на когнітивний, емоційний і поведінковий копінг-механізми.

– Методика «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» CISS (С. Норман, Д. Ф. Ендлер, Д. А. Джеймс, М. І. Паркер, адаптований

варіант Т. Крюкової). Це адаптований варіант тесту копінг-стресової поведінки включає перелік заданих реакцій на стресові ситуації та націлений на визначення домінуючих копінг-стресових поведінкових стратегій. Тест дозволяє виявити показники за такими шкалами: копінг, орієнтований вирішення завдання; копінг орієнтований на емоції; копінг, орієнтований на уникнення; відволікання (субшкала); субшкала соціального відволікання.

В емпіричному дослідженні брали участь магістранти соціально-гуманітарного факультету за спеціальністю 053 «Психологія» Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» у кількості 31 особа у віці від 25 до 45 років.

Згідно зазначеної мети було здійснено якісний аналіз отриманих у результаті діагностики емпіричних даних за допомогою методів «асів» та «профілів». Досягнення мети передбачало наступні кроки:

по-перше, за методом «асів», відокремити групи досліджених з високим та низьким рівнем самоставлення (за показником глобального самоставлення (S) тесту-опитувальника самоставлення особистості В. Століна);

по-друге, визначити рівні показників копінг-стратегій у представників означених груп (за трьома вище вказаними методиками дослідження особливостей копінг-стратегій особистості), побудувати їх профілі;

по-третє, скласти та описати психологічні характеристики копінг-стратегій особистостей з різними рівнями самоставлення.

Результати та їх обговорення. Для визначення особливостей копінг-стратегій груп осіб з високим рівнем самоставлення (S+) та низьким рівнем самоставлення (S-) було застосовано метод «профілів». За його допомогою було отримано наступні три профілі, що зображені на рисунках рис.1 – рис.3.

На рис.1 наведено профілі способів долаючої поведінки (за методикою Р. Лазаруса) досліджуваних груп осіб з різним рівнем самоставлення. Отже, представники групи з високим рівнем самоставлення (S+) зазвичай у складних та стресових ситуаціях використовують стратегії «планування вирішення проблем» (ПВП+), «пошук соціальної підтримки» (ПСП+), «позитивна переоцінка» (ПП+). Наведені стратегії розглядається більшістю дослідників як адаптивні та сприятливі щодо конструктивному вирішенню труднощів.

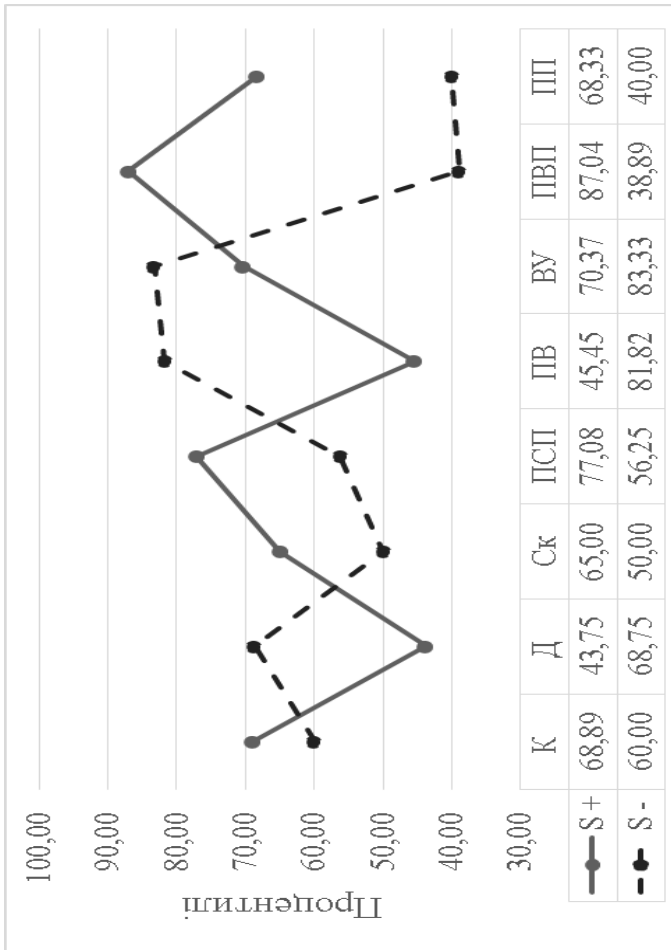

Рис. 1. Профілі способів долаючої поведінки (за методикою Р. Лазаруса) досліджуваних груп осіб з різним рівнем самоставлення.

Примітки. Умовні позначення індикаторів шкал копінг-стратегій за опитувальником Р. Лазаруса: К – конфронтаційний копінг; Д – дистанціювання; Ск – самоконтроль; ПСП – пошук соціальної підтримки; ПВ – прийняття відповідальності; ВУ – втеча-уникнення; ПВП – планування вирішення проблем; ПП – позитивна переоцінка.

Стратегія «планування вирішення проблем» (ПВП+) передбачає спроби подолання проблеми за рахунок аналізу

ситуації та можливих варіацій поведінки, створення стратегії вирішення проблеми, планування власних дій з урахуванням об'єктивних обставин, минулого досвіду та існуючих ресурсів. Стратегія «позитивної переоцінки» (ПП+) передбачає спроби знайти або створити позитивний сенс ситуації, що склалася або зусилля щодо створення позитивного значення фокусуванням на зростанні власної особистості. Спосіб долаючої поведінки «пошук соціальної підтримки» (ПСП+) передбачає вирішення проблеми за рахунок залучення зовнішніх (соціальних) ресурсів, пошуку інформаційної, емоційної та дієвої підтримки. Ця стратегія характеризується орієнтацією на взаємодію з іншими людьми, очікуванням уваги та порадами.

Група досліджуваних з низьким рівнем самоставлення (S-) обирає неадаптивні стратегії долавання складних ситуацій: «втеча-уникнення» (ВУ+), «прийняття відповідальності» (ПВ+), «дистанціювання» (Д+). Стратегія «втеча-уникнення» окреслює спроби подолання негативних почуттів через ухилення: заперечення проблем, фантазії, невиправдані очікування, відволікання та ін. При виразній перевазі цієї стратегії можливі деякі неконструктивні форми поведінки у стресових ситуаціях.

До них відносяться:

- заперечення або повне ігнорування проблеми;
- ухилення від відповідальності, дій, вирішення виниклих труднощів;
- пасивність, нетерпіння, переїдання, вживання алкоголю тощо задля зменшення емоційної напруги.

Стратегія «дистанціювання» передбачає спроби знизити значущість важкої ситуації з допомогою раціоналізації, перемикання уваги, гумору чи знецінення.

Однак надмірне використання стратегії «дистанціювання» в тривалій перспективі може призвести до знецінення процесу переживання, недооцінки значущості, а отже, і неможливості подолання проблемних ситуацій якимось іншим способом, крім уникнення.

Стратегія «прийняття відповідальності» означає визнання власної ролі в наявних проблемах, високий показник за цією стратегією може означати дезадаптивний рівень напруги, свідчити про схильність до самокритики та самозвинувачення, що може перешкоджати успішному подоланню важких життєвих ситуацій.

Результати діагностики копінг-поведінки (за методикою «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» CISS) досліджуваних груп осіб з різним рівнем самоставлення наведені на рис. 2.

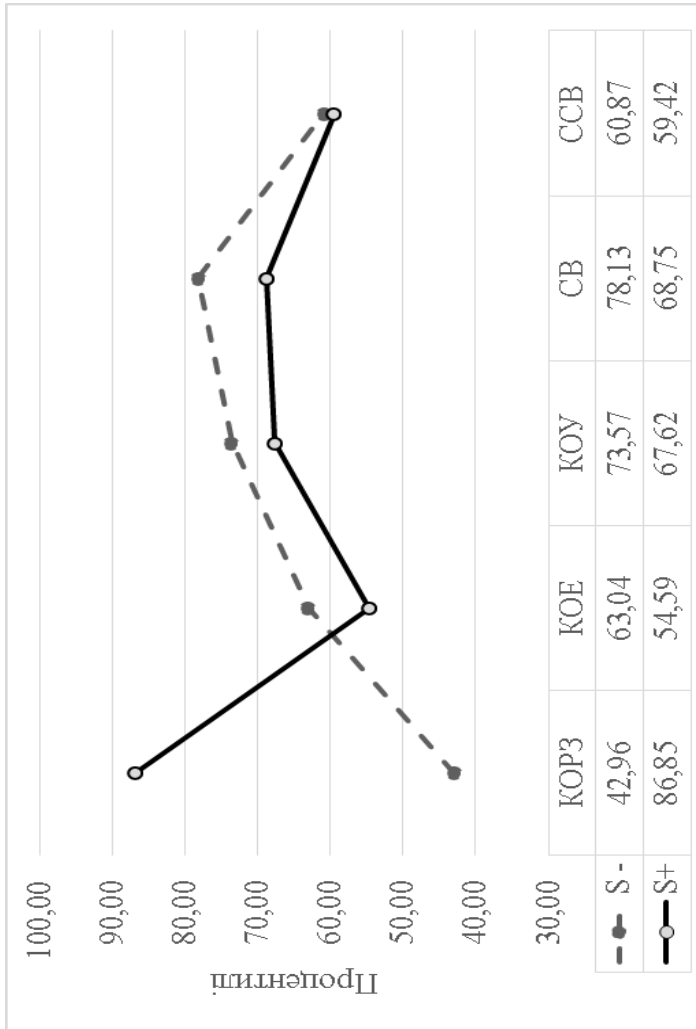

Рис. 2. Профілі копінг-поведінки (за методикою CISS) у осіб з високим і низьким рівнем самоствалнення.

Примітки. Умовні позначення індикаторів шкал копінг-поведінки у стресових ситуаціях (CISS): КОРЗ – копінг, орієнтований на розв'язання задачі, КОЕ – копінг, орієнтований на емоції, КОУ – копінг, орієнтований на уникання, СВ – субшкала відволікання, ССВ – субшкала соціального відволікання.

Для групи досліджуваних с високим рівнем самоствалнення (S+) спостерігається тенденція до вибору такої стратегії як копінг, орієнтований на розв'язання задач. Це є активний, свідомий та агресивний підхід подолання складної ситуації за допомогою планування вирішення проблеми, пошуку інформації, звернення за допомогою до соціального оточення. Отже, досліджувані у групі з високим рівнем самоствалнення відрізняються активною стратегією поведінки, спрямованої на пошук вирішення проблем та на активне самостійне подолання труднощів.

У профілі осіб з низьким рівнем самоствалнення (S-) переважають такі копінг-стратегії як «копінг, орієнтований на уникання» (КОУ+) та «субшкала відволікання» (ССВ+). Ці стратегії характеризуються схильністю уникати проблеми, докладаючи при цьому когнітивні зусилля на віддалення від ситуації та зменшення її значимості, а також демонстрація залежності від інформаційної, дієвої та емоційної підтримки. Дані копінг-механізми відносяться до неадаптивних форм подолання складних ситуацій. При цьому показник за шкалою «копінг, орієнтований на розв'язання задач» зменшився на відміну від профіля осіб з високим рівнем самоствалнення, що свідчить про перевагу форм поведінки, які не спрямовані на використання всіх наявних особистісних ресурсів для пошуку можливих способів ефективного вирішення проблеми.

Діагностика вибору копінг-механізмів за методикою Е. Хейма груп осіб з різним рівнем самоствалнення викладено на рис. 3.

Група досліджуваних з високим рівнем самоствалнення (S+) характеризується спрямованістю до вибору емоційних адаптивних копінг-стратегій (протест, оптимізм) та поведінкових відносно-адаптивних копінг-стратегій (компенсація, відволікання, конструктивна активність). Емоційні адаптивні копінг-стратегії визначаються емоційним станом з активним обуренням і протестом по відношенню до труднощів та впевненості в наявності виходу в будь-якій, навіть найскладнішій ситуації. Конструктивність поведінкових відносно-адаптивних варіантів копінг-поведінки залежить від значущості та виразності ситуації подолання. Ця форма поведінки характеризується прагненням до тимчасового відходу від вирішення проблем за допомогою занурення улюблену справу, подорожей, виконання своїх заповітних бажань.

Для осіб з низьким рівнем самоствалнення (S-) характерні високі показники поведінкових відносно-адаптивних копінг-стратегій та неадаптивних та відносно-адаптивних когнітивних копінг-стратегій, що свідчить про спрямованість до вибору не продуктивної копінг-поведінки.

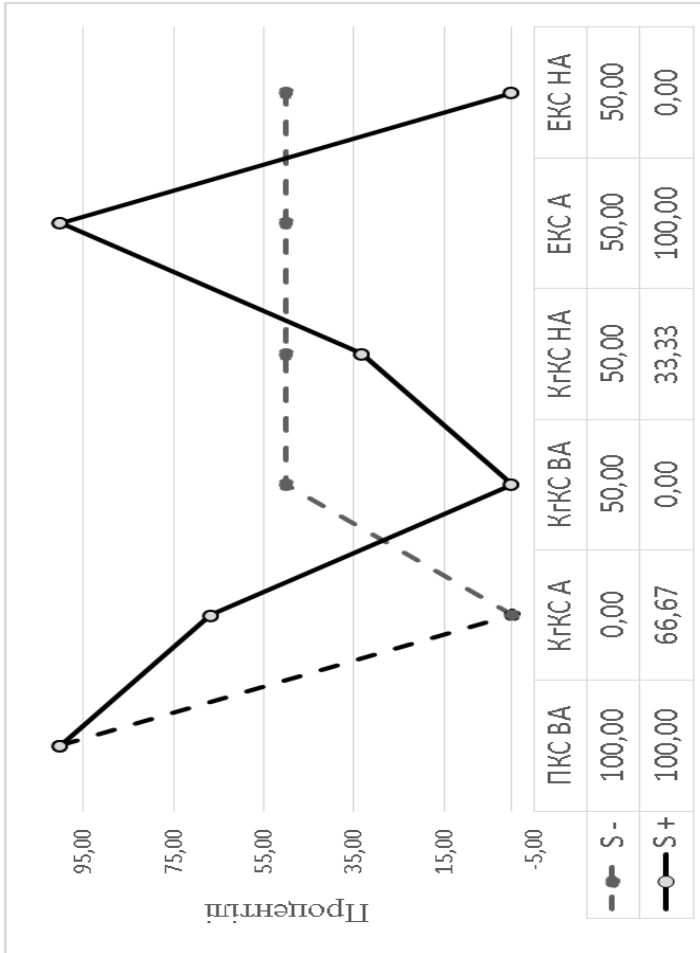

Рис. 3. Профілі результатів діагностики копінг-механізмів (за методикою Е. Хейма) групи осіб з різним рівнем самоствалення.

Примітки. Умовні позначення видів копінг-механізмів за опитувальником Е. Хейма: ПКСВА – поведінкові відносно-адаптивні копінг-стратегії, КгКСА – когнітивні адаптивні копінг-стратегії, КгКСВА – когнітивні відносно-адаптивні копінг-стратегії, КгКСНА – когнітивні неадаптивні копінг-стратегії, ЕКСА – емоційні адаптивні копінг-стратегії, ЕКСНА – емоційні неадаптивні копінг-стратегії.

У когнітивній сфері такими варіантами копіngu є покора, розгубленість, дисимуляція, ігнорування проблеми, відмова від подолання труднощів через відсутність віри у свої сили та власні

ресурси, оцінка труднощів у порівнянні з іншими, надання особливого сенсу їх подолання, смиренність. Серед емоційних варіантів поведінки більш вирізняється пригнічений емоційний стан, станом безнадійності, покірність та недопущення інших почуттів, переживанням агресії та покладанням провини на себе та інших.

Висновки. Дослідження особливостей копінг-стратегій осіб, які ризикують за рівнем самоствавлення, було здійснено за допомогою методів «асів» та «профілів». Результати ясного аналізу надають можливість стверджувати, що позитивне самоствавлення особистості, переживання почуття впевненості у собі, відчуття цінності свого «Я», пов'язане з залученням копінг-стратегій, орієнтованих на можливість цілеспрямованого та планомірного вирішення проблемної ситуації та стратегій, направлених на її позитивне переосмислення, розгляд проблемної ситуації як стимулу для особистісного зростання.

Література

1. Бушуєва Т. В., Отич Д. Д. Змістові особливості Я-концепції як копінг-ресурсу стратегій копінг-поведінки студентів–психологів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2012. Вип. 37. С. 312-317.

2. Гордієнко І. О. *Самоприйняття особистості як чинник толерантності* : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2021. 255 с.

3. Гордієнко І. О., Малиновська В. В. Взаємозв'язок локусу контролю з різними видами копінг-стратегій. *Актуальні проблеми психології особистості: теорія, досвід, практика: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (28-29 квітня 2022 р.)* / відп. ред. О. П. Саннікова. Одеса : ФОП Бєлий А.Є., 2022. С. 25-38.

4. Демчук А. А. Копінг-поведінка, як засіб подолання невизначеності. *Актуальні задачі сучасних технологій: Збірник тез доповідей VII Міжнародної науково-технічної конференції молодих учених та студентів (28-29 листопада 2018 р.)*. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2018. Том 3. С. 167-168.

5. Левенчук М. О., Васюк К. М. Самоствавлення як невід'ємна якість особистості психолога. *Матеріали конференцій МНП, 2022 рік*. Івано-Франківськ, 2022. С. 80-81.

6. Соломка Е. Т., Хома Т. В., Олійник В. В., Хлопек А. Б. Особливості опанувальної поведінки особистості у подоланні життєвих труднощів. *Професійна соціалізація особистості: персоногенетичний контекст: Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (14-15 травня 2020 р.)* / ред.кол.: Т. Д. Щербан (гол. ред.). Мукачево : РВВ МДУ, 2020. С. 74-77.

7. Яворська-Ветрова І. В. Самоствавлення у структурі самосвідомості особистості: аналіз теоретико-методологічних засад. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Т. XII. Психологія творчості. Вип. 26. Київ : Вид-во «Фенікс», 2019. С. 329-336.

8. Ярмольчик М. О. Особливості копінг-стратегій у військовослужбовців Збройних сил України під час заходів декомпресії. *Науковий журнал із соціології та психології «Габітус»*. 2021. Вип. 22. С. 111-115.

УДК 159.923

ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ ПОКАЗНИКІВ НЕРВОВО-ПСИХІЧНОГО НАПРУЖЕННЯ, ВИГОРАННЯ ТА СТРАТЕГІЙ ОПАНУВАННЯ

Ульянова Т. Ю.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та диференціальної психології
Університет Ушинського*

Бойко Л. О.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. У статті висвітлено результати дослідження співвідношення показників нервово-психічного напруження, вигорання та стратегій опанування. Для дослідження рівня нервово-психічного напруження застосовано методiku «Опитувальник нервово-психічної напруги» (Т. Немчін) та «Опитувальник вигорання» МВІ (К. Маслач, С. Джексон); для діагностики стресостійкості – опитувальник «Способи опанувальної поведінки» (Адаптація методики WCQ), (Р. Лазарус та С.Фолкман), адаптований Т.Крюковою та ін. Виявлено значущі кореляційні зв'язки між показниками нервово-психічного напруження, професійного вигорання та копінг-стратегій.

Ключові слова: *копінг-стратегії, стрес, нервово-психічне напруження, особистість, стресостійкість, педагог,.*

Життя в сучасному суспільстві набрало шаленого темпу, що починає загрожувати не тільки нервово-психічному, але і фізичному здоров'ю людей особливо в небезпечних умовах, в яких опинились українці.

Вивчення співвідношення показників нервово-психічного напруження, вигорання та стратегій опанування надзвичайно важливо серед осіб соціономічних професій, особливо у нашому суспільстві [3; 7; 8].

Щоб ефективно справлятися зі стресом, необхідно певною мірою вдосконалити певні психічні процеси, і мати певний рівень стресостійкості. Стресостійкість – це здатність протистояти стресу, що тісно пов'язана із щастям, фізичним та психічним здоров'ям та результатом успішної праці; це сукупність особистісних якостей, які

дозволяють людині переносити значні інтелектуальні, вольові й емоційні навантаження та перевантаження, зумовлені особливостями професійної діяльності без особливих шкідливих наслідків для цієї діяльності, оточуючих і свого здоров'я [1; 4].

Рівень стресу можна знизити з допомогою внутрішніх механізмів, що створюють і утримують в свідомості відчуття стресу. Якщо є страждання від спалахів гніву, коливань настрою, пригніченості і самознищення, то цілком доречно перевірити, в чому причина страждань. Психологи встановили, що сприйняття самих себе і навколишнього світу залежить від внутрішніх станів, бо вони виникають раніше, ніж є розуміння того, що відчувається [3; 5].

Проблема професійної стресостійкості, пов'язаної з фізичним та психічним здоров'ям професіоналів, їх професійним благополуччям, залишається в переліку найбільш актуальних психологічних проблем сьогодення. Низький рівень стресостійкості, нездатність людини протидіяти стресам призводить до негативних наслідків у психічній, соціальній, професійній і поведінковій сферах. Відмінна риса професійної діяльності фахівців допоміжних професій полягає в тому, що за специфікою своєї діяльності вони залучені у тривалий напружений процес спілкування з іншими людьми. Крім професійних знань умінь та навичок, вони значною мірою використовують свою особистість, виступаючи свого роду емоційним донором. Ці професії належать до групи професій з підвищеною моральною відповідальністю за життя і здоров'я окремих людей, груп населення та суспільства загалом [1; 3].

Стресостійкість педагога є однією з тих якостей, від якої залежить не лише успішність оволодіння професійною діяльністю, посилення продуктивності освітнього процесу, а й самореалізація педагога як особистості. Провідна роль у системі протидії стресу у вчителів-майстрів своєї справи належить адаптації, яка полягає в ефективному вирішенні педагогічних проблемних ситуацій і завдань. В цілому ж можна говорити про те, що стресостійкість педагога проявляється в умінні долати емоційне напруження, придушувати негативні прояви в поведінці, викликані стресовими ситуаціями, проявляти витримку і такт [3].

Відмітимо, що стрес – це фізичний і психологічний стан, який є реакцією на травмуючі зовнішні чи внутрішні фактори навколишнього середовища. Така ситуація супроводжується серйозним порушенням біохімічного, фізичного, психічного стану та поведінки людини [4].

Стійкість організму до стресу є корисною захисною функцією, яка дозволяє адаптуватися до зовнішніх подразників або ігнорувати їх. Іншими словами, це дозволяє вам зберігати спокій у будь-якій

ситуації. Здатність зберігати спокій і врівноваженість завжди є головною відмінною ознакою ідеального захисту від потрясінь. Завдяки їй зношування нервових вузлів значно сповільнилося. Утім, як показують численні дослідження з диференціальної психофізіології, здатність чинити опір стресу залежить від чинників, що є однаково значущими для всіх педагогів незалежно від рівня їх професіоналізму – сили нервової системи та рівня тривожності. Адже не секрет, що більш стійкими до стресу є особи з сильною нервовою системою й низьким рівнем тривожності [9].

Серед проявів професійного стресу педагога виокремлюють загальне нездужання, депресію, хронічну втому, втрату сну, які можуть призвести до «емоційного вигорання» особистості фахівця – особливого фізичного, емоційного та розумового виснаження вчителя. Вищеописані прояви не тільки погіршують загальний стан здоров'я педагога і його професіоналізм, а й значною мірою знижують ефективність педагогічної діяльності, виступаючи не найкращим прикладом для наслідування поведінки свого наставника дітьми [3].

Незалежно від того, чи вдається особі досягти успіху, коли ситуація стає складною, чи стресовою, використовуються безліч варіантів опануваної поведінки, які люди можуть вибрати несвідомо. Ці когнітивні та поведінкові зусилля допомагають людям справлятися зі стресорами, витримувати їх або іноді зменшувати. Здорові механізми подолання можуть ефективно пом'якшувати характер та вплив цих психологічних реакцій [2].

Річард Лазарус і Сьюзен Фолкман припустили, що копінг можна розділити в залежності від його функції на копінг, орієнтований на проблему, та копінг, орієнтований на емоції.

Подолання, сфокусоване на проблемі, включає ті стратегії, які передбачають вплив на довкілля (наприклад, пошук підтримки в інших для вирішення проблеми) або на себе (наприклад, когнітивну реструктуризацію).

Подолання, сфокусоване на емоціях, включає стратегії, що використовуються для регулювання стресових емоцій (наприклад, вживання психоактивних речовин, емоційна вентиляція). Ці методи, які можна назвати ефективними чи адаптивними стратегіями подолання труднощів, приносять користь людині і призводять до руйнівним наслідків [8].

Дослідження було проведене на базі Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. В опитуванні взяли участь магістранти соціально-гуманітарного факультету, майбутні педагоги, кількістю 49 осіб, віком 25-45 років.

Застосовувався кількісний (кореляційний) аналіз даних, він був виконаний за допомогою комп'ютерної програми SPSS 21.0 for Windows, використання якої було спрямоване на пошук взаємозв'язків між досліджуваними показниками.

Для дослідження рівня нервово-психічного напруження обрано методику «Опитувальник нервово-психічного напруження» Т. Немчіна та «Опитувальник вигорання» МВІ К. Маслач, С. Джексона; для діагностики стресостійкості було задіяно опитувальник «Способи опанувальної поведінки» (Адаптація методики WCQ), (Р. Лазарус та С. Фолкман), адаптований Т. Крюковою та ін. [6].

У табл. 1 представлені значимі взаємозв'язки із показниками професійного вигорання та показниками копінг-стратегії за вищезначеними методиками [6].

Кореляційний аналіз взаємозв'язку нервово-психічного напруження та копіngu, як видно з табл. 1, виявив низку додатних та від'ємних кореляцій. Додатні кореляційні зв'язки виявлено між показником нервово-психічного напруження та показником конфронтаційного копіngu, дистанціюванням та уникненням; від'ємні – між показниками нервово-психічного напруження та показниками стратегій копіngu – прийняттям відповідальності, плануванням вирішення проблеми та позитивною переоцінкою.

Таблиця 1

Значущі кореляційні зв'язки між показниками нервово-психічного напруження, вигорання та стратегій опанування

Показники нервово-психічної напруги і вигорання	Показники опанувальної поведінки							
	КК	Д	СК	ПСП	ПВ	Вт	Пл	ПП
НПН	300*	385**			-297*	400**	-294*	-296*
ЕВ		306*	301*					
Де				401**				
РПД			399**					-299*

Примітка. тут и далі: 1) нулі та коми опущені; 2) N=43; 3) знак * – $p \leq 0,05$, ** – рівень значущості $p \leq 0,01$; 4) скорочення: НПН – нервово-психічне напруження, ЕВ – емоційне виснаження, Де – деперсоналізація, РПД – редукція професійний досягнень, КК – конфронтаційний копінг, Д – дистанціювання, СК – самоконтроль, ПСП – пошук соціальної підтримки, ПВ – прийняття відповідальності, Вт – втеча-уникнення, Пл – планування, ПП – позитивна переоцінка ситуації.

Конфронтаційний копінг, що проявляється у агресивних зусиллях особистості змінити ситуацію, ризикнути, щоб вирішити

проблему, має додатній кореляційний зв'язок із нервово-психічним напруженням ($r=0,300$, рівень значимості $p \leq 0,05$).

Дистанціювання, як одна з пасивних стратегій долаючої поведінки, що проявляється у когнітивних зусиллях зменшити значимість ситуації або відділитися від неї, має прямий зв'язок із емоційним виснаженням ($r=0,306$, рівень значимості $p \leq 0,05$) та самоконтролем ($r=0,301$, рівень значимості $p \leq 0,05$). Самоконтроль – копінг, що характеризується направленням зусиль та ресурсів на регуляцію своїх почуттів та дій, пов'язаний із емоційним виснаженням ($r=0,301$, рівень значимості $p \leq 0,05$) та знеціненням професійних досягнень ($r=0,399$, рівень значимості $p \leq 0,01$).

Пошук соціальної підтримки (активна стратегія долаючої поведінки особистості, спрямована на пошук інформаційної, психологічної, емоційної, дієвої підтримки інших людей) має прямий кореляційний зв'язок із деперсоналізацією – станом відчуження психіки, викликаним вигоранням ($r = 0,401$, рівень значимості $p \leq 0,01$).

Прийняття відповідальності – стратегія долаючої поведінки, що характеризується активністю у пошуку способів вирішення проблеми або зміни ситуації. Ця копінг-стратегія, як можна побачити з таблиці 3.2 має від'ємний кореляційний зв'язок із нервово-психічним напруженням ($r = -0,297$, рівень значимості $p \leq 0,05$). Стратегія втечі-уникнення, має додатній зв'язок із нервово-психічним напруженням - $r=0,400$, рівень значимості $p \leq 0,01$.

Крім того, виявлено від'ємний взаємозв'язок стратегії планування (довільні проблемно-зфокусовані зусилля по зміні ситуації, що включають аналітичний підхід до проблеми) із нервово-психічним напруженням ($r=-0,294$, рівень значимості $p \leq 0,05$).

Отже, за допомогою кореляційного аналізу нами виявлені значущі кореляційні зв'язки між показниками нервово-психічного напруження, професійного вигорання та копінг-стратегіями. Зроблено висновок про те, що чим більше рівень нервово-психічного напруження та симптомів емоційного вигорання, тим менш ефективні стратегії опанування обираються і навпаки.

Література

1. Андріяшина Н. В. Стресостійкість особистості у сучасних умовах розвитку суспільства. *Збірник наукових праць «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» за підсумками наукових досліджень 2021 року». 2022. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/38593>.*

2. Грандт В. Копінг-ресурси як чинник збереження професійного здоров'я особистості. *Психологія професійної безпеки: технології*

конструктивного самозбереження особистості : [колективна монографія]. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. С. 77-84.

3. Коқун О., Дубчак Г. Особливості прояву стресостійкості майбутніх фахівців соціономічних професій. *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal.* 2016. № 03 (11). URL : http://sp-sciences.io.ua/s2573969/kokun_oleg_dubchak_halyna_2016.

4. Кравцова О. К. Стресостійкість особистості як психологічний феномен: основні теоретичні підходи. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Соціальні та поведінкові науки.* 2019. Вип. 7. С. 98-117.

5. Кудінова М. С. Порівняльний аналіз понять «стресостійкість» та «емоційна стійкість». *Теорія і практика сучасної психології.* 2018. С. 22–28 URL : http://www.tpsjournal.kpu.zp.ua/archive/1_2016/7.pdf.

6. *Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій:* психологічний практикум (за ред. Л. М. Карамушки). Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. 76 с.

7. Пастрик Т. В. Дослідження особливостей стресостійкості у майбутніх медиків. *Освіта регіону.* 2011. № 3. С. 262-266.

8. Пілецький В. Копінг-стратегії поведінки особистості в стресових ситуаціях. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія ПНУ ім. Василя Стефаника.* Івано-Франківськ, 2014. Вип. 19(1). С. 185-194 URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpsf_2014_19\(1\)_27](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpsf_2014_19(1)_27).

9. *Стресостійкість: [навчальний посібник]* / За ред. Я. М. Когута. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 204 с.

УДК 159.923

СПРЯЖЕНІСТЬ ВЛАСТИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ВИХОВАТЕЛІВ ІНКЛЮЗИВНИХ ГРУП

Бринза І. В.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної і диференційної психології,
Університет Ушинського*

Капля Я. Г.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

У статті представлені результати кореляційного аналізу між показниками психологічних особливостей вихователів інклюзивних закладів, а саме: емпатійних здібностей, комунікативних і організаційських схильностей, стресостійкості і певного спектру рис особистості. Встановлені статистичні закономірності між більшістю показників, що вивчаються.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна освіта, емпатія, стресостійкість, комунікативні здібності, організаційні здібності.

The article presents the results of a correlation analysis between indicators of psychological characteristics of teachers of inclusive institutions, namely: empathic abilities, communicative and organizational tendencies, stress resistance and a certain spectrum of personality traits. Statistical regularities have been established between most of the studied indicators.

Key words: inclusion, inclusive education, empathy, stress resistance, communication skills, organizational skills.

В наш час однією з найтривожніших тенденцій у країні є збільшення дітей із проблемами здоров'я. Це потребує сучасних рішень в освітній програмі, саме тому на основі цієї проблеми виник термін- інклюзія.

Інклюзія - це досить новий термін в сучасній педагогіці. Інклюзія має на меті забезпечити повну участь людей з особливими потребами і ознаками в житті суспільства. Інклюзивна освіта – це підхід до навчання, який відкриває доступ до якісної освіти будь-якій дитині, незалежно від її здібностей, фізичних можливостей, етнічної або соціальної приналежності та базується на різноманітності, довірі, співпраці та повазі до кожної дитини, а також спрямована на забезпечення рівної можливості отримання якісної освіти кожній дитині, незалежно від її особливостей.

Вихователі, які працюють в інклюзивному середовищі, займають відповідальну позицію, оскільки їх завдання полягає не тільки в навчанні дітей, а й в забезпеченні рівних можливостей для навчання та розвитку усіх дітей, включаючи дітей з особливими потребами. Не зважаючи, на доволі значний обсяг теоретичних і експериментальних досліджень з питань розвитку професійної ідентичності вихователів, проблема вивчення психологічних якостей перебуває на етапі теоретичного вивчення, а психологічна сторона цього питання досі залишається поза увагою науковців.

Дослідженням та визначенням професійної компетентності вихователя займалися багато науковців, серед них: Т. Поніманська [1], З. Шевців [2], Т. Ілляшенко [3], Г. Беленька [4] А. Чаговець [5] та інші. Дослідивши літературу з даної теми, виділено такі важливі психологічні особливості особистості вихователя інклюзії, як: емпатія, стресостійкість, комунікативні та організаторські здібності, адаптаційні якості.

Серед сукупності зазначених якостей однією з важливих можна вважати стресостійкість. Це здатність людини ефективно пристосовуватись до стресових ситуацій і не допускати виникнення негативних наслідків для свого здоров'я та психічного стану. Низька стресостійкість може призводити до швидкого психологічного

виснаження, професійного вигорання і як наслідок не бажання працювати за спеціальністю. Крім цього, вихователь інклюзивних закладів повинен бути емпатійним, здатним почувати емоції дітей та поважати їхні потреби, враховувати їхні особливості та реагувати на них адекватно. Емпатія- це соціально-психологічна властивість особистості. Вона являє собою сукупність соціально-психологічних здібностей індивіда, за допомогою яких ця властивість розкривається як об'єкту, так і суб'єкту емпатії. У ряд таких здібностей входять: здатність емоційно реагувати на переживання іншого; здатність розпізнавати емоційні стани іншої і подумки переносити себе в думки, почуття і дії іншого; здатність використовувати способи взаємодії, що полегшують страждання іншої людини [6].

Також, комунікативна компетенція є ключовим елементом у роботі вихователя інклюзивних груп. Під комунікативною компетенцією А. Богуш розуміє комплексне використання мовцем мовних і немовних засобів із метою спілкування у конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, його ініціативність, а також обізнаність людини, певну систему знань, умінь і навичок, мовленнєвих здібностей. [7, с.24]. На нашу думку, одним із ключових аспектів комунікації є уважність до мови, яку використовує вихователь. Вміло використовуючи слова та вислови, вихователь може залучити увагу дітей та допомогти їм розуміти матеріал. Що стосується організаторських здібностей вихователів інклюзії, то тут потрібно розглядати їх у двох аспектах: організація власної роботи (вихователь повинен мати здатність розробляти плани діяльності на день, тиждень, місяць, рік та готуватися до різноманітних ситуацій, що можуть виникнути в групі, управляти ресурсами, такими як час, людські ресурси, щоб забезпечити ефективну діяльність групи) та організація дитячого колективу (вихователь повинен бути здатний організувати різні види діяльності у групі, такі як групові ігри, спортивні змагання, фізкультурні тренування та інші, ефективно спілкуватися з дітьми, збирати інформацію, давати чіткі інструкції та вміти слухати інших). Без цих важливих умінь і навичок не може бути і мови про злагоджену роботу у групі, ось чому ми вважаємо, що організаторські здібності є дуже важливими у роботі педагога і є запорукою чіткого функціонування групи, а також здатні полегшувати життя дітям з особливими потребами в умовах групи

Отже, метою даного повідомлення є аналіз результатів кореляцій між спектром якостей особистості вихователя інклюзивної групи.

Для реалізації поставленої мети обрані методики:

«Комунікативні та організаторські схильності» авторів В. Синявський, Б. Федоришин; Методика «Діагностика рівня емпатійних здібностей» автор В. Бойко; «Шкала психологічного стресу, PSM-25» авторів Л. Лемур-Р. Тесьє-Л. Філліон, адаптація Н. Водоп'янова; «П'ятифакторний особистісний опитувальник «5-PFQ» автора Х.Тсуїї, адаптація О. Хромова.

Аналіз матриці кореляцій дозволив побудувати статистичні плеяди, що представлені на рис. 1. На рис. представлені значущі коефіцієнти кореляції між показниками комунікативних і організаторських схильностей, показників 5-PFQ та емпатійних здібностей у групі вихователів інклюзії.

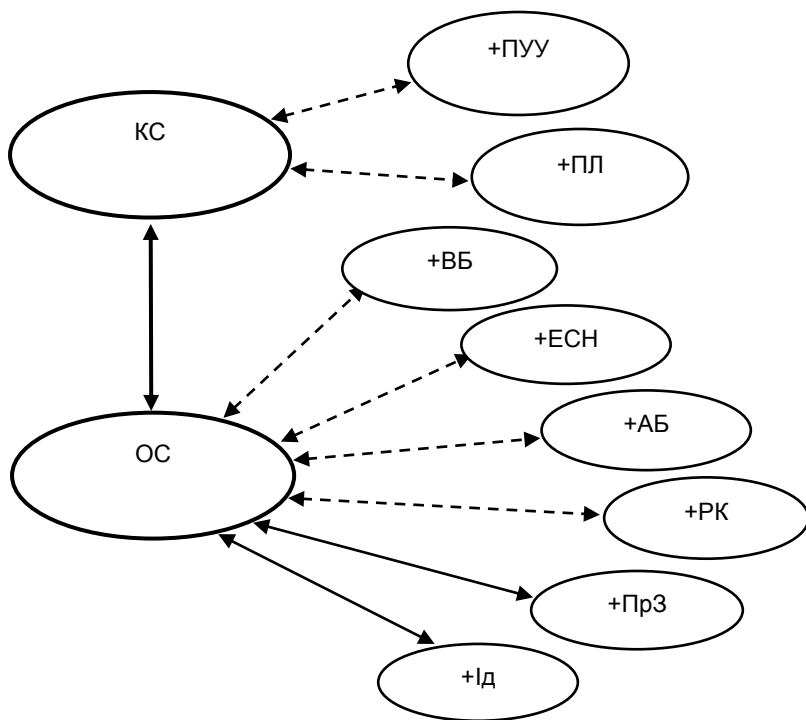

Рис 1. Кореляційна плеяда показників комунікативних і організаторських схильностей, рис особистості за 5-PFQ та емпатійних здібностей у групах вихователів інклюзивних груп

Примітки: 1) тут та далі \longleftrightarrow $p \leq 0,01$; \dashrightarrow $p \leq 0,05$; 2) показники комунікативних і організаторських схильностей: КС – комунікативні схильності, ОС – організаторські схильності; 3) показники опитувальника 5-PFQ: ПУУ – пошук уваги-уникнення уваги, ПЛ –

передбачуваність-легковажність, БВ – безвідповідальність-відповідальність, ЕСН – емоційна стійкість-емоційна нестійкість, АБ – артистичність - без артистичність; 4) показники емпатійних здібностей: РК – раціональний канал, ПрЗ – проникаюча здатність, Ід – ідентифікація.

При аналізі коефіцієнтів кореляції показник комунікативних схильностей додатній 5% пов'язаний з показниками пошук уваги-уникнення уваги (0,455) та передбачуваність-легковажність (0,513). Показник організаторських схильностей лише додатньо корелює на 1% рівні значущості з показниками відповідальність-без відповідальність (0,452), емоційна стабільність-емоційна нестабільність (0,512), артистичність-без артистичність (0,506). Також, виявлені статистично значущі кореляції між показниками організаторських схильностей з показниками емпатійних здібностей, а саме, 1% додатній зв'язок з показниками проникної здатності (0,652) і ідентифікацією (0,683) та 5% додатній зв'язок з показником ідентифікації.

На рис. 2 представлено кореляційна плеяда показників емпатійних здібностей та показниками рис особистості за 5-PFQ у групі вихователів інклюзії.

Показники раціонального каналу емпатії мають додатні статистично значущі зв'язки з показниками домінантність-підкореність (0,447) і артистичність - без артистичність (0,447) на 5% рівні значущості. Додатні 1% зв'язки виявлені між показником емпатії - емоційний канал і показниками активності-пасивності (0,572), а також акуратності-неакуратності (0,713).

На додатному 5% рівні виявлені взаємозв'язки між показником емоційного каналу та показниками домінантність-підкореність (0,491), екстраверсія-інтроверсія (0,454), повага до інших-самоповага (0,472), відповідальність - без відповідальність (0,489), експресивність-практичність (0,451), ДР- допитливість-реалістичність(0,558).

Як бачимо у вибірці вихователів, які працюють у групах інклюзії виявлені додатні кореляції на 1% рівні значущості між показником стресостійкість (психічна напруженість) і показниками розуміння нерозуміння-(0,866), поваги до інших-самоповаги (0,713), самоконтроль-імпульсивність (0,751) та 5% рівень значущості між показником психічної напруженості та показниками пошук вражень-уникнення вражень (0,560), сензитивність - не чуттєвість (0,504), а також від'ємні кореляції між показником стресостійкості і показником тривожності-безтурботності на рівні 5% значущості, що свідчить про тісний взаємозв'язок цих психологічних особливостей.

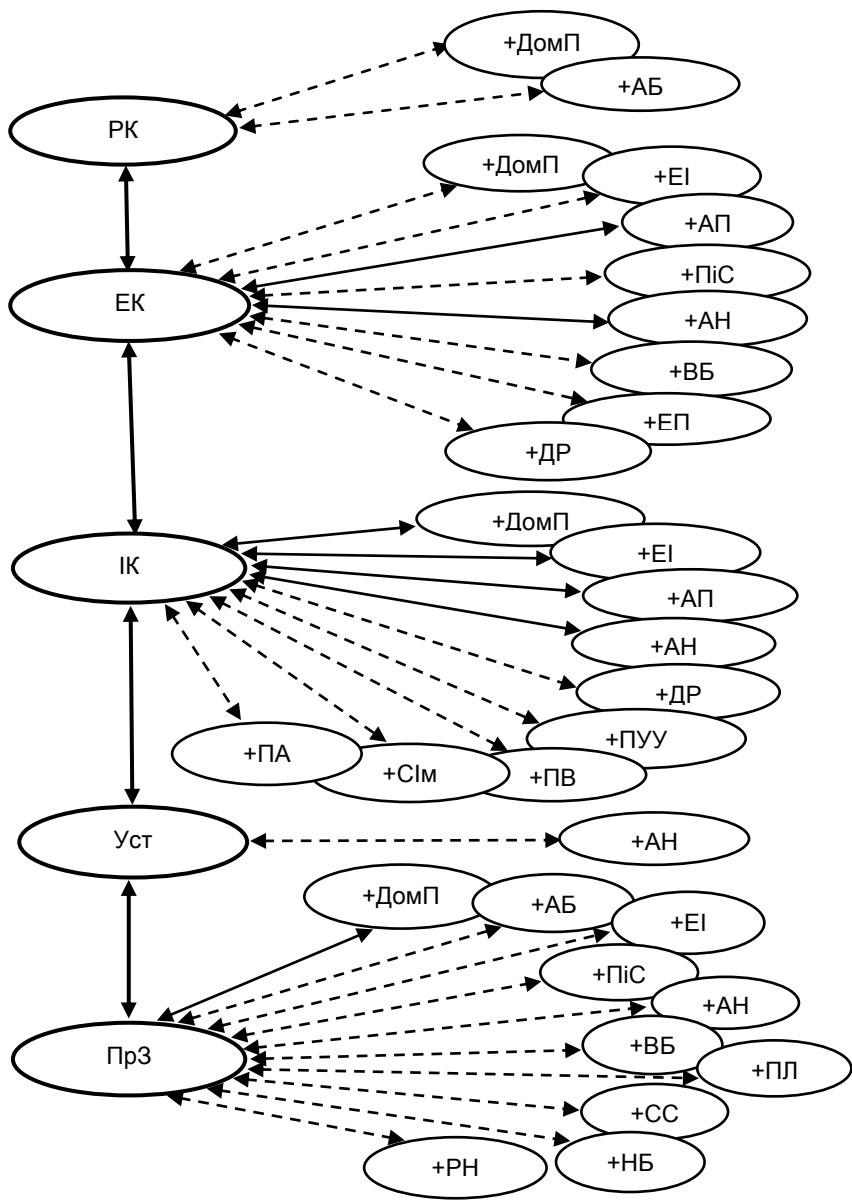

Рис 2. Кореляційна плеяда показників емпатичних здібностей і рис особистості у вихователів інклюзії.

Примітки: 1) показники емпатійних здібностей: РК- раціональний канал, ЕК- емоційний канал, ІК- інтуїтивний канал, Уст- установки, ПрЗ- проникаюча здатність; 2) показники рис особистості за опитувальником 5- PFQ: ДомП - домінантність-підкореність, АБ – артистичність-без артистичність, ЕІ- екстраверсія-інтроверсія, АП – активність-пасивність, ПіС -повага до інших-самоповага, АН – акуратність-неакуратність, ВВ – відповідальність-безвідповідальність, ЕП- експресивність-практичність, ДР - допитливість-реалістичність, ПУУ - пошук уваги-уникнення уваги, ПВ-прив'язаність-відстороненість, Сім - самоконтроль-імпульсивність, ПЛ – передбачуваність-легковажність, СС – співпраця–суперництво, НВ – наполегливість – без наполегливість, РН – розслабленість - напруженість.

Проведений аналіз кореляцій між аналізуємими показниками надає можливості відмітити, що встановлені багатозначні як додатні, так і від'ємні зв'язки на високому рівні значущості між показниками емпатії, стресостійкості, рис особистості за опитувальником 5-PFQ, організаційних та комунікативних властивостей. Отримані результати вказують на статистичні закономірності в прояві досліджуваних властивостей.

На рис.3 представлена кореляційна плеяда показників стресу, рис особистості за 5-PFQ та емпатійних здібностей

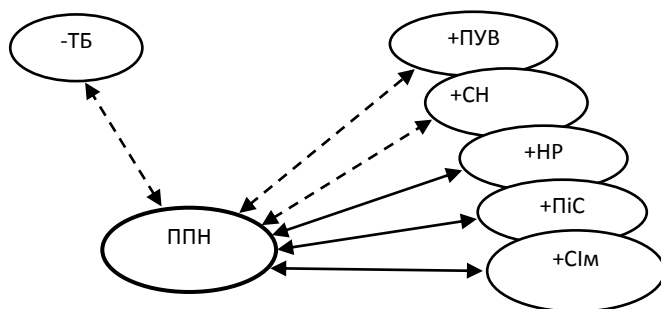

Рис. 3. Кореляційна плеяда значущого показника стресу, показників 5-PFQ та показників емпатійних здібностей у вихователів інклюзії.

Примітка: 1) показник стресу- ППН- показник психічного напруження; 2) показники рис особистості за опитувальником 5 PFQ: ПУВ - пошук вражень-уникнення вражень, РН - розуміння-нерозуміння, ПіС - повага до інших-самоповага, Сім - самоконтроль-імпульсивність, ТБ - тривожність-безтурботність, СН - сензитивність-нечуттєвість.

Ефективна діяльність вихователів груп інклюзії активізує властивості особистості, які пов'язані з певною комбінацією

емпітичних, стресостійких рис особистості та системою комунікативних і організаторських схильностей.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, яка вивчається. Перспектива подальшого дослідження може бути представлена в аспекті розробки тренінгових програм розвитку властивостей особистості, що вивчаються.

Література:

1. Поніманська Т. І. Підготовка педагогічних кадрів для системи дошкільної освіти. *Дошкільна педагогіка*. Київ, 2004. С. 129-136.
2. Шевців З. М. *Основи інклюзивної педагогіки*: [навч. посіб.] / 2-ге вид., доп. Львів : Новий світ – 2000, 2019. 264 с.
3. Ілляшенко Т. Інклюзивне навчання дітей з особливими освітніми потребами і психолого-педагогічна діагностика. *Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат: Матеріали II Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції*. 2022. С. 86-89.
4. Бєленька Г. В. *Підготовка вихователя до розвитку особистості дитини в дошкільному віці*: [монографія]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 310 с.
5. Чаговець А. Сучасна професійна підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. Теоретичний аспект. *Обрії*. 2015. № 1 (40). С. 99-102.
6. Дмитрієва С. М., Мачушник О. Л. Вивчення рівня емпатійності майбутніх психологів. *Вісник*. 2019. № 1 (39). С. 13-17.
7. Богуш А. М. *Мовленнєвий компонент дошкільної освіти*: 4-те вид. доопр. і доп. Харків : Ранок, 2013. 192 с.

УДК: 159.923

МІЖОСОБИСТІСНІ ВІДНОСИНИ МАКІАВЕЛЛІСТІВ

Саннікова О. П.

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського*

Єрмошина О.Ю.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. У статті представлено результати дослідження міжособистісних відносин осіб, які схильні і не схильні до макіавеллізму. Макіавеллізм розуміється як риса особистості, до якої входить маніпуляція, обман, цинічний та холодний розрахунок ставлення до інших

людей. Міжособистісні відносини характеризуються різними проявами таких характеристик особистості, як: егоїстичність, агресивність, підозрілість, залежність, схильність або до домінування, або до дружніх контактів тощо. Діагностика макіавеллізму здійснювалася за допомогою методики «школа макіавеллізму», міжособистісні відносини вивчалися поширеною методикою Лпірі. Порівнювалися психологічні характеристики, що вивчаються, осіб, які схильні і не схильні до проявів макіавеллізму. Встановлено, що особи з тенденцією до макіавеллізму виявляють схильність до егоїзму, підозрілості та агресивності на відміну від осіб, у яких макіавеллізм слабо виражений.

Ключові слова: макіавеллізм, егоїстичність, підозрілість, агресивність, залежність.

У цій статті розглядаються індивідуально-психологічні риси особистостей, схильних до макіавеллізму. До таких рис відносяться підозрілість, агресивність, егоїстичність тощо. Термін «макіавеллізм» бере свою назву від імені громадського діяча, політика і філософа Ніколо Макіавеллі. У своїй книзі «Государ» він описував риси характеру, які повинні бути притаманні правителю, а саме те, що правитель повинен ставити інтереси держави понад усе [8].

Поняття «макіавеллізм» у психологію вели Р. Крісті і Ф. Гейтс, позначивши цим терміном особистість, яка свідомо контролює в міжособистісному спілкуванні оточуючих людей для отримання своєї вигоди. Вони розробили «Школу макіавеллізму» (Mach-IV), за допомогою якої було виявлено, що людину, яка схильна до макіавеллізму, можна розглядати з наступних психологічних складових.:

1. Поведінка: така людина завжди маніпулює оточенням, робить це цілком усвідомлено, з метою досягти вигоди для себе. Також така особистість використовує такі прийоми, як: лестощі, обман, підкуп, фальсифікації тощо.

2. Ставлення до людей досить цинічне. Вважає, що залежність людини від соціального тиску робить її слабкішою, а тому не вартою поваги. Макіавеллісти відносяться до оточуючих з підозрою, вважають, що всі люди такі самі, як вони, готові заради вигоди на все. Також у емоційному плані вони орієнтуються на партнера, на досягнення вигоди, яку можуть від нього отримати.

3. Ігнорування соціальної моралі, якщо вона заважає отримати бажаний результат [8].

Отже, людина, схильна до макіавеллізму, проявляє емоційну холодність, підозрілість, егоїстичність та агресію. Заради досягнення своїх цілей готова на обман, підкуп, підлабузництво. Через те, що у неї відсутні морально-етичні норми, вона щиро вважає, що оточуючі теж, як і вона, не володіють цими якостями. Особистість, яка схильна

до макіавеллізму, володіє зниженою здатністю співпереживати оточуючим, які не входять в її близьке коло.

Термін «міжособистісні» означає, що відносини між однією людиною та іншою мають взаємну спрямованість. Міжособистісні відношення – це система установок очікувань і орієнтацій членів групи одини до одного [2]. У 1954 році група вчених на чолі з Т. Лірі розробили методику «Діагностика міжособистісних відношень», вона призначена для дослідження суб'єктом себе та свого ідеального «Я», а також для вивчення взаємин у малих груп. За допомогою цієї методики міжособистісні відносини характеризуються різними проявами таких характеристик особистості, як: егоїстичність, агресивність, підозрливість, залежність, схильністю або до домінування, або до дружніх контактів тощо.

Підозрливість – це якість особистості, при якій людина відмовляє в довірі оточуючим, безпідставно підозрюючи всіх у ворожих намірах. Така людина уникає прив'язаності зі страху бути обдуреною та зрадженою [4]. Егоїзм – це дія, спрямована на досягнення особистої вигоди, навіть, якщо ці дії шкодять інтересам іншої людини або суспільства [5]. Агресія – це індивідуальна характеристика, яка відображає схильність особистості до демонстрації переваги сили. Вона характеризується наявністю деструкцій у галузі відносин об'єкт – об'єкт. З. Фройд, Г. Мюррей та інші вчені вважають агресію вродженою якістю, яка властива всім [6].

Залежність – це потреба в чому або в кому- небудь. Згідно з методикою «Діагностика міжособистісних відношень» Т. Лірі, залежність проявляється від невпевненості в собі, нав'язливих страхах виявитися нікому не потрібним, а також проявляється у тривожності з будь-якого приводу. Співпрацювати – це спільна діяльність, спрямована на досягнення певного результату. У методиці Лірі однією з характеристик рис особистості розглядається така риса, як готовність співпрацювати, це тип особистості, який прагне взаємодіяти з оточуючими, проявляє до всіх дружнє відношення, готовий завжди і в усьому допомогти. Альтруїзм – це прагнення діяльності на благо іншим, навіть якщо ця діяльність може нашкодити самій людині. Таким чином, альтруїзм є повною протилежністю егоїзму [7]. Схильність до домінування – це риса особистості, яка прагне взяти під контроль іншу людину чи ситуацію. Схильність до дружніх відносин – це схильність особистості до прояву співпереживання, емпатії, надання допомоги іншим, прихильність до інших людей. Мета статті проаналізувати та порівняти співвідношення МАК+ і МАК – за допомогою методики «Діагностика міжособистісних відносин» Т. Лірі такі риси особистості,

як: підозрілість, егоїстичність, агресивність, альтруїзм, залежність тощо.

Аналізуючи рисунок 1 слід позначити, що вісь ОХ позначає схильність до дружніх контактів (СХ др), а вісь ОУ означає схильність до домінування (Дом). На діаграмі можна побачити показники групи з високим МАК+ і показники групи, у яких Мак-прагне до низьких показників. Слід зауважити, що при проведенні емпіричного дослідження у вибірці не було виявлено показників груп з результатами, де б були люди з вкрай низькими МАК-, а тому для дослідження була обрана група, у яких результати прагнуть до низького рівня. Також можна побачити, що групі, яка схильна до МАК+ властиві такі риси особистості, як: схильність до егоїзму, підозрілості, агресивність та залежність. У той час, як групі з Мак – властиві такі риси, як: альтруїзм та співпраця.

Аналізуючи рис. 1, можна припустити, що група досліджуваних (МАК+) характеризується: високим проявом егоїзму (II Ег.) та агресивності (III Аг), та низьким рівнем залежності (VI За) та підозрілості (IV П). Представники група МАК+ характеризується вищим рівнем авторитарності, егоїзму та агресивності. Таки люди схильні до встановлення сильного контролю над іншими, виступають з пріоритетом власних інтересів та проявляють агресивну поведінку. Їм може бути важко підпорядковуватись і залежить від інших, а також вони можуть проявляти підозріливість.

Представники групи МАК- характеризується: високим рівнем співпраці (VII Сп) та альтруїзму (VIII А), але мають низький рівень підпорядкованості (V Пі), залежності (VI За) та підозрілості (IV П). Представники цієї групі більш спрямовані на співпрацю (VII Сп) та проявляють альтруїзм (VIII А). Вони менш схильні до встановлення контролю над іншими і більше схильні підпорядковуватись (V Пі). Ці люди виявляють більшу відкритість до співпраці та проявляють більшу турботу про інших.

Отже, у проведеному емпіричному дослідженні надано визначення макіавеллізму, надана характеристика міжособистісним відносинам, емпірично виділено групи осіб з різним рівнем макіавеллізму, доведено, що обстежені з різним рівнем МАК відрізняються специфічним поєднанням показників, які складають структуру макіавеллізму. Встановлено, що особи, які мають схильність до МАК+, більш схильні до егоїзму, підозри та агресії, ніж особи, які схильні до МАК-. У той час як особи з Мак – більш схильні до співпраці та альтруїзму, ніж особи, у яких МАК+ [1].

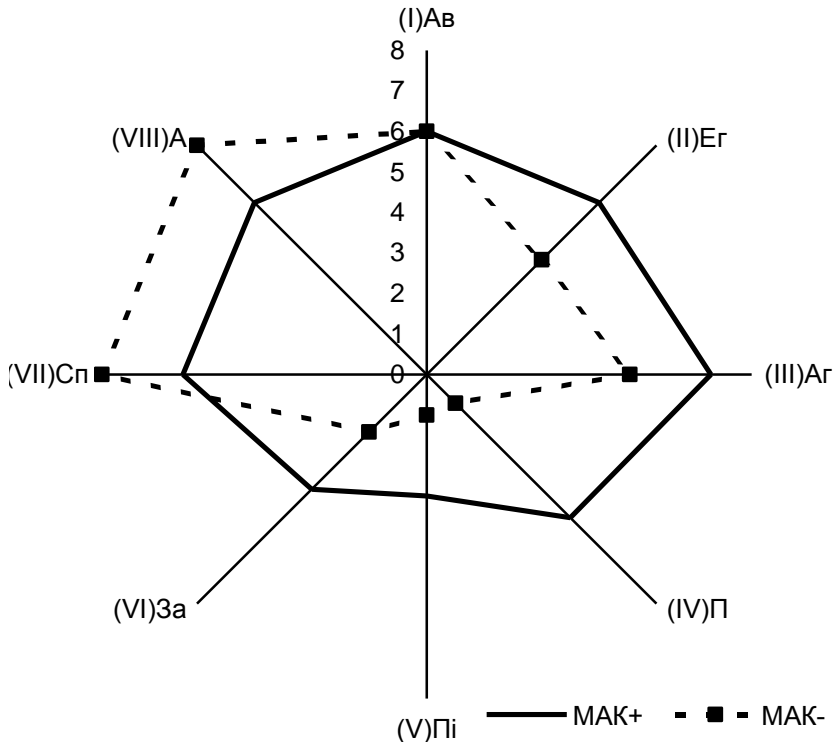

Рис. 1. Дискограма за методикою «Діагностика міжособистісних відносин» Т. Лірі.

Примітка. 1) групи: Мак + (N=3) – представники осіб, які схильні до макіавеллізму, Мак- (N=2) – представники осіб, які не схильні до макіавеллізму; 2) ОХ позначає схильність до дружніх контактів (Сх др), а вісь ОУ означає схильність до домінування (Дом). I Ав – Авторитарний, II Ег. – Егоїстичний, III Аг – Агресивний, IV П – Підозрілий, V Пі – Підпорядкований, VI За – Залежний, VII Сп – Співпраця, VIII А – Альтруїстичний, Дом – Домінування, Сх др - Схильність до дружніх контактів.

Література

1. Саннікова О. П., Макеева Е. О. Факторна структура особистості макіавеллістів. *Особистість у сучасному вимірі: Матеріали XI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми сучасної психології особистості»* (20 квітня 2020 р.). Одеса : ФОП Бєлий А. Є., 2020. С. 222-230.

2. Електронний ресурс. URL : <https://moyaosvita.com.ua/suspilstvoznavstvo/xarakteristika-mizhosobistisnix-vidnosin/>.

3. Електронний ресурс. URL : <https://infopedia.su/selected.php/>.
4. Електронний ресурс. URL: <https://podskazki.info/podozritelnost/>.
5. Електронний ресурс. URL: uk.wikipedia.org.
6. Електронний ресурс. URL: <https://studfile.net/preview/5319040/page:12/>.
7. Електронний ресурс. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
8. Електронний ресурс. URL: <https://studfile.net/preview/9043224/page:5/>.

УДК 159.923

СПЕЦИФІКА КОМУНІКАТИВНОЇ КРЕАТИВНОСТІ КАНДИДАТІВ ПРИ ПРОФЕСІЙНОМУ ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВІДБОРІ З РІЗНИМ РІВНЕМ ЕМПАТІЇ

Меленчук Н. І.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського*

Бабак О. Г.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. У цій статті розглядаються результати емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення специфіки комунікативної креативності кандидатів при професійному психологічному відборі з різним рівнем емпатії. Комунікативна креативність розглядається як цілісна система психологічних властивостей особистості, що забезпечує творчий характер спілкування і комунікативної активності. Емпатія розуміється як властивість особистості, що складається зі здатності емоційно реагувати й відгукуватися на переживання іншого; здатності розпізнавати емоційні стани іншого; здатності давати адекватну відповідь як вербального, так і невербального типу на переживання іншого. Показано, що такі властивості особистості, як комунікативна креативність і емпатія, є важливими для професійного самоздійснення особистості соціономічних професій.

В емпіричному дослідженні був використаний «Тест-опитувальник комунікативної креативності» О. Саннікової, Р. Белоусової і метод візуальної діагностики. Використання якісного аналізу даних дало змогу згрупувати обстежених за рівнем емпатії, що була досліджена за допомогою візуальної діагностики, та вивчити у представників цих груп осіб індивідуально-психологічні прояви комунікативної креативності. Встановлено, що особам з високим рівнем емпатії властиві особистісні

якості, що сприяють нестандартному, нешаблонному рішення соціальних ситуацій, сприяють генеруванню оригінальних ідей та способів спілкування, що виникають у взаємодії з іншими людьми. Особам з низьким рівнем емпатії характерний низький рівень комунікативної креативності, вони не проявляють творчість у спілкуванні, не реалізують власних креативних здібностей при вирішенні соціальних завдань, зазнають труднощів у спілкуванні.

Ключові слова: комунікативна креативність, емпатія, властивість особистості, самопрезентація, професійний психологічний відбір.

Актуальність дослідження. На сьогоднішній день при професійному психологічному відборі є принципово важливими показники емпатії та комунікативної креативності, тому що вони впливають безпосередньо на якість виконання обов'язків робітника та його здібність на роботу в команді.

Як психологічне явище емпатія нам відома ще з часів античності. Зокрема, давньогрецькі стоїки стверджували, що існує особлива духовна спільність між людьми, завдяки якій вони співчують один одному. У Стародавній Греції співчуття цінувалось настільки високо, що заслуговувало спеціального предмета поклоніння, а в Давньому Китаї співчуття було залучено до реєстру основних чеснот людини. До наукового обігу цей термін увійшов на початку ХХ століття, завдяки англо-американському психологу Едварду Тітченеру, засновнику першої американської психологічної лабораторії. З 50-х років поняття емпатії отримало дуже широке розповсюдження [9].

У період становлення психології як наукової галузі основним джерелом тлумачення поняття «емпатія» слугували праці Т. Рібо, В. Штерна та інших учених. Штерн відзначив, що вже в 2-3 роки дитина здатна заражатися почуттями іншого, ідентифікувати себе з об'єктом симпатії, звершувати альтруїстичні вчинки. Він розділяє «почуття до інших» (ніжність, любов), які є передумовою до формування «почуттів з іншими» (співстраждання, співрадість). Любов до близьких людей (оточуючих), на думку В. Штерна, веде через наслідування і навчання до формування здатності реагувати на страждання інших людей, до розвитку альтруїстичної поведінки. На думку Т. Василюшиної, емпатія є особливою здатністю суб'єкта до відбиття емоційних переживань внутрішнього світу іншої людини, що дозволяє партнерам досягати взаємоузгодження позицій, взаємопорозуміння та здатності обирати у відповідності з цим спільні засоби само- і взаєморегуляції у процесі міжособистісної взаємодії [2].

М. Обозов зауважив, що «емпатія є емоційно-позитивною установкою на об'єкт». Емпатію він розглядає як процес (механізм) і включає в нього когнітивні, емоційні і діяльні компоненти. В руслі

гуманістичної психології К. Роджерс визначав емпатію як здатність розуміти і входити в світ іншої людини, а також передати їй це розуміння. Існує три рівні емпатії. Першим самим глибоким рівнем є «спосіб буття», спосіб «бути разом» з іншими, спосіб розуміння нюансів і складнощів їх внутрішніх світів. Другий, емпатія – як надзвичайно корисний спосіб професійної присутності, спосіб професійного контакту з клієнтами, внутрішнє життя яких складне і багатогранне. І, нарешті, третій, – емпатія – це комунікативна навичка, використанню якої можна навчитися [7].

Сучасні українські науковці-психологи О. Орищенко та О. Саннікова розглядають емпатію як складну багаторівневу інтегральну властивість особистості. Вони виділили три рівні в структурі емпатії. У формально-динамічний рівень входять якісні (модальні) та динамічні (особливості виникнення та протікання емпатійних реакцій) властивості емпатії. Змістовно-особистісний включає ті аспекти емпатії, що стосуються вибору простору для емпатійних переживань і морально-етичного змісту її об'єкта. Соціальні та індивідуальні уявлення про існуючі соціокультурні «норми» емпатійних проявів відображає соціально-імперативний рівень [4; 6]. Специфіка емпатійного розуміння іншої людини полягає в тому, що обов'язковим компонентом стає відображення стану іншої людини у своїх власних емоційних станах і відчуттях, конгруентних відчуттям іншого.

Комунікативна креативність розглядається в сучасній психологічній науці як цілісна система психологічних властивостей особистості, що забезпечує творчий характер спілкування і комунікативної активності. Комунікативна креативність представлена сукупністю когнітивних, мотиваційних, емоційних, морально-духовних характеристик особистості та поведінки [2; 5]. С. Черноусенко розглядає комунікативну креативність як інтегративну особистісну якість, здатність до творчості у спілкуванні. За наявності відповідної мотивації вона дає особистості можливість виявити творче ставлення до спілкування [8].

Комунікативна креативність здебільшого визначає успіх спільної творчої діяльності представників різних професій. Ця проблема особливо актуальна для представників соціономічної групи професій, що пов'язана з характеристиками людини як «об'єкту» своєї діяльності. Наявність комунікативної креативності є необхідною умовою для компетенції та успіху. Комунікативна креативність дозволяє створювати та використовувати нові, оригінальні, нестандартні способи та засоби спілкування, що забезпечують результативне, швидке та творче розв'язання ситуації спілкування. Комунікативно-креативні якості особистості є специфічною

сукупністю когнітивних, емоційних та мовних характеристик, що формуються на основі соціального інтелекту, відображають обізнаність про культуру, соціальні відносини та традиції і реалізуються у комунікативних навичках, комунікативній компетентності, та здатності розуміти ставлення та почуття людей (емпатії) [3].

Комунікативна креативність реалізується у таких сферах:

1) змістових характеристиках спілкування (у діловому та повсякденному спілкуванні, спрямованому на організацію та реалізацію спільної діяльності);

2) функціональне орієнтування у спілкуванні (координація взаємодії, взаємна корекція дій, обмін інформацією, перерозподіл функцій);

3) операціональні методи взаємодії (часова організація спілкування, оновлення способів та засобів спілкування).

Показниками комунікативної креативності виступає уміння розв'язувати задачі, що виникають у процесі міжособистісного спілкування, знаходити вихід зі складної, іноді конфліктної, комунікативної ситуації, докласти різні тактики поведінки для досягнення конкретно поставленої мети, у цілях зміни творчого рівня спілкування із застосуванням методи проблемних ситуацій [5].

В організації креативної комунікативної діяльності важливими орієнтирами є цілі спілкування:

- встановлення контактів між учасниками діалогу;
- обмін повідомленнями, думками, замислами, рішеннями; спонукання активності партнера по спілкуванню, спрямованої на виконання взаємовигідних дій;
- координація – узгодження організації сумісної діяльності;
- усвідомлення смислу намірів, установок партнера по спілкуванню;
- вплив на емоції, наміри, рішення, думки;
- встановлення стосунків у системі ділового спілкування; переконання партнера, розв'язання конфліктів.

Отже, метою статті є викладення результатів теоретико-емпіричного дослідження особливостей комунікативної креативності кандидатів при професійному психологічному відборі з різним рівнем емпатії.

Організація та методи дослідження. З метою вивчення показників комунікативної креативності було застосовано Тест-опитувальник комунікативної креативності О. Саннікової, Р. Белоусової. Для виявлення рівня емпатії був використаний метод візуальної діагностики.

Емпіричне дослідження проводилось на базі компанії

«Фармбіллс». Вибірку склали 30 осіб у віці 21 до 31 років – кандидати на посаду менеджера по роботі з клієнтами.

Результати дослідження та їх обговорення.

На рис. 1. представлені профілі, що відображають прояви комунікативної креативності (за методикою О. Саннікової, Р. Белоусової) в групах осіб з високим (ГрЕм+) і низьким (ГрЕм-) рівнем емпатії.

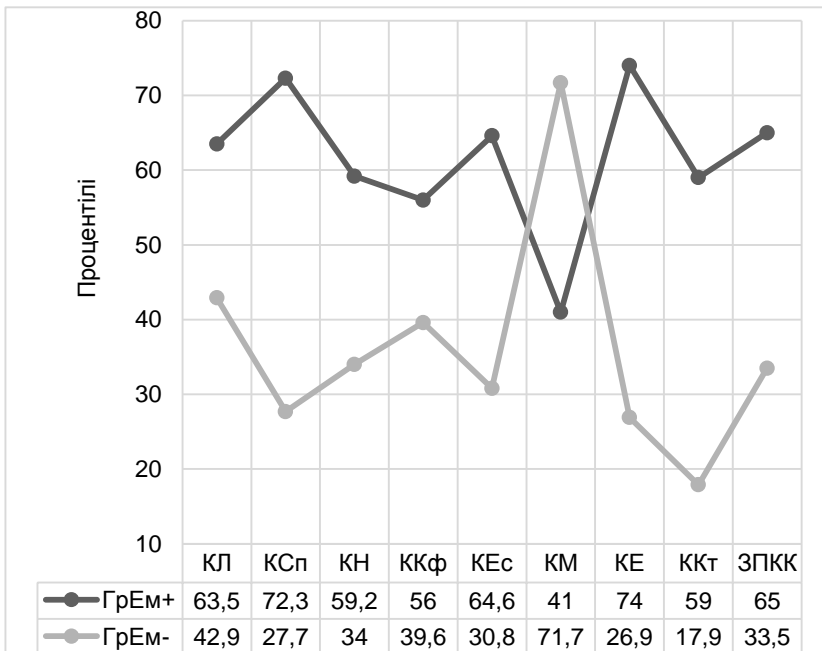

Рис. 1. Профілі комунікативної креативності груп осіб з різним рівнем емпатії

Примітка: 1) ГрЕм+ (N=8) – група осіб з високим рівнем емпатії; ГрЕм- (N=8) – група осіб з низьким рівнем емпатії; 2) умовні позначення показників комунікативної креативності: КЛ – легкість – труднощі у спілкуванні, КСп – схильність – байдужість до самопрезентації, КН – незалежність – залежність, ККф – конфліктність – покірність, КЕс – емоційна стійкість – емоційна нестійкість у спілкуванні, КМ – схильність до маніпуляцій (маніпулятивність) – нехитрість, КЕ – експресивність – невизначеність, ККт – комунікативна компетентність – комунікативна некомпетентність, ЗПКК – загальний показник (композитна оцінка).

Значення, відмічені на даному графіку, є середнім арифметичним значень конкретного показника, одержаного кожним

представником виділених груп осіб. На осі ОХ надані показники комунікативної креативності, на осі ОУ – їх значення, що виражені в процентілях. Середня лінія ряду проходить через крапку 50 процентілей.

Слід зазначити також, що значення показників комунікативної креативності, що знаходяться в площині вище за середню лінію ряду, свідчать про достатній вираз того або іншого показника. Вище за 75-й процентіль розташовуються значення, що характеризують високий ступінь виразу відповідного показника. Значення нижче середньої лінії ряду свідчать про слабкий вираз або невираз (нижче 25-го процентіля) відповідних показників комунікативної креативності в профілі. Кількісно-якісне поєднання показників комунікативної креативності визначають її індивідуальну специфіку в кожній групі осіб.

Візуально профіль групи осіб з високим рівнем емпатії (ГрЕм+) розташований переважно у додатному полюсі (в просторі третього квартилю розподілу). Профіль групи осіб з низьким рівнем емпатії (ГрЕм-) знаходиться у від'ємному полюсі (переважно в просторі другого квартилю розподілу). Це вказує на наявність розбіжностей за всіма комунікативної креативності в групах осіб які відрізняються за рівнем емпатії.

Задля аналізу кожного профілю здійснимо ранжування показників комунікативної креативності за їх відхиленням від середньої лінії ряду. Валентність означає відхилення від середньої лінії ряду або до додатного, або до від'ємного полюсу. Результати ранжування надано у табл. 1.

Таблиця 1

Ранжування показників комунікативної креативності в групах осіб з різним рівнем емпатії

Ранг	Групи осіб з різним рівнем емпатії	
	ГрЕм+	ГрЕм-
1	КЕ+ (експресивність)	КМ+ (маніпулятивність)
2	КСп+ (схильність до самопрезентації)	ККт- комунікативна некомпетентність
3	КЕс+ (емоційна стійкість у спілкуванні)	КСп- (байдужість до самопрезентації)

Примітка: показники надано у порядку зменшення абсолютних величин відхилення від середньої лінії ряду.

Характеризуючи специфіку профілю групи осіб з високим рівнем емпатії (ГрЕм+), можна зазначити, що представникам цієї групи осіб властивий високий рівень комунікативної креативності (ЗПКК+), їм

властива експресивність (КЕ+), схильність до самопрезентації (КСП+) і емоційна стійкість у спілкуванні (КЕС+). Високе значення показника експресивності (КЕ+) свідчить про виразність міміки, пантоміміки, жестикуляції цих осіб, про багатий інтонаційний репертуар і широку палітру емоційних переживань. Такі особи люблять і вміють забезпечувати собі ефективну самоподачу. У спілкуванні вони враховують той факт, що перше враження, яке вони зможуть створити, може або сприяти, або перешкоджати їх спілкуванню з співрозмовником, а також вплинути на всі подальші відносини з ним (КСП+). Високе значення за показником емоційна стійкість у спілкуванні (КЕС+) свідчить про те, що представники цієї групи осіб є емоційно зрілими особистостями, незворушними, розсудливими, такими, що здатні керувати своїми емоціями та настроями. За необхідності, вони можуть мобілізуватися і спрямувати емоційну енергію в потрібне русло, у реалізації задуманого виявляють наполегливість.

Аналізуючи профіль *групи осіб з низьким рівнем емпатії (ГРЕМ-)*, можна зазначити, що у представників цієї групи низький рівень комунікативної креативності (ЗПКК-), їм характерна маніпулятивність (КМ+), комунікативна некомпетентність (ККТ-), байдужість до самопрезентації (КСП-). Високе значення за показником маніпулятивність (КМ+) свідчить про те, що ці особи схильні маніпулювати іншими людьми, вміють приховувати свої справжні наміри, щоб за допомогою відволікаючих маневрів досягати своєї мети. Вони вміють знаходити підхід до людей, за необхідності можуть грати на слабкостях і використовувати у своїх цілях помилки інших людей. Низький рівень комунікативної компетентності (ККТ-) пов'язаний з низьким ресурсом комунікативних засобів, з труднощами у орієнтації міжособистісних відносинах. Вираз показника байдужість до самопрезентації (КСП-) свідчить про те, що представники цієї групи осіб схильні вважати продуману самоподачу «позерством» і не знаходять потрібним дбати про враження, яке вони справляють на інших людей.

Таким чином, все сказане вище підтверджує, що особам з високим рівнем емпатії властива особистісні якості, які сприяють нестандартному, нешаблонному рішення соціальних ситуацій, сприяють генеруванню оригінальних ідей та способів спілкування, що виникають у взаємодії з іншими людьми. Вони схильні до нестандартних та нешаблонних способів розв'язання задач, здатні до оригінальних й нестандартних дій, відкриті до нового досвіду. В свою чергу, особам з низьким рівнем емпатії характерний низький рівень комунікативної креативності, вони не проявляють творчість у спілкуванні, не реалізують власних креативних здібностей при

вирішенні соціальних завдань, зазнають труднощі у спілкуванні.

Висновки:

1. Комунікативна креативність розглядається як цілісна система психологічних властивостей особистості, що забезпечує творчий характер спілкування і комунікативної активності. Емпатія розуміється як властивість особистості, що складається зі здатності емоційно реагувати й відгукуватися на переживання іншого; розпізнавати емоційні стани іншого; давати адекватну відповідь як вербального, так і невербального типу на переживання іншого.

2. Для діагностики показників комунікативної креативності було застосовано Тест-опитувальник комунікативної креативності О. Саннікової, Р. Белоусової. Для виявлення рівня емпатії був використаний метод візуальної діагностики.

3. За допомогою якісного аналізу отриманих даних було виявлено, що представникам групи осіб з високим рівнем емпатії властива особистісні якості, які сприяють нестандартному, нешаблонному рішенню соціальних ситуацій, сприяють генеруванню оригінальних ідей та способів спілкування, що виникають у взаємодії з іншими людьми. Вони схильні до нестандартних й нешаблонних способів розв'язання задач, здатні до оригінальних й нестандартних дій, відкриті до нового досвіду. В свою чергу, представникам групи осіб з низьким рівнем емпатії характерний низький рівень комунікативної креативності, вони не проявляють творчість у спілкуванні, не реалізують власних креативних здібностей при вирішенні соціальних завдань, зазнають труднощі у спілкуванні.

Література

1. Белоусова Р. В. Індивідуально-типові особливості комунікативної креативності : Автореф. дис. ... канд. психол. наук / 19.00.01. Одеса, 2004. 20 с.

2. Василишина Т. В. Емпатія як фактор ефективності педагогічного спілкування : Автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2000. 20 с.

3. Меленчук Н. І., Цвіткова В. О. Комунікативний потенціал «логіків» та «інтуїтів»: порівняльний аналіз. *Сучасна психологія: проблеми та перспективи : збірник наукових праць*. (м. Ізмаїл, 2020 р.). Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2020. С. 115-120.

4. Орищенко О. А. *Дифенційно-психологічний аналіз емпатії* : Автореф. дис. ... канд. психол. наук / 19.00.01. Одеса, 2004. 21 с.

5. Саннікова О. П., Страцинська І. А. Комунікативна креативність інтерналів і екстерналів: порівняльна характеристика. *Наука і освіта*. 2013. № 3. С. 149-153.

6. Саннікова О. П., Саннікова А. О. *Сценічні бар'єри: диференціально-психологічний підхід* : [Монографія]. Одеса: Вид-во ВМВ, 2014. 238 с.

7. Радевич-Виницький Я. К. *Етикет і культура спілкування* : [навч. посіб.]. Київ : Знання, 2006. 291 с.

8. Черноусенко Н.С. Вариативність підходів до вивчення креативності командирів військових підрозділів. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 7. С. 39-40.

9. Egan G. *The Skilled Helper: A Systematic Approach to Effective Helping*. Michigan : Brooks / Cole Publishing Company, 1986. 391 p.

УДК 159.9:004.738.5

ВПЛИВ РІВНЯ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ НА ФАКТОРНУ СТРУКТУРУ ОСОБИСТОСТІ: РОЗКРИТТЯ СКЛАДОВИХ ІНТЕРНЕТ- ЗАЛЕЖНОСТІ

Дегтяренко Т.В.

*доктор медичних наук, професор,
Університет Ушинського*

Бондаренко О. О.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. У цій статті було розглянуто вплив рівня інтернет-залежності на факторну структуру особистості, зокрема розкрито складові, що характеризують інтернет-залежність. Загальна відомість про поширеність використання Інтернету та інтернет-залежності була викладена у вступі, що надає контекст для подальшого розуміння проблеми.

Ключові слова: інтернет-залежність, форми інтернет-залежності, факторна структура особистості.

Сучасне суспільство не уявляємо без широкого використання Інтернету, який став невід'ємною частиною нашого повсякденного життя. Інтернет надає нам доступ до безлічі можливостей, починаючи від отримання інформації та спілкування з друзями до здійснення покупок та розваг. Однак, разом зі зростанням Інтернету, з'явилася проблема інтернет-залежності.

Інтернет-залежність визначається як нездатність контролювати своє використання Інтернету, що призводить до негативних наслідків для фізичного, психологічного та соціального благополуччя. Ця проблема стала актуальною для великої кількості людей у всьому світі, особливо серед молоді.

Зростаюча поширеність інтернет-залежності викликає серйозні питання про її вплив на факторну структуру особистості. Особистість, як складний індивідуальний конструкт, включає різні

аспекти, такі як характер, поведінка, цінності та емоції. Розуміння того, як інтернет-залежність впливає на ці складові особистості, може допомогти нам краще зрозуміти цю проблему та розробити ефективні стратегії превентивної та підтримуючої допомоги [7].

Метою даної статті є розкриття складових інтернет-залежності та вивчення їх впливу на факторну структуру особистості. Ми проаналізуємо раніше проведені дослідження, щоб виявити загальні тенденції та зрозуміти взаємозв'язок між інтернет-залежністю та факторами особистості. Ми також розглянемо методологію досліджень, використану в цій області, та порівняємо результати різних досліджень, щоб отримати більш повне уявлення про вплив інтернет-залежності на факторну структуру особистості.

Наша стаття спрямована на поглиблене дослідження теми впливу рівня інтернет-залежності на факторну структуру особистості. Ми розраховуємо, що ця робота буде корисною для вчених, практиків в галузі психології та всіх зацікавлених у розумінні проблеми інтернет-залежності та її впливу на нашу особистість.

Вчені і дослідники, що внесли значний внесок у розробку моделей, які пояснюють інтернет-залежність. Серед них варто згадати Кімберлі Янг [4], яка розробила «Модель позитивного посилення», Влїньдерса Чена [3], що досліджував «Модель уникнення негативних емоцій», Марка Гріффітса [1], який працював над концепцією «Технологічних залежностей», та Йонатана Барда [1], який досліджував психологічні фактори інтернет-залежності. Результати їх досліджень є цінним джерелом інформації для подальшого розуміння інтернет-залежності та розвитку відповідних стратегій профілактики та лікування.

В українській психологічній науці психологічна проблема користувачів комп'ютерною технікою широко вивчається тільки в останнє десятиліття. Аналіз широкого кола фактів свідчить, що більшість людей починають активно користуватися комп'ютерною технікою саме на етапі навчання та особливо у студентські роки, розглядаючи його як зручний інструмент отримання знань. Переважно в середовищі користувачів осіб у тому віці, коли найбільше активно формуються базові особистісні структурні освіти, обумовлює гостру необхідність вивчення психологічних характеристик користувачів комп'ютерною технікою та розробку ефективних заходів. Таким чином, актуальність аналізованої проблеми зараз висока та обумовили вибір теми нашого дослідження: «Вплив рівня інтернет-залежності на факторну структуру особистості: розкриття складових інтернет-залежності».

Інтернет-залежність визначається як нездатність контролювати своє використання Інтернету, що призводить до негативних наслідків

для фізичного, психологічного та соціального благополуччя. Це стан, коли людина стає залежною від онлайн-активностей і має обмежений контроль над своїм часом та поведінкою в Інтернеті. Інтернет-залежність може виявлятися у занадто тривалому використанні соціальних мереж, онлайн-іграх, перегляді відео чи інших онлайн-ресурсів [6].

Інтернет-залежність може мати різні форми та прояви, існує кілька підходів до її класифікації. Одні з найпоширеніших класифікацій включають:

– *ігрова залежність*: це форма інтернет-залежності, пов'язана зі занадто тривалим та неперервним бажанням грати в онлайн-ігри. Люди, що страждають від ігрової залежності, можуть віддавати більшу частину свого часу грі, ігноруючи інші важливі аспекти свого життя.

– *соціальна мережева залежність*: ця форма інтернет-залежності пов'язана з надмірним використанням соціальних мереж, таких як Facebook, Instagram, Twitter та інші. Люди, які мають соціальну мережеву залежність, можуть проводити багато часу на публікаціях, спостереженні за життям інших людей, відповіді на коментарі тощо [7].

– *інформаційна залежність*: це форма інтернет-залежності, коли люди стають залежними від безперервного пошуку та споживання інформації в Інтернеті. Вони можуть проводити багато часу на читанні новин, блогів, форумів, перегляді відео та інших джерел інформації.

– *електронна комунікаційна залежність*: ця форма інтернет-залежності пов'язана з надмірним використанням електронної пошти, месенджерів, чатів та інших засобів електронної комунікації. Люди, що страждають від електронної комунікаційної залежності, можуть проводити безліч часу на надсиланні та отриманні повідомлень, незалежно від контексту і важливості [8].

Варто зазначити, що ці форми інтернет-залежності можуть перетинатися і взаємодіяти між собою. Крім того, інтернет-залежність може виявлятися у комбінації кількох форм, і кожна людина може мати індивідуальні особливості своєї залежності.

В області дослідження інтернет-залежності проведено значну кількість досліджень з різних країн і культур. Ці дослідження досліджували поширеність інтернет-залежності, її вплив на факторну структуру особистості та її наслідки для психологічного благополуччя [8].

Багато з раніше проведених досліджень підтверджують існування інтернет-залежності і його вплив на різні аспекти життя. Дослідження також вказують на можливий зв'язок між інтернет-

залежністю та такими факторами, як депресія, тривога та соціальна ізоляція. Деякі дослідження показують, що інтернет-залежність може мати негативний вплив на академічні досягнення, роботу та міжособистісні відносини [9].

Опис методик та збір емпіричного матеріалу. Дослідження та збір емпіричних даних проводились на базі українського волонтерського центру у місті Варшава (Польща). Всього взяло участь в дослідженні 43 особи віком дів 23 до 45 років.

Методи дослідження. Методичний інструментарій емпіричного дослідження склали такі методики: тест-опитувальник на наявність інтернет-адикції К. Янг, методика діагностики міжособистісної взаємодії Т. Лірі.

Тест-опитувальник на наявність інтернет-адикції К. Янг

Проведення психодіагностичного обстеження у обраного контингенту осіб за методикою К. Янга наявність дозволило зазначити наступне: не залежні – 62 %, надмірне захоплення – 31 %, інтернет залежні – 7 %. Отримані дані дозволили зазначити розподіл у відсотках тривалості користування комп'ютерною технікою на тиждень.

Як показали отримані результати переважна більшість обстежених осіб не мали інтернет-залежності – 62%. Але певна частина користувачів комп'ютерною технікою виявила надмірну захопленість відносно використання комп'ютерною технікою. Особи які проявили надмірну захопленість соціальними мережами і інтернет-залежність зіставили в загалом за відсотковим значенням 38% (31%+8%).

Отже, згідно до поставлених завдань в роботі здійснено порівняння психологічних характеристик у осіб з різним рівнем інтернет-залежності.

Методика діагностики міжособистісної взаємодії Т. Лірі.

Результати психологічного обстеження обраного контингенту осіб за методикою Лірі дозволило визначити особливості між особистісних відносин в групах осіб з різним рівнем інтернет-залежності.

Отримані результати психологічного обстеження обраного контингенту за методикою Лірі дозволили визначити особливості міжособистісних відносин групи осіб які проявили різну інтернет-залежність (табл. 1).

Значних розбіжностей не було виявлено тільки у показниках «Авторитарний стиль» та «Доброзичливий стиль». Особи з надмірним використання комп'ютерної техніки схильні до залежного типу міжособистісних взаємовідносин.

Такі люди через невпевненість у собі мають нав'язливі страхи, побоювання, високий рівень тривожності з будь-якого приводу, залежать від інших, від чужої думки, м'які, але частіше за звичайних осіб використовують агресивний тип взаємодії з оточенням. Такі люди можуть бути досить жорсткими і ворожими до оточуючих, їх агресивність може доводити до асоціальної поведінки. Особи у яких відсутня інтернет-залежність, менше схильні до егоїстичного типу відносин, який характеризується орієнтацією на себе. Особи з інтернет-залежністю схильні до підозрілого типу взаємодії. Такі люди критичні по відношенню до всіх соціальних явищ і оточуючих людей, підозрілі, образливі, схильні до сумніву в усьому, злопам'ятні, постійно на всіх скаржаться, всім незадоволені. Вони також більше схильні до використання підлеглого стилю, ніж звичайні користувачі інтернету. Також у інтернет не залежних переважає використання такого стилю взаємодії з оточуючими, як альтруїстичний.

Таблиця 1

Особливості міжособистісних відносин в групах осіб, з різним рівнем інтернет залежності (з відсутністю інтернет-залежності і осіб з надмірним використанням комп'ютерною технікою)

Показники	Інтернет не залежні особи	Інтернет-залежні
Авторитарний стиль	8,2	8,4
Егоїстичний стиль	6,5	7,1
Агресивний стиль	6,2	8,3
Підозрілий стиль	6,9	8,4
Підлеглий стиль	7,1	9,1
Залежний стиль	7,4	8,6
Доброзичливий стиль	9,4	9,1
Альтруїстичний стиль	10,2	8,3

*Примітка: 1) * – $p \leq 0,05$; 2) дані за результатами досліджуваних осіб віком від 25 до 43 років, всього 43 особи*

Висновки:

Основні теоретичні підходи до інтернет-залежності були розглянуті, включаючи модель компонентів інтернет-залежності та модель контролю та саморегуляції. Ці моделі виявилися корисними для розуміння механізмів, що лежать в основі інтернет-залежності та її впливу на особистість.

Огляд раніше проведених досліджень дозволив отримати уявлення про наявність свідчень та доказів, які підтверджують

зв'язок між рівнем інтернет-залежності та факторною структурою особистості. Зокрема, виявлено зв'язок між інтернет-залежністю та низьким рівнем самоконтролю, високим рівнем невротизму та іншими особливостями особистості.

Загалом, результати цієї статті підкреслюють важливість розуміння впливу інтернет-залежності на факторну структуру особистості. Розкриття складових інтернет-залежності є важливим кроком для подальшого дослідження та розробки ефективних стратегій профілактики та лікування цього явища. Додаткові дослідження в цій області можуть сприяти покращенню нашого розуміння інтернет-залежності та її впливу на розвиток та фрособлення особистості. Врахування рівня інтернет-залежності при вивченні факторної структури особистості може допомогти у розумінні зв'язків між цими двома явищами та виявленні потенційних ризиків та наслідків інтернет-залежності для психологічного благополуччя та розвитку особистості.

Дослідження показують, що інтернет-залежність може мати вплив на різні аспекти особистості, включаючи самоконтроль, невротизм, екстраверсію та інші фактори. Це свідчить про необхідність подальшого дослідження для встановлення точних зв'язків та механізмів, які стоять за цими залежностями.

Додаткові дослідження в цій області можуть сприяти розробці ефективних стратегій профілактики та інтервенцій для керування інтернет-залежністю та покращення психологічного благополуччя користувачів комп'ютерною технікою. Також важливо розвивати освітні та інформаційні програми для свідомого та відповідального використання Інтернету з метою зменшення ризиків інтернет-залежності.

Отже, вивчення впливу рівня інтернет-залежності на факторну структуру особистості є важливим кроком у розумінні цього явища та розвитку ефективних стратегій управління ним. Це може мати практичне значення для розробки програм та інтервенцій, спрямованих на попередження та лікування інтернет-залежності та покращення психологічного благополуччя користувачів комп'ютерною технікою.

Література

1. Деніел Кеттел. *Personality: Theory and Research*. 2000. 560с.
2. Заркіна О. О., Волощук М. В. *Інтернет-залежність у сучасному суспільстві: діагностика, профілактика, корекція*. Київ: Каравела. 2018.
3. Кімберлі С. Янг. *Internet Addiction in Psychotherapy*. 2009
4. Кімберлі Янг. *Center for Internet Addiction*. URL: <http://www.netaddiction.com/>.
5. Клименко І. В., Бродовська Н. І. *Психологічні особливості інтернет-залежності у підлітків та молоді: теорія і практика*. Київ : Книги ХХІ, 2019.

6. Ковальчук А. *Інтернет-залежність: діагностика, корекція та психотерапія*. Київ : Центр неперервної педагогічної освіти, 2018. 251 с.

7. Посохов І. М. *Інтернет-залежність у дітей та підлітків: сучасні аспекти дослідження*. Київ : Фенікс, 2018.

8. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві : збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (28 жовтня 2022 р.)* / уклад. В. С. Бліхар. Львів : Львівськ. держ. ун-тет внутр. справ, 2022. 412 с.

9. Шугайло Я. В. Інтернет-залежність та проблема її профілактики серед дітей та підлітків. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. Запоріжжя, 2015. № 2 (25). С. 17-24.

10. Фролова Н. В. Характер міжособистісної взаємодії інтернет-залежних підлітків. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. № 4. С. 145-151.

УДК: 159.955.5 + 316.662

СМИСЛОЖИТТЄВІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ЧИННИК УПРАВЛІНСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

Водолазська О. О.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського*

Замороцька О. Б.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. Дослідження спрямоване на вивчення взаємозв'язку показників смисложиттєвих орієнтацій з показниками управлінських якостей майбутніх психологів. Розкрито поняття упевненості у собі та смисложиттєвих орієнтацій. Психодіагностичний комплекс методик склали: «Тест упевненості у собі» В.Г. Ромека; «Тест смисложиттєвих орієнтацій особистості» Д.О. Леонтєва. Було проведено кореляційний та якісний аналізи даних. В результаті кореляційного аналізу виявлено значущі додатні зв'язки між показниками смисложиттєвих орієнтацій та показниками упевненості у собі. Якісний аналіз проведено за допомогою використання методу «асів» та методу «профілів», на основі чого було складено психологічні портрети осіб з різним рівнем упевненості у собі. Описано спектр якостей і особливості психічних властивостей смисложиттєвих орієнтацій у осіб з високим та низьким рівнем упевненості у собі.

Ключові слова: смисложиттєві орієнтації, цілі життя, управлінські якості, упевненість у собі.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переорієнтації соціальних цінностей та посиленням тенденцій пошуку сенсу життя у часи соціально-економічної кризи суспільства. Це сприяє виникненню підвищеного інтересу особистості до самоорганізації та реалізації своїх можливостей у складних умовах існування. Бажання людини розвиватися, реалізувати свої здібності, відчувати свою компетентність, упевненість у собі – це мотив до саморозвитку та професійної реалізації.

Дослідженням феномену упевненості у собі як ознакою особистісної ідентичності займалися зарубіжні вчені Д. Данінг, Д. Крюгер, Д. Кляйтман. Вчені Д. Данінг і Д. Крюгер доказали, що особистості з більш низькими здібностями мають тенденцію бути більше впевненими у собі. У дослідженні Д. Кляйтман було продемонстровано, що розходження в оцінках упевненості пов'язані з браком усвідомлення взаємодоповнення при оцінюванні суб'єктивної вірогідності успішної діяльності (Носенко, 2010, с.222-224). Український учений О. І. Санніков зазначає, що упевненість у собі – властивість особистості, яка базується на позитивній оцінці своїх навичок та здібностей задля задоволення її потреб і досягнення важливих цілей. Така оцінка формується при наявності позитивного досвіду у вирішенні завдань різної спрямованості, тобто у професійній сфері, особистісні завдання, соціальні досягнення, тощо. Важливо мати позитивну оцінку з боку значущих людей особистості та власну позитивну оцінку результатів своїх дій (Санніков, 2012, С.245-249).

Управлінські якості майбутнього психолога розвиваються під впливом зовнішніх та внутрішніх умов. Усвідомлення особистістю своїх внутрішніх ресурсів, можливість реалізувати їх ззовні, дає людині шанс професійного розвитку.

Досліджуючи ціннісну сферу людини О. М. Мусаелян в своїй роботі пише, що в науці не існує такого визначення, як «смісл життя». Поняття, які використовуються вітчизняними психологами, такі як «сенс життя», «смісложиттєві орієнтації», «цінності», були виокремлені авторами в процесі роботи над розкриттям суті цих феноменів. (Мусаелян, 2016, С.68-75).

І. С. Варє надає визначення смисложиттєвим орієнтаціям, як «...вищому рівню структурної організації системи особистісних смислів», що зумовлює напрямок діяльності і поведінки людини, ставлення особистості до самої себе, до навколишнього середовища. Авторка звертає увагу на той факт, що смислові утворення здійснюють функцію контролю за життєдіяльністю і утворюють регуляторну систему, очолювану інтегральною смисловою регуляцією. Це дає можливість визнати регулюючу роль

смісложиттєвих орієнтацій у взаємодії людини з навколишнім завдяки: 1) складності психологічних утворень в результаті взаємовідношень між людьми; 2) належності визначального фактору напряму та меж самореалізації; 3) можливості підведення підсумку визначення життєвих цілей згідно з певною системою цінностей, пов'язаних із ідеєю самореалізації, яка конкретизується у життєвих планах та стратегіях (Варе, 2017, С.8).

Ціннісно-сміслову регуляцію людини Н. В. Чепелева розглядає, як розвиток на основі вибудованого екзистенційного досвіду особистості. Вона припускає, що зміна зовнішньої структури Я-тексту, формує наративне (як замислення себе) уявлення про своє минуле, теперішнє та майбутнє життя, а зміна внутрішньої структури тексту про себе формує тезаурусне (як особистісна картина світу) уявлення, створюючи рухливий смисловий простір, в якому особистість починає відчувати себе автором власного життя (Чепелева, 2016, С.5).

Аналіз наукових досліджень свідчить про те, що смісложиттєві орієнтації взаємопов'язані з управлінськими якістьми майбутнього психолога, але те, що вони є чинниками, які визначають подальший вектор розвитку цих якостей, практично не доведено. Своїм дослідженням ми і намагаємось це вивчити.

Мета нашого повідомлення полягає у викладенні теоретико-емпіричних результатів дослідження смісложиттєвих орієнтацій упевнених та не упевнених у собі осіб та вивчення співвідношення між показниками зазначених феноменів.

Враховуючи вимоги та завдання магістерського дослідження, було обрано наступний методичний інструментарій: «Тест упевненості у собі» В.Г. Ромека і «Тест смісложиттєвих орієнтацій особистості» Д.О. Леонтьєва.

У вибірку увійшли здобувачі вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 053 Психологія за ОПП «Практична психологія» Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Група обстежених включала 34 особи, віком від 26 до 60 років.

Життя людини вважається осмисленим, якщо є в наявності цілі, задоволення при їх досягненні та упевненість у власній здатності ставити перед собою цілі, вибирати завдання з наявних, і досягати результатів. Зрозуміле співвідношення цілей – з майбутнім, емоційна насиченість – з сьогоднішнім, задоволення від досягнутого результату – з минулим дозволяє людині відчувати повноцінність життя. Якщо таке уявлення не сформовано або зруйновано, то людина може втратити сенс, як до професійної самореалізації, так і до навколишнього світу. Таке припущення наштовхнуло нас до

вивчення кореляційних зв'язків між показниками упевненості у собі та смисложиттєвих орієнтацій особистості. Результати співвідношення кореляційних показників упевненості у собі і смисложиттєвих орієнтацій представлено в табл. 1.

Показники упевненості у собі виявили додатні значущі на рівні $p < 0,05$ та $p < 0,01$ кореляційні зв'язки з показниками смисложиттєвих орієнтацій. Так, показник УС (упевненість у собі) додатно пов'язаний з усіма показниками смисложиттєвих орієнтацій (на рівні 1%) . Виявлені зв'язки говорять про упевненість та задоволення від досягнутих результатів в житті, емоційно наповнене сьогодення та наявність майбутніх цілей, упевненість у своїх намірах та діях.

Таблиця 1

Значущі коефіцієнти кореляції між показниками упевненості у собі та показниками смисложиттєвих орієнтацій

Показники смисложиттєвих орієнтацій	Показники упевненості		
	УС	СС	ЗУ
ЦЖ	468**		
ПЖ	461**	367*	417*
РЖ	529**	654**	586**
ЛК–Я	611**	375*	581**
ЛК–Ж	595**		418*
ЗОЖ	651**	464**	554**

*Примітка. Тут і надалі: 1) Коми та нулі опущені; 2) * значущий кореляційний зв'язок на рівні $p < 0,05$; **– значущий кореляційний зв'язок на рівні $p < 0,01$; 3) Умовні скорочення показників упевненості у собі: УС – упевненість у собі; СС – соціальна сміливість; ІСК – ініціатива в соціальних контактах; ЗУ – загальна упевненість; 4) Умовні скорочення показників смисложиттєвих орієнтацій: ЦЖ – цілі життя; ПЖ – процес життя; РЖ – результативність життя; ЛК–Я – локус контролю – Я; ЛК–Ж – локус контролю – життя; ЗОЖ – загальний показник смисложиттєвих орієнтацій.*

Показник СС (соціальна сміливість) виявив додатні 5% кореляційні зв'язки з показниками ПЖ(процес життя); ЛК –Я (локус контролю – Я) та 1% кореляційний зв'язок з показником РЖ (результативність життя); ЗОЖ (загальний показник смисложиттєвих орієнтацій). Виявлені зв'язки є показником сміливості у емоційному спілкуванні з оточенням, соціальну сміливість впродовж всього життя та важливість сміливості у загальному осмисленні свого життя.

Загальний показник упевненості (ЗУ) показав додатні 5%

кореляційні зв'язки з показниками ПЖ (процес життя); ЛК –Ж (локус контролю – життя); та 1% додатний кореляційний зв'язок з показником РЖ (результативність життя); ЛК–Я (локус контролю – Я); ЗОЖ (загальний показник смисложиттєвих орієнтацій). Виявлені зв'язки є показником упевненості в своїх діях в процесі життя, упевнене керування життям та загальна упевненість самореалізацією, при незалежному виборі, позитивна оцінка власних навичок і можливостей свідчить про повністю осмислене життя.

Задля вивчення психологічних особливостей управлінських якостей осіб з різним рівнем упевненості у собі, ми скористалися методом якісного аналізу, запропонованого О.П. Санніковою (Саннікова, 1995, С. 27), методом психологічних профілів. Вчена зазначає, що за допомогою цього методу, профілі відображають досліджувані комплекси якостей і особливості структури досліджуваних багатокомпонентних психологічних властивостей.

На графіку, розташованому на рис. 1 на осі абсцис відкладено значення показників смисложиттєвих орієнтацій груп осіб з різним рівнем упевненості у собі, на осі ординат – ті ж самі значення, виражені в процентилях. Середня лінія проходить через відмітку 50 процентилів. Вище 75 процентилю розташовані значення, що характеризують найвищий ступінь вираженості певного показника, а значення, які розташовані нижче 25 процентилю, навпаки, характеризують слабку вираженість ознаки.

Як можна побачити з рисунку 1, профілі смисложиттєвих орієнтацій осіб з високим та низьким рівнем упевненості у собі розташовані на площині «дзеркальним» чином.

Профіль осіб з високим рівнем упевненості у собі розташований у третьому кварталі, тобто 50-75 процентилів. Даний профіль з достатньо вираженими значеннями смисложиттєвих орієнтацій у осіб з високим рівнем упевненості у собі дає можливість охарактеризувати представників даної групи як упевнених людей з високою осмисленістю життя. Вони будують своє життя відповідно до своїх цілей і уявлень про її зміст, переконанні в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймають рішення і втілюють їх у життя, оцінюють, наскільки продуктивною і осмисленою була прожита її частина. Профіль осіб з низьким рівнем упевненості у собі розташований у першому - другому кварталі, тобто, на межі 20 - 32,2 процентилів. За профілем, слабо виражені значення смисложиттєвих орієнтацій у осіб з низьким рівнем упевненості у собі характеризують осіб даної групи як людей частково незадоволених прожитою частиною життя, переконаних у тому, що життя людини непідвладне свідомому контролю, що свобода вибору

ілюзорна, їм властива невіра у свої сили контролювати події власного життя.

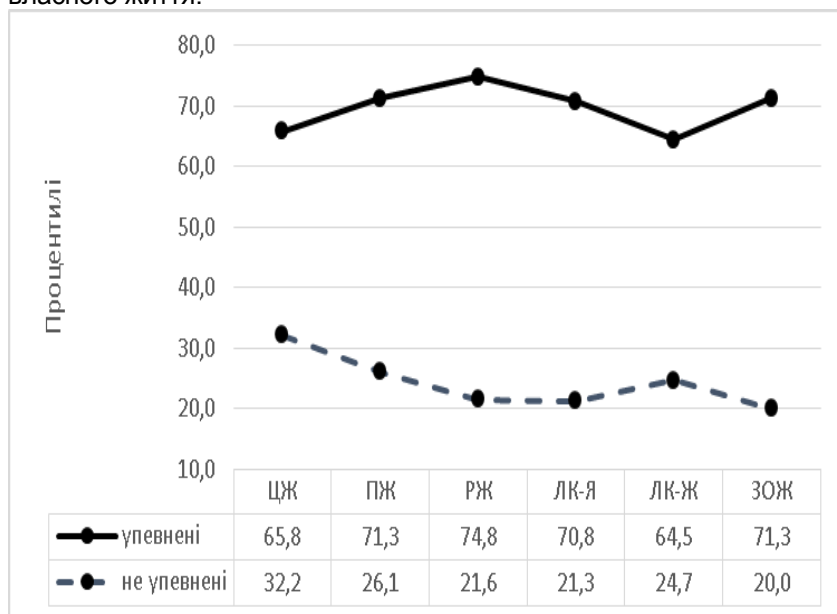

Рис. 1 Профілі смисложиттєвих орієнтацій груп осіб з різним рівнем упевненості у собі.

Примітка. Умовні скорочення груп: упевнені ($n=8$) – група осіб з високим рівнем упевненості у собі; не упевнені ($n=10$) – група осіб з низьким рівнем упевненості у собі.

Проведений кореляційний аналіз показав прямі зв'язки показників смисложиттєвих орієнтацій з показниками упевненості у собі. Це свідчить про те, що упевнені у собі особи отримують задоволення від досягнутих результатів в житті, мають емоційно наповнене сьогодення та планують своє життя надалі. Вони упевнено діють в процесі життя, самореалізуються, мають позитивну оцінку власних навичок і можливостей, що свідчить про повністю осмислене життя.

Результат якісного аналізу показав, що особи з високим та низьким рівнем упевненості у собі мають протилежні характеристики. Так, упевнені у собі особи з достатньо вираженими значеннями смисложиттєвих орієнтацій будують своє життя відповідно до своїх цілей і уявлень про її зміст, переконанні в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймають рішення і втілюють їх у життя, оцінюють продуктивність й осмисленість прожитого часу. Особи з низьким рівнем упевненості у

собі і слабо виражених значеннях смисложиттєвих орієнтацій, навпаки незадоволені минулим, вважають, що їх життя невідкладне свідомому контролю та переконані у безглуздісті що-небудь прогнозувати на майбутнє.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження можемо зробити наступні висновки:

1. За результатами теоретичного аналізу і проведеного емпіричного дослідження, наше припущення про те, що смисложиттєві орієнтації – це чинники, що зумовлюють подальший вектор розвитку управлінських якостей майбутніх психологів, підтвердилось. Наявність прямих кореляційних взаємозв'язків показує, що упевнені в собі особи активно проживають життя, самореалізуються і досягають успіху.

2. Результати якісного аналізу надали можливість, завдяки складеним психологічним портретам осіб з високим та низьким рівнями упевненості у собі, виявити відмінності між показниками смисложиттєвих орієнтацій у двох групах обстежених. Так, упевнені у собі особи керують своїм життям, контролюють і планують події, а невпевнені – вважають, що свобода вибору – ілюзія і робити цього не варто.

Література

1. Варє І. С. *Особливості формування смисложиттєвих орієнтацій майбутніх психологів*: Автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07: [Електронний ресурс]. Одеса, 2017. URL: dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1706.

2. Мусаєлян О. М. Смисложиттєві орієнтації та особливості їх впливу на схильність до аутоагресивної поведінки студентської молоді. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*: [Електронний ресурс]. 2016. Вип. 3(2). С. 68-75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_3%282%29_14.

3. Носенко Е. П. *Сучасні напрями зарубіжної психології: психологія особистості*: [підручник] / [Електронний ресурс]. Донецьк. 2010. С. 223-224. URL: <http://distance.dnu.dp.ua/ukr/nmmateriali/documents/suchasnapramypsychologii.doc>.

4. Санников А. И. Типологические особенности принятия решений у лиц, отличающихся уверенностью в себе. *Наука і освіта*. 2012. № 9. С. 245-249.

5. Санникова О. П. *Эмоциональность в структуре личности*: [Монография]. Одесса: Хорс, 1995. 234 с.

6. Чепелєва Н. В. Спрямованість особистості на розвиток як підґрунтя самопроекування. *Психологія саморозвитку особистості: збірник наукових праць*: [Електронний ресурс]. Чернівці – Київ, 2016. С. 3-5. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/704781/4/maket73.pdf>.

УДК: 005-051:330.341.1(045)

КРЕАТИВНІСТЬ БІЗНЕСМЕНІВ З РІЗНИМ СТАЖЕМ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Черножук Ю. Г.,

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського*

Максімішин В. В.,

*магістрант кафедри загальної та диференціальної психології
Університет Ушинського*

Анотація. У статті представлено результати дослідження особливостей креативності бізнесменів. Відповідно до мети та завдань дослідження, психодіагностичний комплекс, що використовувався на етапі емпіричного дослідження, включав наступні методики: методика творчого мислення П. Торренса (адаптована Є. Тунік), опитувальник креативності Д. Рензуллі та методика С. Медніка (адаптована А. Вороніним). У дослідженні взяли участь 25 бізнесменів, які проживають в м. Одеса.

Проведений аналіз вказує на те, що основними показниками розвитку креативності є висока швидкість, гнучкість, оригінальність мислення та розробленість ідей. Крім того, виявлено специфіку креативності бізнесменів з різним стажем професійної діяльності, таку як дослідницька активність, самостійність та критичність мислення. Проаналізовано різні чинники, що впливають на креативність, включаючи зовнішні (мікросередовище) та внутрішні (вікові та індивідуальні особливості)

Ключові слова: креативність, параметри креативності, рівень креативності, бізнесмени

Креативність є ключовим аспектом успішного підприємництва, оскільки вона спонукає до пошуку нових рішень, ідей та шляхів розвитку. Емпіричне дослідження креативності бізнесменів може виявити специфічні особливості творчого мислення, які впливають на рівень інноваційності підприємців та допомогти розробити стратегії для підвищення їхнього потенціалу [2].

Отже, одна з ключових особливостей креативності бізнесменів полягає в їх здібності до інноваційного мислення. Вони мають здатність дивитися на проблеми та ситуації з різних кутів, знаходити нестандартні рішення і використовувати новаторські підходи для досягнення мети. Креативні бізнесмени також володіють здатністю до генерації багатой кількості ідей та асоціацій, що сприяє пошуку нових можливостей та розвитку інноваційних проєктів.

Дослідження показали, що на креативність бізнесменів може впливати різні психологічні чинники. Особистісні риси, такі як відкритість до нового досвіду, толерантність до неоднозначності та готовність до ризику, виявилися важливими компонентами креативності. Крім того, робоче середовище, що сприяє вільному вираженню ідей, співпраці та стимулює творчий процес, також впливає на рівень креативності у бізнесу.

Значною характеристикою креативності бізнесменів є їх здатність до розв'язання проблем. Вони демонструють гнучкість мислення, здатність швидко переключатися між різними концептуальними категоріями та знаходити нестандартні шляхи вирішення проблемних ситуацій.

Психологічні особливості креативності бізнесменів є важливим фактором успішної підприємницької діяльності. Розуміння цих особливостей може сприяти впровадженню ефективних стратегій підтримки та розвитку креативності у бізнес-середовищі.

Мета дослідження полягала у вивченні індивідуально-психологічних особливостей креативності бізнесменів з різним стажем професійної діяльності. Задля досягнення цієї мети були сформульовані такі завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичну літературу за темою дослідження: для виконання цього завдання було проведено огляд наявної літератури з питань креативності в бізнес-контексті.

2. Обрати параметри креативності, методи та діагностичні методики її емпіричного дослідження: На основі аналізу теоретичної літератури було визначено ключові параметри креативності, які відображаються у бізнес-контексті. Крім того, були обрані методи та діагностичні методики, які дозволяють виміряти ці параметри. До них належать методика творчого мислення П. Торренса (адаптована Є. Тунік), опитувальник креативності Д. Рензуллі та методика С. Медніка (адаптована А. Вороніним).

3. Сформувати репрезентативну вибірку, провести емпіричне дослідження, обробити результати математично та інтерпретувати їх психологічно: для виконання цього завдання була відібрана вибірка бізнесменів, яка репрезентує цільову аудиторію дослідження. Після збору даних результати були проаналізовані та математично оброблені, включаючи статистичну обробку. Психологічна інтерпретація результатів полягала в намаганні зрозуміти взаємозв'язки між креативності та індивідуально-психологічними характеристиками особистості бізнесменів та рівнем їхньої.

Це дослідження мало на меті вивчення індивідуально-психологічних особливостей креативності бізнесменів шляхом аналізу

теоретичної літератури, визначення параметрів креативності та застосування відповідних діагностичних методик у емпіричному дослідженні.

Для виконання завдань дослідження використовувалися різні методи і методики. Перш за все, було застосовано теоретичні методи, які дозволили провести аналіз проблеми дослідження креативності з теоретико-методологічної перспективи [1, с. 32].

Крім того, для досягнення мети дослідження були використані емпіричні методи. Зокрема, було проведено спостереження, бесіди та тестування з метою вивчення параметрів креативності об'єктів дослідження.

Для обробки та узагальнення емпіричних даних дослідження були використані статистичні методи.

Таким чином, у дослідженні використовувалися теоретичні методи для аналізу проблеми, емпіричні методи (спостереження, інтерв'ю та тестування) для вивчення параметрів креативності та статистичні методи для обробки та узагальнення отриманих даних. Виходячи з мети дослідження для тестування було обрано:

- Метод творчого мислення П. Торренса, адаптований Є. Тунік, для оцінки творчого потенціалу учасників;

- Опитувальник креативності Дж. Рензуллі для вимірювання рівня креативності та творчих здібностей;

- Методика С. Медніка, адаптована А. Вороніним, для виявлення індивідуальних психологічних особливостей досліджуваних.

З метою проведення дослідження було сформовано дві незалежні вибірки досліджуваних.

В якості досліджуваних було залучено 25 бізнесменів з різним досвідом роботи: Перша група, майже без досвіду роботи (1-2 роки); друга група з досвідом роботи (понад 7 років).

У табл. 1 наведені результати кореляційного аналізу, що свідчать про співвідношення показників креативності у бізнесменів.

Тому було проаналізовано такі основні показники розвитку креативності, як швидкість, гнучкість, оригінальність мислення та розробленість ідей. Крім того, було визначено специфіку креативності серед бізнесменів, таку як дослідницька діяльність, незалежність та критичне мислення. Проаналізовано різні фактори, що впливають на креативність, включаючи зовнішні (мікросередовище) та внутрішні (вік, особистісні характеристики). Емпіричне дослідження показало, що рівень розвитку креативності серед бізнесменів є недостатнім, лише чверть бізнесменів мають дуже високий або високий рівень креативності [4].

Кореляційний аналіз виявив наступні взаємозв'язки між показниками креативності у бізнесменів. Знайдено виражений

зворотній кореляційний зв'язок між допитливістю бізнесменів та швидкістю словесного формулювання своїх ідей ($r = -0,372$). Прямий зв'язок меншої сили був виявлений між оригінальністю та гнучкістю мислення ($r = 0,285$). Також встановлено зворотній, зв'язок між вільністю та незалежністю в висловлюванні своїх думок та гнучкістю ($r = -0,167$).

Таблиця 1.
Кореляційна матриця показників креативності бізнесменів за методиками Рензуллі, Торренса та Медніка

Досліджувані	Швидкість	Оригінальність	Гнучкість	Загальний рівень креативності
Допитливість	-0,372	0,193	0,285	-0,014
Ідейність	-0,052	0,010	0,074	0,052
Вільність	0,000	-0,085	-0,167	-0,52
Ризиковість	-0,407	0,199	0,283	-0,060
Фантазійність	-0,235	-0,211	-0,142	-0,316
Гумористичність	-0,037	0,111	0,134	0,107
Імпульсивність	-0,119	0,070	0,138	0,004
Естетичність	-0,492	0,234	0,349	-0,076
Індивідуальність	-0,431	0,169	0,257	-0,114
Конструктивна критика	-0,294	0,154	0,210	-0,053

Показано виражений зворотній зв'язок між гнучкістю та швидкістю словесного формулювання бізнесменами своїх ідей ($r = -0,407$). Менш тісний прямий зв'язок був виявлений між ризикованістю (заповзятливістю і рішучістю) та гнучкістю мислення ($r = 0,283$). Виявлено зворотній зв'язок між фантазійністю та швидкістю ($r = -0,235$).

Також був виявлений зворотній зв'язок між естетичністю та швидкістю ($r = -0,492$), а також прямий зв'язок між естетичністю та гнучкістю ($r = 0,349$).

Встановлено зворотній зв'язок між індивідуальністю (наявністю в бізнесменів власної думки та здатністю її відстоювати, відсутністю страху бути несхожим на інших, спокійністю до творчого безладдя) та швидкістю ($r = -0,431$). З іншого боку, встановлено прямий зв'язок між індивідуальністю та гнучкістю ($r = 0,257$).

Використаний якісний аналіз даних показує наступне.

Бізнесмени, які виявляють високий рівень допитливості, зазвичай проявляють меншу швидкість у словесному виразі своїх думок. Більш оригінальні бізнесмени мають більшу гнучкість у

своєму мисленні. Бізнесмени, які більше проявляють свободу висловлювання своїх думок, зазвичай мають меншу гнучкість мислення. Бізнесмени з більшою гнучкістю мислення зазвичай проявляють меншу швидкість у словесному виразі своїх думок. Бізнесмени, які більше проявляють ризикованість у своєму мисленні, мають меншу гнучкість. Бізнесмени з більшою фантазійністю зазвичай проявляють меншу швидкість у своєму мисленні. Бізнесмени, які більше приділяють увагу естетичним характеристикам речей і явищ, зазвичай проявляють меншу швидкість, але більшу гнучкість у своєму мисленні.

Проведений аналіз вказує на те, що основними показниками розвитку креативності є висока швидкість, гнучкість, оригінальність мислення та розробленість ідей. Крім того, виявлено специфіку креативності бізнесменів, таку як дослідницька активність, самостійність та критичність мислення. Аналізовано різні чинники, що впливають на креативність, включаючи зовнішні (мікросередовище) та внутрішні (вікові та індивідуальні особливості).

Література

1. Антонова О. Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки. *Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі: [монографія]* / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ім. І. Франка, 2012. С. 14-41.
2. Загурська С. М. Розвиток креативності як психолого-педагогічна проблема сучасної освіти. *Народна освіта*. 2020. № 1 (40). URL : https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=6.
3. Твердохліб Н. В. Проблема розвитку креативності особистості у психологопедагогічних наукових дослідженнях. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія. 2015. Вип. 43. С. 399-402.
4. Терещук А. Креативність як невід'ємний компонент інтелектуального розвитку особистості : [Електронний ресурс]. URL : <http://www.newacropolis.org.ua/ua/study/conference/?thesis=4254>.
5. Ямницький В. М. *Розвиток життєтворчої активності особистості: теорія та експеримент: [монографія]*. Одеса : СВД М. П. Черкасов, 2006. 362 с.

ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ СТУДЕНТІВ

Тіора К. І.

*магістрант кафедри загальної та диференціальної психології
Університет Ушинського*

В статті наведені результати теоретичного та емпіричного дослідження інтерперсональних відносин в структурі професійної спрямованості. Висунена та доведена гіпотеза про те, що існують зв'язки між професійною спрямованістю та типом міжособистісних відносин, комунікативною креативністю та мотивацією спілкування. Зроблено висновок про те, що інтерперсональні відносини займають вагомe місце у структурі професійної спрямованості у студентський період. Для їх ефективності та професійної самореалізації особистості значення має як мотивація спілкування, так і його якість: на яку, зокрема, впливає рівень розвиненості комунікативної креативності та товариськості.

Ключові слова: професійна спрямованість, комунікація, інтерперсональні відносини, міжособистісні відносини, товариськість, комунікативна креативність, стиль спілкування.

Вступ. Незважаючи на соціально-політичну кризу та війну в нашій країні, проблема вибору професійного шляху, професійного самовизначення та самореалізації залишається актуальною. Актуалізуються професії, які раніше не були настільки важливі, змінюються умови та форми праці, розмивається віковий поріг опанування різних видів спеціальностей, до того ж професійна спрямованість особистості може змінювати свої вектори в залежності від цінностей, цілей та життєвої ситуації в різні вікові періоди. Чинниками професійної спрямованості дослідники виділяють як внутрішні, так і зовнішні. До внутрішніх відносяться психічні, психологічні, мотиваційно-ціннісні, тощо індивідуальні особливості людини. До зовнішніх – вплив батьків та інших значимих дорослих, ідеали, Інтернет, життєві обставини та інше. Питання в тому, наскільки спілкування та міжособистісні відносини залежать від професійної спрямованості або впливають на професійну спрямованість. Вирішенню цього питання було присвячене описане дослідження.

Тож **метою** дослідження було дослідження інтерперсональних відносин в структурі професійної спрямованості в студентський період.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Професійна спрямованість – це системоутворююча властивість, яка: визначає весь психологічний склад людини, що розкривається у її активності щодо конструювання потенційної чи актуальної професійної діяльності; орієнтує особистість у професійному просторі; спонукає до активності та творчості у професійно-трудоій сфері, у тому числі майбутній; забезпечує стійкість до зовнішніх факторів у професійній сфері; обумовлює цілі, мотиви вибору професії та ставлення до дійсності. Теоретичним та емпіричним вивченням проблеми професійної спрямованості в різних галузях діяльності особистості та в різні вікові періоди займалась низка українських вчених, таких як: І. Бех, В. Галузьяк, Д. Дідух, І. Іонова, С. Тихолаз, М. Омельченко, Т. Тітова, Л. Степаненко, Г. Тимошко, Л. Шевченко, Н. Черняк, С. Яремчук та інші.

В тих чи інших дослідженнях так чи інакше простежується взаємозв'язок професійної спрямованості та комунікації у більш вузькому аспекті та більш широкому – із комунікативною сферою особистості та сферою міжособистісного спілкування.

Зокрема визначається, що інтерперсональні відносини – це суб'єктивні зв'язки, що виникають внаслідок їх фактичної взаємодії та супроводжуються різними емоційними та іншими переживаннями індивідів, які у них беруть участь. Дослідженню проблеми міжособистісних відносин присвячені праці таких українських вчених, як: І. Глазкова, М. Козирєв, М. Корнєв, А. Кульчицька, В. Москаленко, Л. Орбан-Лембрик, О. Саннікова, А. Скок, Л. Степаненко, Г. Федосова, С. Харченко та інші.

Виклад основного матеріалу. Спрямованість особистості найчастіше трактується як мотиваційна обумовленість дій, вчинків, всієї поведінки особистості та її цілями, джерелами яких є потреби (Л. Орбан-Лембрик, 2013). Спрямованість поєднує ті внутрішні психологічні умови, які детермінують соціальну активність людини та нерозривно пов'язана з її участю у соціальних процесах.

Професійну спрямованість можна розглядати як прояв загальної спрямованості особистості у праці та професії. При цьому очевидно, що вона схожа з базовими характеристиками загальної спрямованості, але відрізняється специфічним вираженням. У період навчання у вишій професійній спрямованість виступає як новоутворення, що визначає зміст провідного типу діяльності та впливає на пізнавальну, дослідницьку активність, мотивоване оволодіння професійно-орієнтованими компетенціями, націленість на роботу за спеціальністю після закінчення вузу, позитивну мотивацію праці. Також студент опосередковано входить у систему суспільних та професійних відносин через інтерперсональні стосунки

та спілкування. Інтерперсональні (міжособистісні) відносини формуються у процесі прямої взаємодії та спільної діяльності людей (у період студентства – це навчально-професійна діяльність) впливаючи на їх хід і результати, а через них на особистісне ставлення до праці, інших студентів, себе. Динамічні процеси структурування, формування та зміни міжособистісних відносин мають сильний вплив на особистість студента, на успішність його навчальної діяльності та професійного становлення, на його поведінку.

Отже, **метою** емпіричного дослідження було вивчення інтерперсональних відносин в структурі професійної спрямованості. Ця мета конкретизувалась через наступні емпіричні завдання: скласти програму емпіричного дослідження, зібрати емпіричні дані та обрати методи їх аналізу відповідно до мети дослідження, виявити та описати взаємозв'язки інтерперсональних відносин і професійної спрямованості.

Для дослідження професійної спрямованості особистості, нами було використано методiku «Опитувальник професійної спрямованості (ОПС) Дж. Голанда». Для дослідження особливостей міжособистісних відносин та спілкування у студентській групі були обрані методики: тест-опитувальник формально-динамічних показників товарищкості» О. Саннікова (2003); «Оригінальний тест-опитувальник комунікативної креативності» О. Саннікова, Р. Белоусова (2003); «Тест-опитувальник для діагностики міжособистісних відносин (ДМО)» Т. Лірі (1954); Тест Айзенка «Соціальна мотивація спілкування».

Для виявлення індивідуально-психологічних особливостей інтерперсональних відносин у осіб з різним типом професійної спрямованості нами було застосовано метод групування за певною ознакою та метод профілів. Для цього було визначено декілька груп студентів в залежності від типу професійної спрямованості за тестом Д. Голанда. Коротко їх опишемо.

Група 1Р – *реалістичний тип* професійної спрямованості. Реалістичний тип – не соціальний, емоційно стабільний, орієнтований на сьогодні. Його представники займаються конкретними об'єктами і їх практичним використанням: інструментами, різними речами, тваринами, машинами. Віддають перевагу професіям, які вимагають моторних навичок, спритності, конкретності, тобто, таким професіям, як: механік, електрик, інженер, агроном, садівник, токарь, водій, будівельник тощо. Для даного професійного типу характерними є переважно невербальні інтелектуальні здібності. Психомоторні навички переважають над математичними здібностями і здібностями до мов.

Група 2I – *інтелектуальний тип* професійної спрямованості, що орієнтований на розумову працю. Він несоціальний, аналітичний, раціональний, незалежний, оригінальний. Переважають теоретичні і, в деякій мірі, практичні цінності. Представникам цього типу подобається розв'язувати завдання, які вимагають абстрактного мислення, тому вони надають перевагу науковим професіям, таким як: ботанік, астроном, фізик, математик тощо.

Група 3С – *соціальний тип*, що ставить перед собою такі цілі і завдання, які дозволяють людині встановити тісний контакт з навколишнім середовищем. Така людина володіє соціальними вміннями і потребує соціальних контактів. Рисами характеру представників такого типу є соціальність, бажання навчати і виховувати, гуманність, чутливість. Заняття, яким даний тип надає найбільшу перевагу – це навчання, лікування, обслуговування.

Група 4К – *конвенційний тип* – чітко структурована діяльність. З оточуючого середовища така людина обирає цілі, задачі і цінності, які формуються із звичаїв і обумовлені станом суспільства. У відповідності з цим підхід до проблем таких індивідів носить стереотипний, практичний і конкретний характер, надають перевагу професіям, пов'язаним з розрахунками, канцелярією – бухгалтер, касир, економіст, статистик, комірник, працівник банку, ревізор тощо.

Група 5П – *підприємницький тип*. Така людина обирає цілі, цінності і задачі, які дозволяють їй проявити енергію, ентузіазм, імпульсивність, доміантність, реалізувати любов до пригод. Віддає перевагу керівним ролям, в яких вона може задовольнити свої потреби в доміантності і визнанні. Це такі професії, як: директор, телерепортер, завідувач, менеджер, журналіст, дипломат тощо.

Група 6А – *артистичний тип*. В спілкуванні з оточуючими така людина опирається на свої безпосередні почуття, емоції, інтуїцію і уяву. Їй властиві складні погляди на життя, гнучкість, незалежність рішень. Це не соціальний, оригінальний тип.

На рис. 1 представлені профілі типів інтерперсональних відносин за методикою Лірі у групах з різною професійною спрямованістю. На осі ОХ типи відносин, на осі ОУ – їх значення у процентіях. З рис. 1 видно, що є виражені типи інтерперсональних відносин у групах з різною професійною спрямованістю.

Так, у групі із реалістичним типом професійної спрямованості (група Р) переважають підлеглий та альтруїстичний тип міжособистісних відносин. Показники цих типів на профілі розташовані в області четвертого квартілю розподілу (75-100 процентів). Також близьким до високого рівня прояву у цій групі респондентів є доброзичливий тип інтерперсональних відносин (вища границя третього квартілю розподілу).

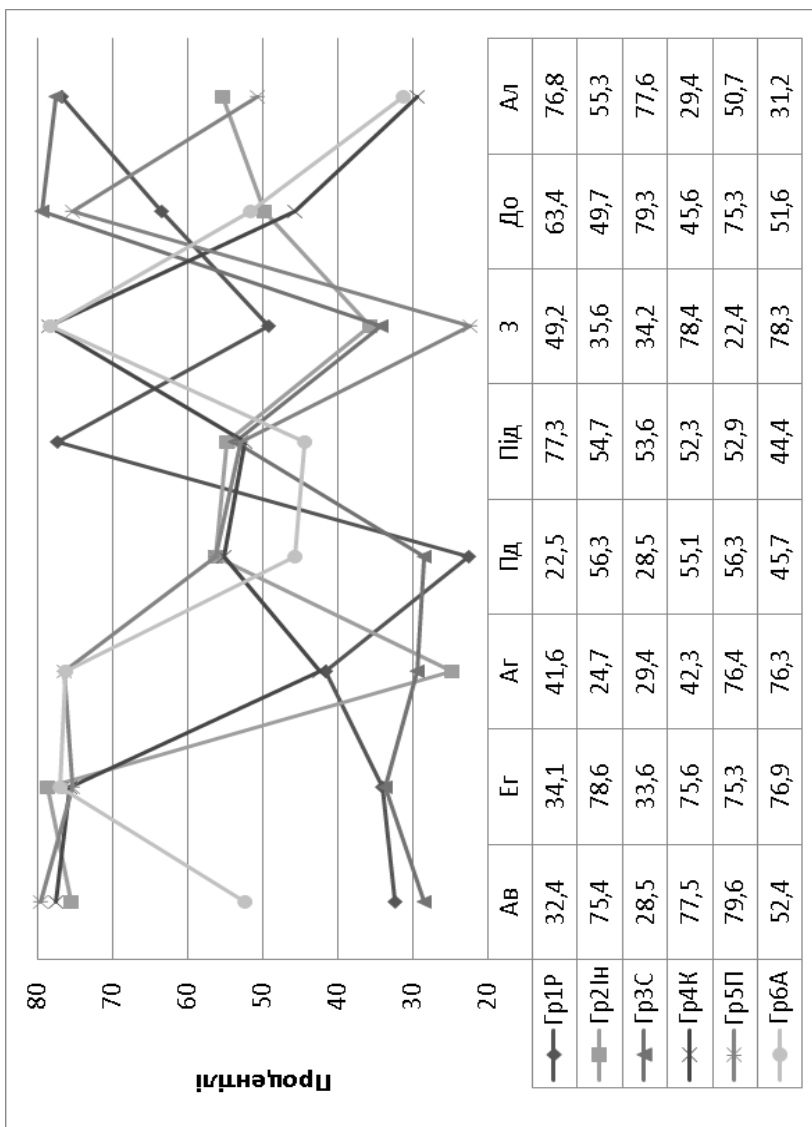

Рис. 1. Профілі інтерперсональних відносин у групах із різним типом професійної спрямованості

Примітки. Умовні позначення груп осіб із домінуванням одного з показників професійної спрямованості: Гр1Р – реалістичні особи, Гр2Ін – інтелектуальні особи, Гр3С – соціальні особи, Гр4К – конвенційні особи,

Гр5П – підприємницькі особи, Гр6А – артистичні особи; Умовні позначення типу інтерперсональних відносин: Ав – авторитарний, Ег – егоїстичний, Аг – агресивний, Під – підозрілий, Під – підлеглий, З – залежний, До – доброзичливий, Ал – альтруїстичний.

У групі із інтелектуальним типом професійної спрямованості найбільш вираженими є авторитарний та егоїстичний типи інтерперсональних відносин. Їх показники розташовані у четвертому кварталі розподілу та мають найбільшу виявленість. У групі із соціальним типом професійної спрямованості у четвертому кварталі розподілу, від 75 до 100 процентілів виявляються доброзичливий та альтруїстичний тип інтерперсональних відносин. У групі конвенційним типом професійної спрямованості виражені такі типи міжособистісних відносин як авторитарний, егоїстичний та залежний.

У групі із підприємницьким типом – найбільш виражені авторитарний, егоїстичний, агресивний та доброзичливий типи інтерперсональних відносин. У групі респондентів із артистичним типом професійної спрямованості у четвертому кварталі розподілу розташовані такі типи міжособистісних відносин, як егоїстичний, агресивний та залежний.

Тобто можна зробити висновок про те, що у групах з різними типами професійної спрямованості існують виражені типи інтерперсональних відносин.

На наступному етапі аналізу результатів емпіричного дослідження, нами ставилося завдання виявити особливості мотивації спілкування у групах з різними типами професійної спрямованості. Результати представлені на рисунку 2.

Нами виявлено, що у кожній групі респондентів, що відрізняються типологією професійної спрямованості, існують яскраво виражені соціальні мотивації спілкування.

У групі із реалістичним типом професійної спрямованості, у четвертому кварталі розподілу (від 75 до 100 процентілів) підпадають такі мотивації спілкування як: товариськість, відповідальність, задоволеність життям та орієнтація на соціальний успіх. У групі із інтелектуальним типом професійної спрямованості, сильно виражені такі типи мотивації спілкування, як: автономія, домінантність, догматичність та орієнтація на соціальний успіх. Усі показники цих мотивацій знаходяться у зоні четвертого квартілю розподілу, що визначає їх високий рівень прояву.

У групі із соціальним типом професійної спрямованості, вираженими є мотивації активності, товарищескості, відповідальності, автономії та орієнтації на соціальний успіх. У групі із конвенційним типом професійної спрямованості у зону четвертого квартілю розподілу підпадають мотивації активності, ризикованості,

відповідальності, автономії, агресивності, домінантності, догматичності та орієнтації на соціальний успіх.

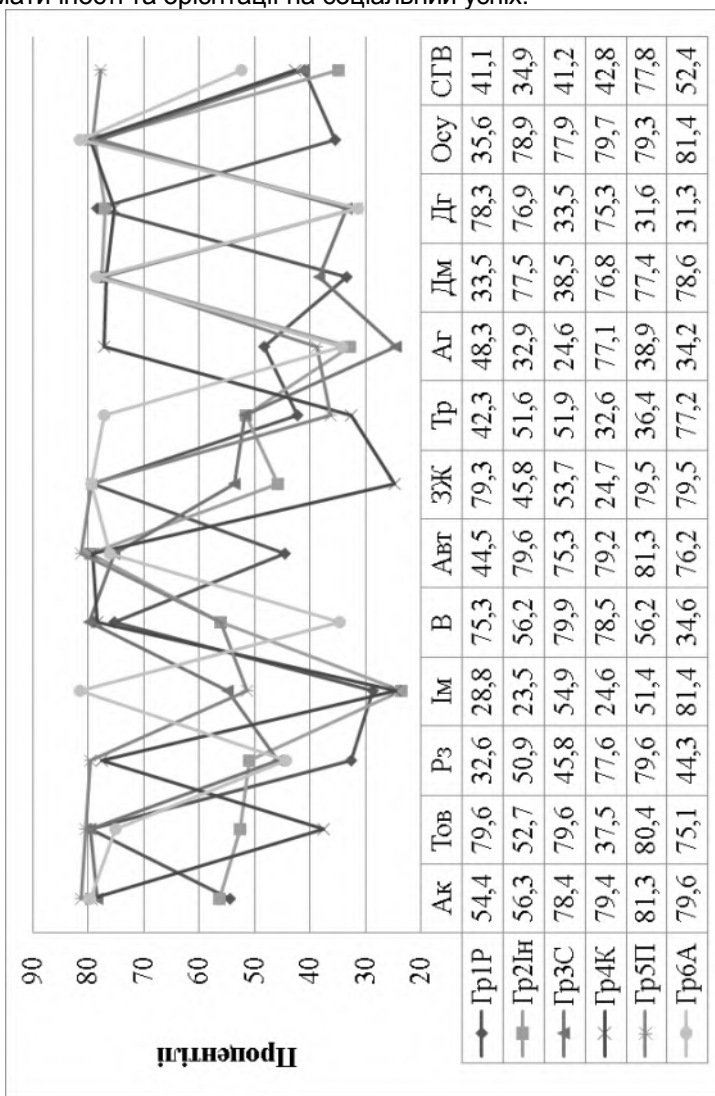

Рис. 2. Профілі мотивації спілкування у групах з різним типом професійної спрямованості

Примітки. Умовні позначення груп осіб із домінуванням одного з показників професійної спрямованості: Гр1Р – реалістичні особи, Гр2Ін –

інтелектуальні особи, Гр3С – соціальні особи, Гр4К – конвенційні особи, Гр5П – підприємницькі особи, Гр6А – артистичні особи; Умовні позначення типу інтерперсональних відносин: Ак – активність, Тов – товариськість, Р – ризикованість, Ім – імпульсивність, В – відповідальність, Авт – автономність, ЗЖ – задоволеність життям, Тр – тривожність, Аг – агресивність, Дм – домінантність, Дг – догматичність, Осу – орієнтація на соціальний успіх, СГВ – схильність до гострих відчуттів.

У групі із підприємницьким типом професійної спрямованості, переважають такі соціальні мотиви спілкування, як: активність, товариськість, ризикованість, автономія, задоволеність життям, домінантність, орієнтація на соціальний успіх та схильність до гострих відчуттів. Показники цих мотивів на профілі груп знаходяться у зоні четвертого квартілю розподілу, що відповідає високому рівню їх прояву. У групі із артистичним типом професійної спрямованості, провідними соціальними мотивами, як видно на профілі, представленому на рис. 2, є: активність, товариськість, імпульсивність, автономність, задоволеність життям, тривожність, домінантність та орієнтація на соціальний успіх.

Тож робимо висновок про те, що для різних типів професійної спрямованості характерні певні соціальні мотиви спілкування.

Наступним завданням аналізу є виявлення вираженості показників товариськості та комунікативної креативності у групах з різним типом професійної спрямованості, адже значення у інтерперсональних відносинах має не тільки мотивація спілкування, а й його якість.

Як можна побачити з рис. 3, вираженість показників товариськості різна у групах з різним типом професійної спрямованості. Так у групі із реалістичним типом, найвищі показники товариськості за шкалами потреби у спілкуванні та широти спілкування. Показники цих шкал на профілі знаходяться у межах четвертого квартілю розподілу від 75 до 100 процентилів. А у групі з інтелектуальним типом професійної спрямованості найбільш виражена стійкість у спілкуванні. У групі соціальної професійної спрямованості виражені на високому рівні є майже усі показники: і ініціативності, і легкості спілкування, і широти, і стійкості, і потреби у спілкуванні. У групі із підприємницькою професійною спрямованістю також: показники потреби у спілкуванні, ініціативності, легкості, широти та стійкості також підпадають у межі четвертого квартілю розподілу на профілі групи, що говорить про високий рівень їх вираженості.

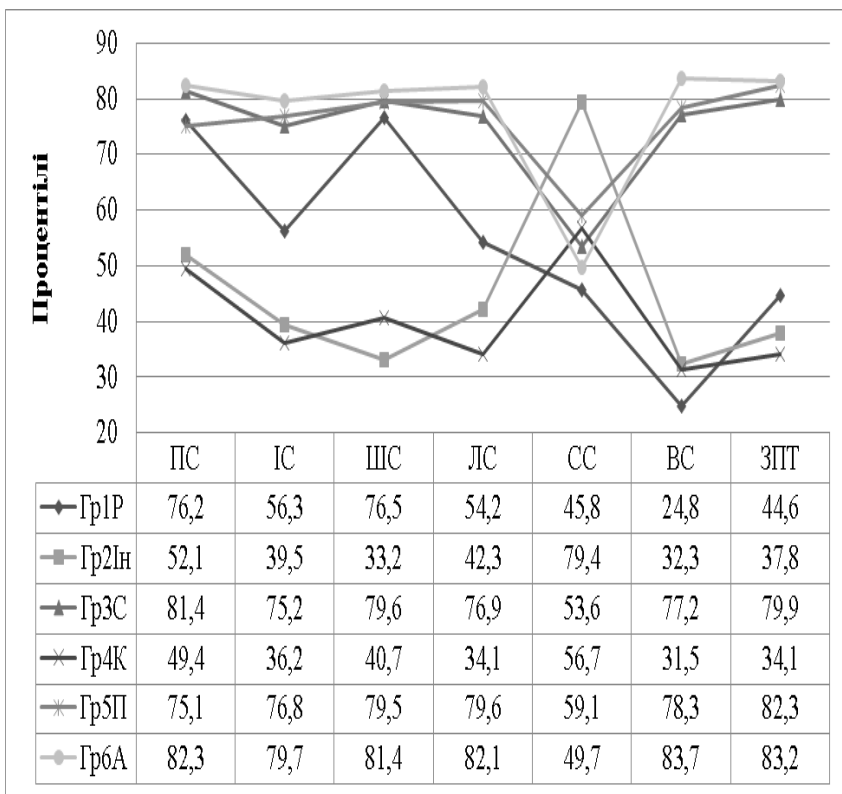

Рис. 3. Профілі вираженості показників товарищескості у групах з різним типом професійної спрямованості

Примітки. Умовні позначення груп осіб із домінуванням одного з показників професійної спрямованості: Гр1Р – реалістичні особи, Гр2Ін – інтелектуальні, Гр3С – соціальні особи, Гр4К – конвенційні особи, Гр5П – підприємницькі особи, Гр6А – артистичні особи; Умовні позначення типу інтерперсональних відносин: ПС – потреба у спілкуванні, ІС – ініціативність у спілкуванні, ШС – широта спілкування, ЛС – легкість спілкування, СС – стійкість спілкування, ВС – виразність у спілкуванні, ЗПТ – загальний показник товарищескості.

Артистичний тип професійної спрямованості також виявляє досить високі показники товарищескості за шкалами потреби і ініціативності у спілкуванні, широти та легкості спілкування, і навіть його виразності.

Можна узагальнити результати діагностики так, що найбільш виражена товарищескість та її компоненти у групах артистичної,

підприємницької та соціальної професійної спрямованості. У групах із інтелектуальною, конвенційною та реалістичною професійною спрямованістю, показники товарищескості виражені на меншому рівні. Це можна пояснити тим, що професії типу «Людина-Людина», що охоплюють і артистичний, і підприємницький і соціальний тип професійної спрямованості, потребують постійного спілкування з людьми, а значить у людини повинна бути і потреба у цьому спілкуванні і високо розвинені комунікативні компетентності. А також комунікативна креативність, профілі якої у різних групах професійної спрямованості представлені на рисунку 4.

Проаналізуємо профілі комунікативної креативності, представлені на рис. 4. Групі респондентів із реалістичним типом спрямованості властиві легкість у спілкуванні та експресивність. Ці показники виражені найбільш за всі інші показники комунікативної креативності, і знаходяться у межах четвертого квартилю розподілу на профілі. Інші показники комунікативної креативності у цій групі виражені на середньому рівні, на профілі вони знаходяться у межах другого-третього квартилю розподілу.

Групі інтелектуального типу професійної спрямованості, як видно на профілі, властиві на високому рівні схильність до самопрезентації, незалежність, емоційна стійкість, але також конфліктність та схильність до маніпуляції. Групі соціального типу професійної спрямованості властиві легкість та експресивність у спілкуванні. Ці показники на профілі групи знаходяться у межах четвертого квартилю розподілу, інші показники комунікативної креативності виражені на середньому рівні (другий – третій квартиль). У групі респондентів, що входять у групу із конвенційним типом професійної спрямованості на високому рівні виражений лише показник емоційної стійкості у спілкуванні, інші на профілі розташовані у межах другого-третього квартилю розподілу. Підприємницький та артистичний тип професійної спрямованості, як можна побачити на їх профілях на рис. 4, мають сильно розвинуту комунікативну креативність.

Майже усі її показники на профілях цих двох груп підпадають у межі четвертого квартилю розподілу від 75 до 100 процентів. Різниця між цими групами полягає у тому, що підприємницький тип професійної спрямованості, відрізняється, на відміну від артистичного, більш високим рівнем емоційної стійкості у спілкуванні та незалежності.

Тобто можна зробити висновок про те, що найбільш розвинена комунікативна креативність у підприємницького та артистичного типу професійної спрямованості.

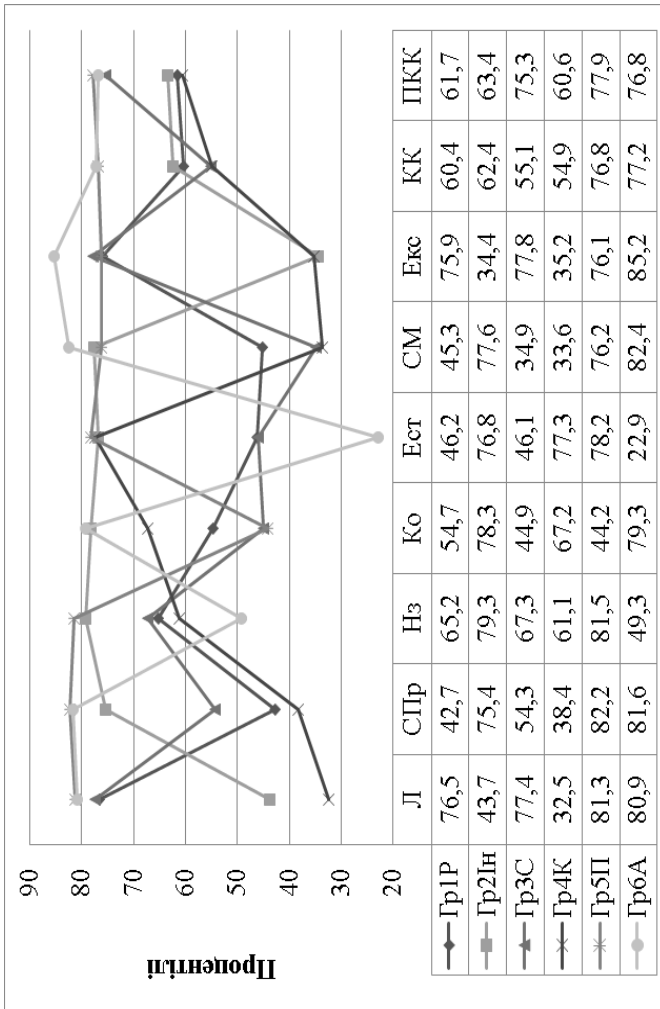

Рис. 4. Профілі вираженості показників комунікативної креативності у групах з різним типом професійної спрямованості

Примітки. Умовні позначення груп осіб із домінуванням одного з показників професійної спрямованості: Gr1P – реалістичні особи, Gr2In – інтелектуальні особи, Gr3C – соціальні особи, Gr4K – конвенційні особи, Gr5P – підприємницькі особи, Gr6A – артистичні особи; Умовні позначення типу інтерперсональних відносин: Л – легкість у спілкуванні, СПр – схильність до самопрезентації, Нз – незалежність, Ко – конфліктність,

Ест – емоційна стійкість у спілкуванні, *СМ* – схильність до маніпуляції (маніпулятивність), *Екс* – експресивність, *КК* – комунікативна компетентність, *ПКК* – загальний показник комунікативної креативності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, інтерперсональні відносини займають вагомe місце у структурі професійної спрямованості. Для їх ефективності та професійної самореалізації особистості значення має як мотивація спілкування, так і його якість, на яку, зокрема, впливає рівень розвиненості комунікативної креативності та товариськості. У подальших дослідженнях є сенс виявити і інші аспекти проблеми міжособистісних відносин у взаємозв'язку із професійною спрямованістю студентів та розробити програму корекції, спрямовану на підвищення якості інтерперсональних відносин студентів для підвищення ефективності професійної підготовки під час навчання у виші.

Література

1. Галузяк В. М., Тихолаз С. І. *Розвиток професійної спрямованості студентів вищих медичних навчальних закладів*: [монографія]. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2016. 228 с.
2. *Діагностика індивідуально-психологічних особливостей особистості* / сост.: Неурова А. Б., Капінос О. С., Грицевіч Т. Л. Львів: НАСВ, 2016. 181 с.
3. Орбан-Лембрик Л. Е. *Особистість у контексті соціально-психологічної парадигми*. Київ: Укр. Центр політичного менеджменту, 2013. 299 с.
4. *Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика*: [монографія] / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 430 с.
5. Санникова О. П., Бабчук О. Г. Досвід діагностики толерантності: результати апробації оригінальної методики. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. пр. Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 2011. Т. 2. С. 68-73.
6. Санникова О. П., Белоусова Р. В. Оценка показателей коммуникативной креативности с помощью оригинальной методики. *Наука і освіта*, 2001. № 6. С. 52-54.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНОГО ТА ГУМАНІТАРНОГО ВУЗІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Максименко Ю. Б.

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського*

Цебрик О. М.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. Стаття спрямована на вивчення ціннісних орієнтацій студентів технічного та гуманітарного ВНЗ, а також порівняльний аналіз одержаних результатів. Це питання дуже актуальне саме в студентському віці. Завдяки правильному аналізу провідних ціннісних орієнтацій можна спрямувати навчання і діяльність в тому русі, де будуть в максимальній формі використані риси особистості. Завданнями дослідження стало визначення загальних закономірностей у порівняльній характеристиці, а також аналіз відмінностей у пріоритетах студентів різних за спрямованістю навчальних закладів. В статті показано які ціннісні орієнтації є головними для студентів технічного та гуманітарного ВУЗу, і що відходить на другий план. Проведено порівняльний аналіз результатів дослідження. Для дослідження була використано методуку М. Рокича «Ціннісні орієнтації особистості». Студенти обох ВУЗів мають однаковий вік. Метою статті є виявити, чим відрізняються пріоритети молоді в залежності від того, який навчальний заклад вони обрали.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, студенти, ВНЗ, цінність, Рокич, технічний ВУЗ, гуманітарний ВУЗ.

Ціль статті. Розглянути особливості ціннісних орієнтацій студентів технічного та гуманітарного ВУЗу. Простежити подібність цінностей та розглянути відмінності.

Актуальність. Сучасне суспільство та інформаційний простір, технології, що швидко розвиваються, і різноманітність сучасних професій на ринку праці, передбачає наявність певних властивостей і якостей молодого фахівця. Вивчення ціннісних орієнтацій та правильне визначення пріоритетів у студентському віці дозволяє найбільш правильно визначити напрямок діяльності особистості, її самореалізації та актуальності.

Особливо актуальне це питання у кризові періоди, коли під впливом різних факторів виникає потреба у нових якостях,

виникають інтереси, що передбачають наявність певних ціннісних орієнтацій. Ставлення до свого «Я» і позиціонування себе як окремої особистості формується з багатьох чинників. Тут мають місце як внутрішні чинники, так і вплив довкілля.

Питання ціннісних орієнтацій вивчалоса багатьма вченими. Роль та вплив ціннісних орієнтацій на становлення особистості розкрито в працях таких науковців як Є. Барбіної, В. Вербець, В. Гриньової, В. Леонтьєва, С. Рубінштейна, І. Зязюна, Л. Хомич, Є. Шиянова тощо. Серед зарубіжних діячів можна визнати праці І. Беха, Р. Дарендорф, Т. Парсонс, П. Сорокін, Д. Узнадзе, І. Кон, А. Ребер, М. Рокич тощо. Цей чинник може зіграти значну роль під час вибору професійної діяльності. Тому визначення орієнтацій саме у студентському віці таке актуальне.

У 2011 році «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» провів соціальне дослідження „Трансформація ціннісних орієнтацій сучасної молоді України за роки незалежності” яке виявило таку трансформацію: незважаючи на певні позитивні зрушення, трансформація ціннісних орієнтацій сучасної молоді відбувається в складних умовах: – значна частина молоді заявляє, що їй в житті не вистачає можливості працювати з повною віддачею (у 1996 р. таких було 43%, а в 2010 р. – 33%); – не вистачає вміння жити в нових суспільних умовах (39 та 24%); – не хватает упевненості в своїх силах (25 та 25%); – не достатньо сучасних економічних (57 та 42%) та сучасних політичних знань.

Дослідження виявило, що рейтинг життєвих цінностей молоді складається з «батьківських» (традиційні) та водночас виробляють сучасні (свої) ціннісності. У рейтингу життєвих цінностей перше місце впродовж усіх років незалежності займає сім'я (у 2011 р. перевагу їй віддали 99,4% 22 опитаних), далі йдуть друзі (94,4%), робота (83,9%), вільний час (87,6%), значно відстають релігія (54,8%) та політика (21,7%).

Останні 15 років проблематики ціннісних орієнтацій приділяється особлива увага. Багато досліджень показали, що у молоді спостерігається ціннісно-нормативний криза (період переосмислення духовних, етнічних і культурних цінностей). Однак важливо спостерігати динаміку зміни, щоб глибше усвідомити вектор розвитку в цілому. Дослідження яке було проведено в Україні у 2014 році, виявило що система ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді більш схильна до традиційних цінностей, а саме сім'я, здоров'я, комунікація та цінностей, що пов'язані з досягненням успіху: гроші, незалежність, самореалізація і т.д. Рівновага між ними є нестійкою.

А цінності моральні майже не увійшли до списку базових

цінностей сучасної студентської молоді, а духовні і культурні цінності займають останні ряди. Це обумовлено тим, що молодь ототожнює свою систему цінностей, з критеріями життєвого успіху. Такі поняття, як чесно прожити життя, чиста совість, скромність виходять на другий план.

Емпіричне дослідження «Молодь на пограниччях Центральної та Східної Європи», яке було проведено у 2017 році на базі Харківських шкіл та шкіл Дрогобича, показало що насамперед школярі віддають свою перевагу в ціннісних орієнтаціях: 1- Здобуття вищої освіти, 2- Щаслива сім'я, 3- створення власного бізнесу. Також дослідження виявило, що для молоді, а саме школярів останнє місце займає «мати владу». Високу значимість вищої освіти для опитаних школярів вони пояснювали декількома причинами, пов'язаними перш за все з соціальноекономічною та політичною ситуацією в нашій країні. По-перше, тривала економічна криза, що зумовила суттєві зміни на ринку праці, не дозволяє випускникам шкіл та їхнім батькам сподіватися на те, що вони зможуть знайти роботу після закінчення середньої освіти. Звичайно, її досить складно знайти, маючи навіть вищу освіту.

Дослідження проведене Центром незалежних соціологічних досліджень «ОМЕГА» на замовлення Міністерства молоді та спорту України у 2016 році, виявило, що молодь України має такі ціннісні орієнтації: для більшості молодих людей є сімейне щастя (71,7%) та кар'єра (48,1%). На третє та четверте місце у своїх вподобаннях молодь ставить можливість бути вільними і незалежними у своїх рішеннях та вчинках (38%) та мати можливість реалізувати свій талант, здібності (32,1%). Молодь, яка мешкає у міських поселеннях, у порівнянні із сільською молоддю, більшою мірою говорить про свою орієнтованість на сімейне щастя (73,5% та 67,6% відповідно), наміри зробити кар'єру (51,6% та 40,5% відповідно) та мати можливість реалізувати свій талант та здібності (33,5% та 28,9% відповідно). Сільська молодь, у порівнянні із молоддю, що проживає у міських поселеннях, є більш орієнтованою на досягнення свободи та незалежності у своїх рішеннях та вчинках (41,8% та 36,2% відповідно).

Таким чином, теоретичний аналіз стану розробки проблеми ціннісних орієнтацій у вітчизняній та зарубіжній літературі дозволив встановити:

– по-перше, не має однозначного трактування поняття «ціннісні орієнтації». Під ним частіше за все розуміється, що ціннісні орієнтації – це елементи структури особистості, котрі є свідомим регулятором поведінки (соціальної) та регулятором ставлення до суспільства і самого себе;

– по-друге, найбільш дослідженим у проблемі ціннісних орієнтацій є, питання яке розкриває структуру ціннісних орієнтацій, розвиток ціннісних орієнтацій особистості та їх зміни які відбулися на протязі ХХ ст, ціннісні орієнтації особистості юнацькому та дорослому віку, вплив першого покоління та політики на формування ціннісних орієнтацій особистості.

Розбираючи поняття «ціннісні орієнтації» слід приділити особливу увагу двоїстості цього поняття. З одного боку, система орієнтацій є контролюючим органом, який визначає спрямованість діяльності. З іншого боку, орієнтації є головне джерело життєвих переживань та досвіду, що формує особистість. Зрілість і стійкість ціннісних орієнтацій говорить про зрілість особистості, її стійкість, вірність своїм життєвим принципам та ідеалам.

У студентському віці ціннісні орієнтації можуть змінюватися, оскільки особистість схильна до певних змін: нове середовище, зміна кола спілкування, зміна підходу до навчання у вищому навчальному закладі порівняно зі шкільною освітою, підвищення відповідальності та самостійності. Цей вік також характеризується певним інтересом до протилежної статі, можливо пошук супутника життя, що також відбивається на формуванні ціннісних орієнтацій.

Ціннісні орієнтації є системою, яка включає три основні компоненти – це когнітивний, поведінковий та емотивний компоненти. Що ж до знань – це когнітивні елементи, емоційні аспекти виражені в емотивному елементі, ціннісні орієнтації, пов'язані з поведінкою особистості – це поведінковий елемент.

М. Рокічем було запропоновано методика вивчення ціннісних орієнтацій. Вона набула широкого поширення і використовується під час роботи у різних сферах діяльності. Вікова категорія піддослідних також може бути різною. М. Рокіч виділив дві категорії ціннісних орієнтацій: термінальні та інструментальні. Під термінальними цінностями він запропонував враховувати переконання особистості, мети його життя, те, що визначає сенс його життя, що йому особливо важливо і значимо.

Результати дослідження. Нижче приведено таблицю, де розглянуто порівняння термінальних ціннісних орієнтацій студентів технічного та гуманітарного ВУЗу. У дослідженні приймали участь студенти першого курсу факультету психології педагогічного університету та студенти першого курсу академії харчових технологій. Вік учасників 17-18 років.

Можна простежити деякі закономірності. Є показники, які дуже схожі. Студенти обох груп важливою цінністю вважають «здоров'я». У цьому питанні багато учасників із групи технічного ВНЗ ставили перше місце у списку.

Таблиця 1

**Порівняння термінальних ціннісних орієнтацій студентів
технічного та гуманітарного ВУЗів**

Термінальні цінності	Місце в житті	
	Гуманітар- ний ВНЗ	Технічний ВНЗ
1	2	3
Суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, колег)	11,6	14,3
Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток)	9,7	12
Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил та здібностей)	9,8	6,6
Розвиток (робота над собою, постійне фізичне та духовне вдосконалення)	6,9	4,6
Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)	11,4	11,6
Свобода (самостійність, незалежність у судженнях та вчинках)	5,6	8
Щасливе сімейне життя	13,8	11,2
Щастя інших (достаток, розвиток та вдосконалення інших людей, всього народу, людства загалом)	17	14,5
Творчість (можливість займатися творчістю)	13,5	14
Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)	7,5	5,25
Активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)	7,2	11,0
Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються завдяки життєвому досвіду)	6,3	9,6
Здоров'я (фізичне та психічне)	4,7	2,2
Цікава робота	9,8	10,6
Краса природи та мистецтва (переживання прекрасного в природі та мистецтві)	11,1	14,3
Кохання (духовна та фізична близькість з коханою людиною)	14,6	5,0
Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних проблем)	5,8	5,6
Наявність добрих і вірних друзів	9,5	10,0

Гуманітарії також відзначали «здоров'я» однією з перших цінностей. Здоровий спосіб життя – популярний на сьогоднішній день життєвий напрямок молоді, домінує в ієрархії цінностей. Незалежно від того, яким видом діяльності займається людина, фізичне та психологічне здоров'я є першорядним фактором продуктивної діяльності.

Також однією з пріоритетних цінностей студенти обох ВНЗ вважають «матеріальну» складову. Численні дослідження підтверджують важливість цього показника у сучасної молоді. Будь-яка професійна діяльність передбачає отримання результату, зокрема матеріального. Саме тому, незалежно від того, технічний це працівник чи гуманітарій, відсутність матеріальних проблем забезпечує певну впевненість та задоволеність, а також відкриває низку можливостей.

Питання «кохання» у цьому дослідженні студентами різних ВНЗ оцінюється по-різному. Духовна та фізична близькість із коханою людиною для групи з технічного навчального закладу виявилася більш значущою, ніж для гуманітаріїв. Хоча вік та стать піддослідних ідентичний. Такі цінності, як «цікава робота» та «суспільне визнання», мають практично рівне значення для обох груп опитаних. В ієрархії цінностей їх показники є середніми, багато студентів з вищезазначених 18 пунктів ставили їм 10-11 місце.

Найменш значимими цінностями виявилися «творчість» та «краса природи». Ці аспекти у багатьох стояли на 17-18-му місці. Можливо це пов'язано зі специфікою діяльності та спрямованості всіх сил у цьому віці на навчання, у процесі якого ці цінності дещо йдуть на другий план.

Поняття «Свобода, самостійність, незалежність у судженнях та вчинках» студентами обох груп ціняться дуже високо. Сучасна молодь має більше можливостей та свобод. Вони мають доступ до інформації та різноманітності її джерел. Це дає їм можливість максимально точно визначитись у напрямках своєї діяльності.

Далі розглянуті інструментальні цінності студентів та представлена таблиця, яка містить результати опитування гуманітаріїв та студентів технічних спеціальностей.

При аналізі інструментальних цінностей видно важливість таких показників як «сміливість відстояти свою думку». Цей показник обох груп найбільш цінний. Вікові особливості та специфіка сучасного світу робить цю цінність найбільш важливою для студентів. Вміння висловити свою думку, навіть якщо вона не збігається з думкою більшості – для цього потрібна певна сміливість у будь-якій сфері діяльності.

Таблиця 2

**Порівняння інструментальних ціннісних орієнтацій студентів
технічного та гуманітарного ВУЗів**

Інструментальні цінності	Місце в житті	
	Гуманітарний ВНЗ	Технічний ВНЗ
1	2	3
Акуратність (охайність, уміння утримувати в порядку речі, чіткість у веденні справ)	10,8	11
Вихованість (хороші манери, вміння поводитися відповідно до норм культури поведінки)	7,8	5,7
Високі запити (високі вимоги до життя та високі домагання)	11,4	11,7
Життєрадісність (оптимізм, почуття гумору)	7,8	7
Виконавчість (дисциплінованість)	12,7	10,7
Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)	6,7	4,2
Непримиренність до недоліків у собі та інших	16,2	17,2
Освіта (широта знань, високий культурний рівень)	6,9	7,7
Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово)	9,5	6,5
Раціоналізм (уміння здорово та логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення)	8,5	6,5
Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)	7,4	6,7
Сміливість у відстоюванні своєї думки	6,4	5,7
Чуйність (дбайливість)	9,6	13,5
Терпимість (до поглядів та думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та помилки)	9,9	14,7
Широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші уподобання, звичаї, звички)	9,0	7,7
Тверда воля (уміння наполягти своєму, не відступати перед труднощами)	8,2	9,5
Чесність (правдивість, щирість)	10,6	11,2
Ефективність у справах (працелюбність, продуктивність у роботі)	10,8	13,2

«Незалежність», яка виявляється у можливості діяти самостійно та рішучість, у цьому опитуванні показала більш значний результат для групи з технічного ВНЗ. Однак багато гуманітарій теж ставили її на перші місця в ієрархії інструментальних цінностей.

На останньому місці у списку цінностей студенти обох груп ставили «непримиренність недоліків». Такі показники можуть

свідчити про хорошу соціалізацію студентів, їх прийняття себе та оточуючих як окремі особи, які можуть мати різні властивості та функції.

«Чутливість» та «терпимість» вищі показники набрала у студентів гуманітарного ВНЗ. Багато опитаних ставили ці цінності на 5-6 місце. «Вихованість та гарні манери» - ця цінність важливіша для технарів. Це може бути пов'язано з тим, що гуманітарії вважають можливість у своїй роботі поводитись більш розкуто та спонтанно.

Висновки:

В ході дослідження та обробки результатів, були виявлені закономірності розбіжностей та схожості ціннісних орієнтацій студентів, які проходять навчання в ВУЗах різних напрямленостей.

Є основні цінності, які студенти обох закладів відмічають як головні, наприклад «здоров'я», «матеріальне забезпечення», та інші.

Ці закономірності відображають сучасне ставлення молоді до себе, а також до свого соціального статусу. Така інструментальна цінність, як «незалежність» та «сміливість у висловлюванні своєї думки» показує, що молоді люди готові самостійно формувати своє життя та їх бажання жити в сучасній незалежній країні.

Перспективи подальшого дослідження. Аналізуючи отримані результати, виникає бажання дослідити такі ж групи студентів тільки іншого віку. При цьому буде виявлено наскільки змінилися пріоритети ціннісних орієнтацій студентів гуманітарного та технічного ВУЗів в процесі навчання.

Література

1. Співак Л. Ієрархія культурних ціннісних орієнтацій іноземних студентів закладів вищої освіти. *Педагогічний процес: теорія і практика, серія педагогіка*. Київ, 2019. № 3-4, С. 168-172.
2. Матяж С. В. Березянська А. О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій. *Наукові праці. Соціологія*. Київ, 2013. № 213, Т. 225. С. 27-30.
3. Іванчук А. П. Особливості ціннісних орієнтацій студентської молоді. *Вісник психології та педагогіки*. Київ, 2016. № 3, С.17-22.
4. Астахова В. И. *Студент XXI века: социальный портрет на фоне общественных трансформаций : [монография]* / Под общ. ред. Астаховой В. И. Харьков : Изд-во НУА, 2010. 408 с.
5. Пляка Л. В., Огарь С. В. *Психодіагностичний комплекс з вивчення особистості студента : [практ. посібник]*. Харків : НФаУ, 2016. 124 с.
6. Стафій А. С. *Особливості прояву ціннісних орієнтацій особистості підліткового віку: [кваліфікац. робота]*. Харків, 2021. С. 27-44.

АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО НАВЧАННЯ У ШКОЛІ

Казанжи М. Й.

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри загальної та диференціальної психології
Університет Ушинського*

Беруашвілі Т. О.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація: У статті презентовано результати дослідження адаптації дітей молодшого шкільного віку до школи. Визначено сутність поняття адаптація та розкриваються та характеризуються основні особливості розвитку дитини у молодшому шкільному віці. Для емпіричної частини дослідження сконструйовано психодіагностичний комплекс у складі: Методика «Вивчення навчальної мотивації школярів» М. Р. Гінзбург; методика Н. І. Гуткіна «Дослідження внутрішньої позиції школяра»; методика «Вивчення шкільної тривожності» А. М. Прихожан; Вивчення адаптації шляхом Люшера; анкета для батьків М. Р. Битянова. На основі проведеного дослідження виявлено динаміку показників переваження мотивів учнів, емоційного стану та шкільної тривожності школяра.

Ключові слова: адаптація, дезадаптація, мотиви, школярі, тривожність, мотивація, готовність до школи.

Вступ до школи вносить великі зміни у життя кожної дитини. Батьки та класні керівники стикаються з безліччю проблем, пов'язаних з періодом адаптації дітей до школи, до нового середовища [2]. Школа з перших днів ставить перед дитиною завдання, що вимагають зібраності, старанності, уважності. Звичайно, дитині дуже складно впоратися з усім, що над нею нависло. Провідною діяльністю дітей відтепер має стати навчання замість гри [1,4].

Прийшовши до школи, дитина приміряє нові соціальні ролі: учень, однокласник. Це теж важко вдається зробити, адже тепер у нього є обов'язки, які він повинен виконувати, незалежно від його бажання [6].

Інтерес до нового стає руховим мотивом у бажанні дитини піти до школи, дізнаватися про нове і ставати сформованою особистістю. За даними статистики з кожним роком у кожній школі від 15 до 40% дітей, прийшовши до школи, виявляються психологічно не готові до навчання, зазнають труднощів і можуть бути дезадаптовані [3].

Для вивчення шкільної адаптації дітей необхідні знання про різні аспекти готовності до школи, серед яких виділяють мотиваційний, інтелектуальний та соціальний аспекти. Необхідність порівняльного вивчення різних підструктур шкільної готовності у дітей 6-ти та 7-річного віку усвідомлена безліччю психологів [5].

Проведення дослідження цієї проблеми дозволяє визначити комплекс рекомендацій для батьків та вчителів, які вони можуть використовувати для допомоги дитині якнайбільш безболісно пережити період адаптації до школи або ж навіть уникнути цих труднощів. Питання психологічної готовності та адаптації дитини до школи вивчали педагоги, дефектологи та психологи, такі як Л.І. Божович, Л.А. Венгер, А.Л. Венгер, Л.С. Виготський, А.В. Запорожець, А.М. Леонтьєв, Є.О. Смірнова, М.Р. Бітянова, О.В. Хухлаєва та багато інших.

Основними завданнями є дослідження готовності до школи дітей молодшого шкільного віку. Розробка психолого-педагогічних заходів для роботи з ними, вчителями та батьками, зацікавлених у поліпшенні адаптації їх до школи [7].

Вибірку склали учні 1А та 1Б класу у Українському учбовому Хабі «Острівце» у м. Бухарест, Румунія. Загальною чисельністю 50 учнів. Діагностика проводилася у різні дні протягом одного місяця.

За результатами методики Гінзбурга ми класифікували вибірку досліджуваних на 5 груп, які відповідають п'яти шкалам.

За рівнем мотивації експериментальної групи 1 «А» класу:

- 3 дитини із 25 мають дуже високий рівень мотивації;
- 5 дітей із 25 мають високий рівень мотивації;
- 10 дітей із 25 мають нормальний рівень мотивації;
- 6 дитини із 25 мають знижений рівень мотивації;
- 1 дитина із 25 має низький рівень мотивації.

За рівнем мотивації експериментальної групи 1 «Б» класу:

- 1 дитина із 25 має дуже високий рівень мотивації;
- 5 дітей із 25 мають високий рівень мотивації;
- 11 дітей із 25 мають нормальний рівень мотивації;
- 6 дітей із 25 мають знижений рівень мотивації;
- 2 дитини із 25 мають низький рівень мотивації.

Отже, всього дітьми з експериментальної групи 1 «А» класу було зроблено 75 виборів, у тому числі 20 рази було обрано соціальний мотив; 17 разів – позиційний; 10 разів – оціночний (заради оцінки); 13 разів – навчальний; 11 разів – ігровий та 4 разів був обраний зовнішній мотив. З цього випливає, що серед усіх мотивів у групі 1 «А» переважає соціальний, 29% від загальної кількості виборів, менш значущим виступає позиційний мотив і становить 24% , далі за значимістю слідує оціночний мотив 14%, і так само поряд за значимістю знаходиться навчальний мотив і

становить також 14% зі 100. 19%, що залишилися, припадають на ігровий і зовнішній мотиви.

Дітьми з експериментальної групи 1 «Б» також було зроблено 75 виборів, у тому числі 23 разу було обрано соціальний мотив; 19 – позиційний; 10 разів – оціночний; 10 – навчальний; 10 разів – ігровий та 3 рази – зовнішній мотив. В експериментальній групі 1 «Б» класу також серед усіх мотивів переважає соціальний і становить 29% від загальної кількості виборів, далі як найбільш значущим виступає позиційний мотив – 24 %, менш значущим є навчальний мотив і становить 14 %, майже стільки ж, скільки і оціночний мотив: 13%, що робить їх рівноцінними за значимістю мотивами. На ігровий мотив припадає 12% загальної кількості виборів і 8% склав зовнішній мотив. Дані про переважання мотивів подано на рис. 1.

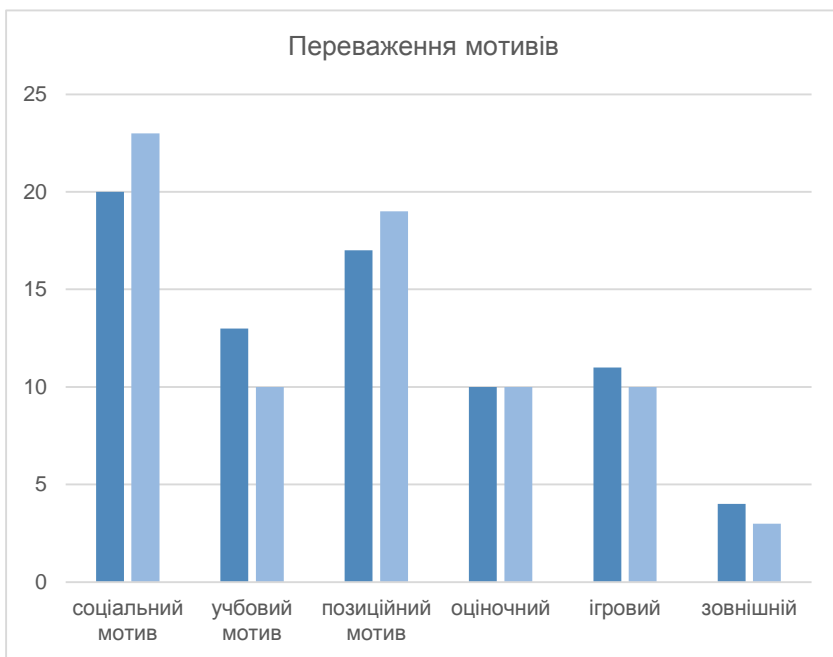

Рис. 1. Динаміка показників переваження мотивів учнів.

Після аналізу результатів можна зробити висновок, що більшість дітей з обох експериментальних груп керуються соціальними та позиційними мотивами, які пов'язані з бажанням почуватися дорослішими, здобути високий статус у соціумі або здобути професію в майбутньому, як це кажуть їм батьки. Навчальний та оціночний мотиви є менш значимими, але все ж таки є важливими

для деяких дітей. Ці мотиви пов'язані з бажанням здобути знання та задоволення від навчання, або отримати визнання та похвалу від вчителів та батьків.

Зазначається, що деякі діти зробили свій вибір на користь ігрового мотиву, їм подобається відвідувати школу, тому що там вони проводять час з однолітками. І, нарешті, нами було зафіксовано, що 4 дитини з 1 «А» групи та 3 дитини з 1 «Б», одна з яких двічі, обрали зовнішній мотив, відповідаючи на запитання. Ці діти показали себе як малоактивні, безініціативні, замкнуті. Школу відвідують з примусу батьків.

За результатами другої методики Н. І. Гуткіна «Дослідження внутрішньої позиції школяра», ми отримали такі дані (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Показники внутрішньої позиції школяра

Внутрішня позиція школяра	1 «А» клас	1 «Б» клас
сформована повністю	9	9
сформована середнє	10	12
не сформована	6	4

Лише у 9 дітей із групи 1 «А» та у 9 дітей із групи 1 «Б» повністю сформована внутрішня позиція школяра, коли у 10 піддослідних з 1 «А» класу та у 12 з 1 «Б» – внутрішня позиція школяра сформована середньо; а у 6 учнів з «А» класу та у 4 – з 1 «Б» – не сформовано зовсім.

За результатами третьої методики «Дослідження адаптації методом Люшера», спрямоване на визначення емоційного стану дитини в школі, її ставлення до однокласників, вчителя, емоційної обстановки вдома та в школі загалом. Аналізуючи отримані результати, ми змогли розділити дітей за трьома запропонованими автором шкалами і визначити їхній емоційний стан у школі (табл. 2).

Таблиця 2.

Динаміка показників емоційного стану школярів

Показники емоційного стану школяра	1 «А» клас	1 «Б» клас
переважають позитивні емоції	10	10
емоційний стан в нормі	9	10
переважають негативні емоції	6	5

В експериментальній групі 1 «А» класу:

– у 10 дітей відзначається переважання позитивних емоцій. Дитина оптимістично налаштована, весела, щаслива, перебуває в стані ейфорії;

– у 9 дітей емоційний стан у нормі, що свідчить, адаптація протікає нормально, спектр емоцій великий, але приводів для занепокоєння немає;

– у 6 дітей переважають негативні емоції. У дитини є занепокоєння, домінує поганий настрій, що може говорити про те, що дитина відчуває труднощі з адаптацією до школи, слід звернути на неї увагу і можливо вона потребує психологічної допомоги.

В експериментальній групі 1 «Б» класу:

– у 10 дітей переважають позитивні емоції;

– у 10 дітей також емоційний стан у нормі;

– у 5 дітей переважають негативні емоції.

Застосування методики «Вивчення шкільної тривожності» А.М.Прихожан допомогли нам визначити наявність не тільки шкільної тривожності у дітей, але й виявити ознаки шкільної дезадаптації, щоб надалі дитині психологічну допомогу. Рівень тривожності залежить кількості негативних виборів дитини. Провівши якісний аналіз, ми розділили випробуваних на три категорії за наявністю та рівнем шкільної тривожності, що відображено у табл. 3.

Таблиця 3.

Показники тривожності школяра

Показники тривожності школяра, %	1 «А» клас	1 «Б» клас
низький рівень тривожності	12	16
середній рівень тривожності	58	50
високий рівень тривожності	30	34

Після закінчення формуючого експерименту ми з'ясували, що у 1 «А» кількість дезадаптованих дітей – 5 осіб, що становило 20%, у 1 «Б» класі – четверо з 25, тобто 16%. Дезадаптовані діти потребують підвищеної уваги вчителів та батьків, а також допомоги психолога. Вік дітей, який відчуває труднощі майже завжди (8 з 9) становить 6 років.

Наступний етап нашої дослідницької роботи полягав у проведенні заходів щодо покращення та прискорення процесу адаптації до школи у дітей молодшого шкільного віку. Як зазначалося, цьому етапі робота проводилася за трьома категоріями з експериментальної групою (1 «А») і з однієї категорії з контрольної групою (1 «Б»).

Отже, після проведення бесіди з класним керівником експериментальної групи, ми змогли привернути його увагу до деяких проблем, які ми обґрунтували, та включити його до нашої роботи. Це дозволило нам ефективніше співпрацювати з дітьми та їх батьками. Вчитель добре працював з нашими запропонованими заходами, організовував дітей та підтримував контакт з батьками. У той же час, класний керівник контрольної групи не брав участі в

наших заняттях та більше зосереджувався на підтриманні дисципліни в класі. Проаналізувавши результати анкети для М. Р. Бітянкової дітей експериментальної групи, і з'ясувавши їх із раніше отриманими нами даними, ми з'ясували, що:

– 11 дітей із 25 не мають труднощів з адаптацією до школи (42%);

– 8 дитини з 25 зазнають труднощів у новому середовищі і перебувають у «групі ризику» (можливо дезадаптовані, 31%);

– 7 дітей із 25 дезадаптовані та потребують допомоги та підтримки батьків, вчителя, шкільного психолога та соціального педагога (27%).

За підсумками контрольного експерименту ми відзначаємо ефективність проведеної нами роботи – рівень дезадаптованості дітей знизився в обох класах. За результатами дослідження, у 1 «А» класі відсоток дезадаптованих дітей знизився на 14 %, що є максимально можливим результатом і говорить про повну адаптованість учнів експериментальної групи до школи.

У контрольній групі рівень дезадаптованості дітей впав до 10%, що становить половину початкового результату.

У результаті дослідження було підтверджено, висунута нами гіпотеза дослідження:

– актуальними психолого-педагогічними проблемами адаптації дітей молодшого шкільного віку до школи нині є: не сформованість (мало зрілий рівень розвитку) молодшого школяра в інтелектуальному, мотиваційному, соціальному чи емоційному аспектах;

– ефективними умовами адаптації дітей молодшого шкільного віку до школи нині стають: правильно підібрана педагогічна тактика для роботи з дітьми; індивідуальний підхід; тісна взаємодія школи із сім'єю; переважне вступ дитини до школи у 7-ми літньому віці.

Отже, дослідження адаптації дітей молодшого шкільного віку до школи є перспективними для вирішення багатьох проблем як дитини так і його батьків та педагогів. Це стосується успішності навчальної діяльності та адаптації загалом.

Література

1. Беляєва О. Успішна адаптація першокласників до школи : тренінг. Заняття для батьків. *Психолог: всеукр. газ. для психологів, учителів, соціальних педагогів*. 2016. № 17/18. С. 34.

2. Роденко О. Адаптація та дезадаптація. Соціальна адаптація дитини в шкільному просторі. *Психолог: всеукр. газета для психологів, учителів, соціальних педагогів*. 2018. № 1/2. С. 84-91.

3. Выготский Л. С. Психология развития человека. Изд-во «Смысл», «Эксмо», 2015. 1136 с.

4. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. Изд-во «Педагогика», 2010. 560 с.

5. Назаренко О. В. Реалізація принципу індивідуального підходу в сучасному навчально-виховному процесі. *Український психолого-педагогічний науковий збірник*. 2021. № 22. С. 45-48.

6. Корсовецька М., Кукелко В. Адаптація дітей молодшого шкільного віку до навчання в початковій школі. *Психологія молодшого школяра: зб. наук.-метод. пр. Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка*; заг. ред. Н. М. Дубравської. Житомир, 2016. С. 253-257.

7. Савчук В., Скарбарчук І. Особливості психологічної готовності дитини до навчання у школі. *Психологія молодшого школяра: зб. наук.-метод. пр. Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка*; за заг. ред. Н. М. Дубравської. Житомир, 2016. С. 103-105.

УДК 159.923

ОСОБЛИВОСТІ СЦЕНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ ТВОРЧИХ ПРОФЕСІЙ

Саннікова А. О.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри сольного співу, Одеська національна
музична академія імені А. В. Нежданової*

Анотація. У даному повідомленні викладаються результати дослідження джерел виникнення психологічних труднощів, що переживаються виконавцями у зв'язку з сценічною діяльністю. Застосування методу модерації дало можливість визначити уявлення виконавців про професійно важливі якості особистості вокалістів, які охоплюють: музичні й вокальні задатки, загальну культуру, компетентність, професійні знання й техніку; артистичні якості (зовнішні дані, оригінальність, виразність, індивідуальність); уміння працювати з людьми, чути партнера й педагогів; емоційні, інтелектуальні та вольові якості, що необхідні при подоланні перешкод і ухваленні рішення в ситуації невизначеності й професійного ризику; здатність до рефлексії та критичного самоаналізу. Результати дослідження – це сплав теорії й практики, які підкріплені досвідом кожного учасника модераційного процесу й досвідом автора статті.

Ключові слова: емоційність, властивості особистості, сценічна діяльність, емоційна готовність до сценічної діяльності.

Сценічна діяльність представників творчих професій (музикантів, акторів, співаків тощо) – це результат і зміст їх професії. На сцені проявляється й рівень професійної підготовки, й професійні здатності, й емоційна стійкість, вміння володіти ситуацією й собою

тощо. Специфіка професійної діяльності виконавців вимагає від них регулярного знаходження на сцені, що пов'язане з певною психічною напругою. Особливість психічних станів, переживаних акторами, співаками та іншими представниками творчих професій, безсумнівно, обумовлено багатьма чинниками, серед яких, і напружений спосіб життя, і постійна праця, що вимотує, і конкуренція, властива професіям, пов'язаним з публічними виступами й багато чого іншого. Вважається, що сценічна діяльність виконавців тісно пов'язана із ситуацією оцінки з боку інших людей, які можуть підвищити або принизити їхню самооцінку. Це призводить до зростання психічної напруженості, яка спочатку підвищує, а потім поступово знижує стійкість і продуктивність таких психічних процесів, як увага, пам'ять, сприйняття, мислення тощо.

Гленн Вільсон наводить один з істотних джерел стресу, що має чисто фізичну й фізіологічну природу. Наприклад, предметом підвищеного уваги й джерел ризику в інструменталістів є їхні руки, пальці, плечі; у співаків – голос; у танцюристів - підтримка гарної форми, обмеження ваги [стор. 302, Психологія артистичної діяльності].

Усе сказане лише є частиною чинників, що викликають напруженість емоційно-вольової сфери особистості виконавця, обумовлюючи високу ймовірність зривів, стресів, криз тощо, що, у свою чергу, може призводити не тільки до порушень психофізіологічних процесів організму, але й до порушень професійної діяльності. Саме тому, для успішної сценічної діяльності виконавців необхідно своєчасне виявлення джерел, першопричин психологічних труднощів, що виникають на сцені.

У проведеному нами дослідженні встановлено, що однієї із важливих задач виконавців є подолання страхів пов'язаних з виступами, подолання психологічних труднощів, які виникають на сцені. Були виявлено, що найбільшими причинами страхів є: недолік професійних знань, умінь і навичок; певні, негативні для даної діяльності, риси характеру; професійна непридатність; несприятливі фізіологічні й психологічні стани - емоційні, інтелектуальні, вольові; особливості емоційних і когнітивних процесів; певні індивідуально-типові особливості темпераменту. Традиційно в психології умовно виділяють зовнішні й внутрішні джерела психологічних труднощів. Крім внутрішніх, психологічних причин, що описані вище, до зовнішніх джерел можна віднести ступінь складності самої ситуації виступу на сцені: репетиція, концерт, спектакль, іспит, конкурс тощо.

Об'єктивно екстремальність ситуації залежить від ступеня її складності (іспит, конкурс). Можна провести аналогію між сценічною діяльністю виконавців, їх станом перед виходом на сцену

й на самій сцені й станом спортсменів перед змаганнями й на змаганнях .

Суб'єктивно екстремальність ситуації залежить від ступеня її значимості для виконавця, від ступеня його відповідальності за результат виступу, що визначає рівень стресогенності. Для емпіричного дослідження джерел виникнення психологічних труднощів у сценічній діяльності виконавців нами проводилося анкетування, що спрямоване на одержання інформації про специфіку професій, зв'язаних зі сценічною діяльністю, про складності, про труднощі, з якими виконавці стикаються у своїй професійній діяльності.

З цією метою було проведено спеціальне анкетування випробуваних-експертів, яких ми обрали серед викладачів і концертмейстерів кафедри сольного співу Одеської державної музичної академії імені А. В. Нежданової. За допомогою анкети було опитано 15 викладачів консерваторії, що мають досвід виступів на сцені й продовжують виступати в цей час. Обстежені відповідали на запитання з погляду їх професії в цілому, тобто і як викладачі, і як музиканти, співаки, і як концертні виконавці, враховуючи всі грані своєї роботи. Отже, серед основних джерел труднощів, які випробовують представники цих творчих професій, виділені наступні:

1. Необхідність завжди під час виступу на сцені виявляти *емоційну готовність* до творчої діяльності; здатність витримати конкуренцію, уміння мобілізувати свої внутрішні резерви; зібратися, під час виступів, незалежно від факторів, що впливають на емоційний стан виконавця (депресія, поганий настрій, своя хвороба, або хвороба когось із близьких, погане самопочуття). Обстежені наводили випадки, коли в родинях оперних співаків, акторів у день спектаклю траплялося яке-небудь лихо, вони одержували погані звістки, переживали психологічну травму. Але однаково, їм доводилося виходити на сцену й відіграти або співати свою роль, яка була наповнена зовсім іншим емоційним змістом.

2. Необхідність урахувувати особливості й функціональний стан, наприклад, голосового апарата. Крім професійних знань і вмінь потрібно мати «чуття», інтуїцію, уяву й здатність запам'ятовувати необхідне для виконання ролі, відчуття (м'язова пам'ять). У кожного вокаліста існують свої індивідуальні анатомо-фізіологічні особливості голосового апарата (будова щелепи, верхнього нюба, язика, шиї), тому процес навчання вокалізації педагогом і процес співу у вокалістів ведуться «на слух», усе залежить від особистого смаку, таланта й інтелекту викладача й студента-співака. Щось подібне існує й у музикантів-виконавців.

3. Наступна група труднощів пов'язана з вимогами, які професія пред'являє до емоційної сфери особистості виконавця. Усі творчі люди піддаються часто зміні настроїв, сумнівам, поривам тощо. Однак, щоб бути дійсно гарним актором і музикантом, як уважають експерти-викладачі, необхідно мати «емоційну чутливість». На сцені, з одного боку, треба бути вільним від «особистих» емоцій, бути емоційно стійким, зберігати здатність контролювати себе, володіти собою, мати розвинену силою волі й у той же час уміти переживати емоції, пов'язані з роллю, що виконується й з музичним твором.

4. До джерел труднощів випробувані відносять також істотні обмеження у всіх сферах життєдіяльності особистості виконавця, пов'язані з вимогами професії: тверда дисципліна, підтримка гарної форми й міцного здоров'я, режим, здоровіший і тривалий сон, здоровіша нервова система й тому подібне. Крім того, професії такого творчого типу вимагають, з одного боку, нелімітованого й нестабільного графіка робочого дня, з іншого боку – постійної напруги творчого потенціалу особистості. А якщо немо готовності особистості до виконання цих вимог, то виникає хронічна втома, зниження професійної мотивації, емоційне вигорання, що призводять до зниження ефективності професійної діяльності й навіть до професійної непридатності.

5. На думку більшості експертів-викладачів, специфіка їх професії проявляється в тому, що у творчих спеціальностей не існує нічого точного, відсутня «конкретика», оцінки є досить приблизними. У музичній, артистичній діяльності все є «справою смаку», усе переломлюється через суб'єктивне бачення, суб'єктивну уяву й внутрішнє «прослуховування» голосу кожного співака, артиста, музиканта. Немає однозначного розуміння, що є вірним, а що ні. Це може породжувати невпевненість у своїй правоті через специфічну розпливчастість критеріїв успішності (неточності, невизначеності) професійної діяльності, постійні сумніви в тому, що робиш і як робиш. Крім того, почуття відповідальності, страх нашкودити; регулярна боротьба з негативними емоціями, постійне подолання себе, особливо коли довго щось не виходить; уміння знайти підхід до кожної окремої особистості, до кожної унікальної індивідуальності де накопичений досвід може лише перешкодити розкриттю таланта й багато чого іншого, також «підтрисують» джерела психологічних труднощів виконавців.

6. Джерелом труднощів експерти називають і низьку зарплату, і високу конкуренцію, і пов'язану із цим людську заздрість, відсутність, часом, чесності, принциповості (якщо взагалі можна про це говорити) у деяких представників сценічних професій, та «вічні складності закулісного миру», ще властиві театру.

Що стосується недоликів, які хотілося б ліквідувати, то більшість випробуваних, насамперед, говорять про зниження рівня значимості музики й театру для сучасного глядача. За їхніми словами, у цей час публіка дуже змінилася. Суспільство не так цінує класику (музику, оперу), як раніше, причому з кожним роком байдужість до цього жанру наростає. Молода аудиторія, що виросла на популярних і нових напрямках музики, зовсім не підготовлена сприймати класику, у людей інші очікування й розуміння мистецтва. Крім того, багато молодих людей приходять у творчу професію, орієнтуючись лише на блискучий результат, який видний саме на сцені, не маючи уяви про дійсну психологічну, моральну, фізичну, енергетичну ціну успіху, що відбивається на рівні професіоналізму деяких молодих виконавців.

7. І, нарешті, експерти визначили ще одну, досить велику проблему – це відповідність-невідповідність професійно-важливих якостей тим вимогам, які пред'являє сценісна діяльність до особистості виконавця.

Для вивчення уявлень виконавців про професійно важливі риси особистості було проведено другий етап дослідження за допомогою модерації. Модерація – це метод, що використовує групу діяльність, спрямований на вивчення й створення думок про який-небудь феномен. Відомо, що різноманіття проявів особистості професіонала ґрунтується на загальні для всіх, базальних факторах успішності будь-якої професійної діяльності, що охоплює: обсяг і рівень професійних знань, силу й стійкість професійної мотивації, індивідуально-психологічні й професійно важливі властивості особистості. Останньому факторові приділяється менше уваги. Однак саме індивідуально-психологічні властивості особистості вокаліста, актора, музиканта (навіть прекрасно підготовлених в теоретичному й технічному аспектах), які проявляються у найтонших відтінках його виконавської майстерності, здатні не порушуючи ідеї, не тільки передати задум автора, композитора, але й внести в образ неповторне, творче розуміння ролі, твору, його відтворення й трактування.

Наукова психологічна й музикознавча література, особисті замітки композиторів, вокалістів і інших творчих виконавців, свідчать про визнання необхідності глибокого аналізу не тільки музичного твору, техніки його виконання, але й вивчення духовного багатства особистості виконавця.

Аналіз літератури свідчить про існування величезного різноманіття проявів індивідуально-психологічних якостей особистості співака, які групуються й класифікуються за різними критеріями. У нашому дослідженні для пошуку найбільш значимих професійно-важливих якостей особистості вокаліста ми

використовували метод модерації. За допомогою цього методу здійснюється пошук, збір і обробка даних в умовах обмеженої інформації й недовліку часу. Ми використовували даний метод тому, що він дозволяє інтегрувати теоретичні знання й практичний досвід фахівців в області вокалу; здійснити пошук інформації в атмосфері колегіального співробітництва фахівців у цій області; дає можливість зняти протиріччя між розумінням і прийняттям основних понять при мінімальній витраті часу для одержання ключових характеристик особистості вокаліста.

У результаті проведеного дослідження експерти виділили наступні блоки психологічних властивостей особистості вокалістів:

- спеціальні музичні й вокальні задатки й здатності (відповідно природні компоненти й придбані техніки, навички й уміння);
- загальну культуру, компетентність і професійні знання;
- інтелектуальні якості вокалістів (творчий аналіз і синтез теорії й практики, критична переробка вступники інформації й т.п.);
- вольові якості, необхідні при подоланні перешкод і ухваленні рішення в ситуації невизначеності й професійного ризику;
- артистичні якості (зовнішні дані, оригінальність, виразність, індивідуальність і т.д.);
- емоційні властивості (емпатія, інтуїція тощо);
- схильність до взаємодії (уміння працювати з людьми, чути партнера й педагогів);
- здатність до рефлексії, до критичного самоаналізу.

Кожний із блоків поєднує цілий паттерн властивостей особистості вокаліста, які були названі членами модераційної групи.

Висновки:

1. Дослідження спрямоване на пошук основних джерел труднощів, які випробовують представники творчих професій. Емпірично виявлені причини страхів сцени: недолік професійних знань, умінь і навичок; несприятливі фізіологічні й психологічні стани (емоційні, інтелектуальні, вольові); особливості емоційних і когнітивних процесів; певні індивідуально-типові особливості особистості.

3. Для вивчення уявлень виконавців про професійно важливі риси особистості було проведено другий етап дослідження за допомогою модерації (метод, що використовує групову діяльність, спрямований на вивчення й створення думок про певний феномен). У результаті проведеного дослідження індивідуальні уявлення про психологічні якості особистості вокалістів у кожного учасника модераційного процесу розширилися завдяки досвіду їх колег.

Література

1. Гленн Вільсон. *Психологія артистичної діяльності. Таланти і прихильники* / Пер. з англ. А. І. Блейз, 2001. 384 с.

2. Економова Е. К. Сценічне хвилювання виконавця на естраді як один з проявів стресових станів і його корекція. *Наука і освіта. Спецвипуск – 2000: матеріали Міжнародного конгресу «Стреси в повсякденному житті дітей»* (Одеса, 25-29 квітня 2000 р.). 2000. № 1-2. С. 148-150.

3. Саннікова А. О. Уявлення досвідчених виконавців про прояви сценічних бар'єрів. *Наука і освіта*. 2013. № 7/CXVII. С. 232-236.

4. Sannikova A. Searching for Individual Differences in Experiencing Psychological Barriers. *Science and Education*. 2017. № 1/ CLIII. P. 62-66.

УДК 159.923(045)

ВПЕВНЕНІСТЬ У СОБІ ТА АДАПТАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

Орищенко О. А.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та диференціальної психології
Університет Ушинського*

Шевченко П. Р.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. В цьому повідомленні представлено результати кореляційного аналізу між показниками впевненості у собі та адаптивності. Проведене емпіричне дослідження свідчить про наявність статистично значущих позитивних кореляційних взаємозв'язків між показниками впевненості у собі та адаптивності.

Ключові слова: впевненість у собі, адаптація, адаптивність особистості.

Адаптація особистості до умов життя під час війни – це пристосування фізичне, психічне, ментальне, емоційне, мотиваційне, тощо до складних зовнішніх умов, наближених до екстремальних, що продовжуються у часі. Складно представити собі щось більш складне психологічно.

Проблема психологічних особливостей адаптації часто стосується особистісних особливостей, зокрема адаптивності – як визначається з одного боку як низка психічних та фізіологічних якостей особистості що допомагають їй пристосовуватися до середовища та долати складні умови життя, з іншого, адаптивністю називають і процес і результат процесу адаптації, як і адаптованість. При депривації соціальних, когнітивних та інших важливих для

особистості потреб, в умовах хронічного нервово-психічного напруження, що викликається низкою реальних труднощів, наприклад, спричинених війною, система адаптивних якості особистості значно актуалізується і розширюється [1, 4].

Феномен адаптації, адаптаційного потенціалу та адаптивності, розроблялася такими зарубіжними та вітчизняними вченими, як: С. Арельфія, В. Климчук, О. Саннікова, Л. Коробка, Т. Титаренко, Я. Юрків, R. Tedeschi, R. Lazarus та іншими [3].

Адаптація – це сукупність психологічних та фізіологічних реакцій організму, що лежать в основі його пристосування до існуючих умов, спрямованих на збереження відносної сталості його внутрішнього середовища [4]. Адаптивність – це низка особистісних властивостей та якостей, що беруть участь у процесі адаптації та впливають на її результат [4]. Адаптованість – це стан суб'єкта у процесі та внаслідок адаптації. Вона має різний рівень (ступінь) свого прояву. Ті відносини, які відчуває суб'єкт у процесі адаптації, не завжди відображають підсумок адаптації і важко припустити адаптована, чи буде особистість чи ні в результаті цього процесу [1]. Адаптивність формується в процесі самої (діяльності) адаптації і як загальна здатність є індивідуально-психічною властивістю людини. Співвідношення та взаємозв'язок розглянутих понять полягає в наступному: адаптація як процес та результат взаємодії особистості та середовища щодо встановлення оптимальних відносин залежить (при рівних умовах) від особливостей адаптивності особистості. У процесі адаптації, а також після закінчення цього процесу стан особистості може характеризуватись різним ступенем урівноваженості відносин між особистістю та середовищем. Ця ступінь урівноваженості відносин характеризується (називається) адаптованістю (ступенем адаптованості) особистості тому середовищі, де протікав процес її адаптації [4].

Поняття «впевненість у собі» розглядається як віра в щось, відчуття впевненості у власних силах та оточення; відчуття особистості власних можливостей як адекватних тим завданням, які стоять перед ним у житті, та тим, які він ставить перед собою. Впевненість у собі – емоційний компонент самооцінки та властивість особистості, ядром якої виступає позитивна оцінка індивідуумом своїх навичок і здібностей, як достатніх задля досягнення значимих йому цілей задоволення його потреб. Це також стан особистості, що включає в свою структуру такі переживання: переживання, пов'язане з постановкою мети дії у конкретних умовах; переживання ступеня віри у свої можливості та у витрачені зусилля при підготовці до даної дії та реалізації її мети; переживання з приводу психомоторної активності у процесі виконання дії, внутрішньої установки на реалізацію рівня домагань (рівня мети) [2].

Метою даного повідомлення є висвітлення результатів кореляційного аналізу між показниками впевненості у собі та

адаптивності.

Для досягнення мети емпіричного дослідження було складено психодіагностичний блок, до якого увійшли такі методики: 1) «Шкала впевненості у собі» (С. Рейзас; Rathus Assertiveness Schedule, RAS); 2) «Тест-опитувальник адаптивності особистості» (О.П. Саннікова, О.В. Кузнєцова); 3) методика «Соціально-психологічна адаптація, СПА» (К. Роджерс - Р. Даймонд). Обробка отриманих даних проводилася за допомогою статистичного пакету SPSS 17.0 for Windows.

Дослідження проводилося на базі Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, м. Одеса. В ньому взяло участь 56 магістрантів різних спеціальностей. Вік респондентів складав від 24 до 39 років.

Розглянемо результати кореляційного аналізу між показниками впевненості у собі та показників адаптації за методикою «Соціально-психологічна адаптація» (К. Роджерса - Р. Даймонда) (див. табл.1).

Таблиця 1

Значущі коефіцієнти кореляції між показниками впевненості у собі та адаптації

Показники адаптації	Показник впевненості у собі (ПВ)
А	266*
СП	270*
ПІ	351**
ЕК	261*
Ін	259*
ПД	263*
Е	-349**

*Примітка: 1) Нулі та коми опущені; 2) Позначка * – $p \leq 0,05$; позначка ** – рівень значущості $p \leq 0,01$; 3) Умовні скорочення: а) показники адаптації: А – Адаптація; ПІ – Прийняття інших; СП – Самоприйняття; Ін – Інтернальність – екстернальність; ЕК – Емоційний комфорт; ПД – Прагнення домінування – відомість; Е – Ескапізм; б) ПВ – показник впевненості у собі.*

Шкала адаптації розкриває рівень здатності людини пристосовуватися до вимог середовища, але також процес пристосування, результатом якого є адаптація. Бачимо, що впевненість у собі виявляє додатну кореляцію із цією шкалою ($r=0,266$, рівень значимості $p \leq 0,05$).

Шкала самоприйняття загалом відображує ставлення людини до себе, але крім того – оцінку себе у тій чи іншій життєвій ситуації. Бачимо, між впевненістю у собі та самоприйняттям також існує статистично значущий кореляційний зв'язок ($r=0,270$, рівень значимості $p \leq 0,05$). Що стосується показника «прийняття інших», то

як правило, мова йде про те, що «як я приймаю себе, так я приймаю інших людей». Зв'язок між показниками впевненості у собі та показнику «прийняття інших» додатний ($r=0,351$, рівень значимості $p \leq 0,01$).

Шкала емоційного комфорту близька до змісту поняття «психологічне благополуччя», вона вміщує у себе позитивні переживання, емоції, пов'язані із радістю та інтересом, відчуття задоволення та достатку, у тому числі самодостатності. Як бачимо виявлено прямий кореляційний зв'язок показників впевненості у собі із показником цієї шкали ($r=0,261$, рівень значимості $p \leq 0,05$).

Кореляційний аналіз виявив значимий додатний зв'язок між показниками впевненості у собі та інтернальності ($r=0,259$, рівень значимості $p \leq 0,05$).

Шкала домінування відображує здатність особистості бути лідером чи відомим. Виявлено значимий додатний зв'язок показника впевненості у собі із показником даної шкали ($r=0,263$, рівень значимості $p \leq 0,05$).

Шкала ескапізму відображує ступень дії захисних механізмів психіки людини. Встановлено від'ємний кореляційний зв'язок між показником впевненості у собі та показником цієї шкали ($r=-0,349$, рівень значимості $p \leq 0,01$).

Отже, кореляційний аналіз виявив низку додатних кореляційних зв'язків між показниками впевненості у собі та показниками адаптації: адаптацією, самоприйняттям, прийняттям інших, емоційним комфортом та інтернальністю і від'ємну кореляцію із ескапізмом.

На наступному етапі аналізу результатів дослідження, нами було здійснено кореляційний аналіз між показниками впевненості у собі та адаптивності за методикою «Тест-опитувальник адаптивності особистості» (О.П. Саннікова, О.В. Кузнєцова). Результати надано в табл. 2.

Таблиця 2

Значущі коефіцієнти кореляції між показниками впевненості у собі та показниками адаптивності

Показники адаптивності	Показник впевненості у собі (ПВ)
ШОСС	261*
ЛІСС	259*
ТОСО	342**
ГЗ	344**
ГПН	264*
ГДМ	267*
ПОУ	257*

Примітка: показники адаптивності: ШОСС – широта охоплення сигналів соціуму; ЛІСС – легкість розуміння та ієрархізації сигналів соціуму; ТОСО – точність орієнтації у соціальних очікуваннях; ГЗ – готовність змінюватися; ГПН – готовність до здійснення конструктивних дій, спрямованих на подолання невдач; ГДМ – готовність до здійснення дій, спрямованих на досягнення мети; ПОУ – загальний показник адаптивності особистості.

Шкала «широта охоплення сигналів соціуму» оцінює здатність людини помічати фактори, що впливають в новій соціальній ситуації, а також спостережливість, інформованість, вміння помічати нюанси поведінки інших людей, відсутність стереотипності і вузькості сприйняття нових людей, нових подій, здатність одночасно ефективно спілкуватися з декількома людьми. Як можна побачити з табл. 2, виявлено значимий додатний зв'язок впевненості у собі та показника цієї шкали ($r=0,261$, рівень значимості $p\leq 0,05$).

Шкала «легкість розпізнавання та ієрархізації сигналів соціуму» діагностує адекватність адаптаційної поведінки, її продуманість, що базується на попередньому аналізі ситуації, що виникла. Показник «впевненість у собі», пов'язаний із показником цієї шкали ($r=0,259$, рівень значимості $p\leq 0,05$).

Показник «точність орієнтації у соціальних очікуваннях» виявляє здатність людини розуміти і правильно оцінювати вимоги й очікування соціального оточення з приводу їх взаємодії, вміння прогнозувати зміни станів і поведінки людей, передбачити результат свого впливу на них. Показник «впевненість у собі» додатно корелює із показником цієї здатності ($r=0,342$, рівень значимості $p\leq 0,01$).

Як можна побачити з табл. 2, виявлено значимий додатний зв'язок показнику впевненості у собі та показнику «готовність до змін» ($r=0,344$, рівень значимості $p\leq 0,01$). Встановлено додатну кореляцію між показниками впевненості у собі і «готовність до здійснення конструктивних дій до переборювання невдач» ($r=0,264$, рівень значимості $p\leq 0,05$).

Показник «готовність до дій для досягнення мети» має статистично значущий зв'язок із показником «впевненості у собі» ($r=0,267$, рівень значимості $p\leq 0,05$). Загальний показник адаптивності демонструє значимий додатний кореляційний зв'язок з показником впевненості у собі ($r=0,257$, рівень значимості $p\leq 0,05$).

Отже результати проведеного емпіричного дослідження свідчать про наявність статистично значущих позитивних кореляційних взаємозв'язків між показниками впевненості у собі та адаптивності.

Література

1. Арефнія С. Проблеми адаптації до умов війни українців, які стали героями телевізійної програми «Допомога психолога». *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2022. № 2(26), с.7-15. URL: <https://doi.org/10.31108/2.2022.2.26.1>

2. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / Уклад. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 736 с.

3. Ніколаєнко С. І., Ніколаєнко О. С. Поняття адаптації в різних напрямках психології. *Світогляд - Філософія - Релігія: збірник наукових праць*. Суми: УАБС НБУ, 2012. Вип. 2. С. 68-77.

4. Саннікова О. П., Кузнецова О. В. *Адаптивність личности*: монографія. Одеса: Издатель Н.П. Черкасов, 2009. 258 с.

5. Саннікова О. П., Пружина М. О. Соціальна адаптивність впевнених і не впевнених осіб: порівняльна характеристика. *Диференціальний підхід у дослідженні професійного самоздійснення особистості: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (24-25 березня 2022 р.)*. Відп. ред. О.П. Саннікова. Одеса: ФОП Бєлий А. Є., 2022. С. 59-67.

УДК: 159

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ДОРΟΣЛИХ ДІТЕЙ ТА ЇХ БАТЬКІВ

Стахова Ю.Є.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. У статті презентовано результати дослідження психологічних особливостей розвитку соціального інтелекту у дорослих школярів та їх батьків. У дослідженні взяли участь 25 дорослих школярів та 25 матерів. Соціальний інтелект визначається як здатність ефективно спілкуватися, розуміти і взаємодіяти з іншими людьми. Дослідження показують, що цей аспект інтелекту має значний вплив на особистісний розвиток та соціальну адаптацію особистості. Підібрані методи емпіричного дослідження. Зроблено кількісний аналіз результатів дослідження психологічних особливостей розвитку соціального інтелекту у дорослих дітей та їх батьків. Представлені результати кореляційного аналізу результатів дослідження проявів психологічних особливостей розвитку соціально інтелекту у дорослих дітей і їх батьків, а також кількісний аналіз результатів дослідження. Розглянуто актуальність, мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження.

Ключові слова: соціальний інтелект, психологічні особливості, емпатія, соціальні взаємини, старшокласники, батьки.

The article presents the results of a study of the psychological features of the development of social intelligence in adult schoolchildren and their parents.

25 adult schoolchildren and 25 mothers took part in the study. Social intelligence is defined as the ability to effectively communicate, understand and interact with other people. Research shows that this aspect of intelligence has a significant impact on personal development and social adaptation of an individual. Selected methods of empirical research. A quantitative analysis of the results of the study of the psychological features of the development of the social intelligence of adult children of parents was carried out. The results of the correlation analysis of the results of the study of the manifestations of psychological features of the development of social intelligence in adult children and their parents, as well as the quantitative analysis of the results of the study, are presented. The relevance, purpose, task, object and subject of the research are considered.

Keywords: social intelligence, psychological features, empathy, social relations, teenagers, parents.

Актуальність дослідження обумовлена постійними змінами у методах комунікації людини в сучасному світі. За останні кілька років умови для міжособистісного спілкування зазнають великих змін. З появою та поширенням смартфонів, планшетів та інших гаджетів, люди все частіше спілкуються за допомогою соціальних мереж, не бачучи особи співрозмовника та не чуючи його інтонації. Втрачається контакт «віч-на-віч».

Соціальний інтелект є важливою стороною когнітивних здібностей людини. У зв'язку із змінами способів міжособистісного спілкування, змінюється емоційна складова людського контакту. Спілкування стає дедалі опосередкованішим знаками та символами, а каналом передачі виступають технічні пристрої. Це спотворює зміст промови, а також глибину переживань, які ми намагаємося передати під час діалогу (Волощук, 2008).

Мета дослідження – теоретичне та експериментальне вивчення психологічних особливостей розвитку соціального інтелекту у дорослих дітей і їх батьків. Об'єкт дослідження – соціальний інтелект. Предмет дослідження – психологічні особливості соціального інтелекту дорослих школярів та їх батьків.

Загальна соціальна інтелігентність включає набір навичок та вмінь, що дозволяють людям успішно взаємодіяти, спілкуватися та розуміти інших (Компанієць, 2015). У сучасному світі важливість соціального інтелекту стає все більш очевидною, оскільки він визначає якість взаємин між людьми та сприяє досягненню особистих та професійних цілей.

У дорослих дітей, а також у їх батьків, розвиток соціального інтелекту відіграє важливу роль у становленні здорових та гармонійних стосунків. Основні психологічні особливості розвитку соціального інтелекту включають емоційну свідомість, теорію розуміння, емпатію, комунікаційні навички, соціальну компетентність, самосвідомість та культурну свідомість. Емоційна свідомість

включає розуміння та усвідомлення власних емоцій та емоцій інших людей. Це дозволяє дорослим дітям і їх батькам краще розпізнавати та взаємодіяти зі своїми почуттями та емоціями інших.

Самосвідомість допомагає дорослим дітям та їх батькам краще розуміти себе, свої мотивації, сильні та слабкі сторони. Це дозволяє їм бути більш відкритими для взаємодії та враховувати свої емоції та потреби взаємодіючих осіб (Сергієнко, 2016).

Теорія розуміння вказує на розвиток здатності розуміти становище та мотивації інших людей (Бондар, 2010). Дорослі діти та їх батьки навчаються бачити світ очима іншої людини та розуміти, що люди можуть мати різні переконання, цінності та прагнення.

Емпатія є ключовим аспектом соціального інтелекту. Це означає вміння співпереживати та відчувати емоції інших людей. Через розвиток емпатії дорослі діти та їх батьки можуть виявляти порозуміння, підтримку та розуміння взаємних потреб та емоцій (Мельник, 2017, с. 34-45).

Ефективні комунікаційні навички є важливими для успішної соціальної взаємодії. Дорослі діти та їх батьки вчать слухати активно, виражати свої думки та почуття чітко та ввічливо.

Соціальна компетентність включає навички співпраці, вміння вирішувати конфлікти та розуміння соціальних норм і правил. Ці навички дозволяють дорослим дітям та їх батькам успішно взаємодіяти в різних соціальних ситуаціях. Культурна свідомість розвиває здатність розуміти різні культури, традиції та способи мислення. Це сприяє взаєморозумінню та толерантності у соціальних взаєминах.

Розвиток соціального інтелекту у дорослих дітей і їх батьків вимагає постійного вдосконалення та практики (Петренко, 2012, с. 78-89). Розуміння психологічних особливостей цього процесу може допомогти встановити здорові та глибокі зв'язки, розвивати емоційну інтелігентність та підтримувати здорові стосунки в сім'ї та соціальному оточенні.

Будучи свідомими цих психологічних особливостей, дорослі діти та їх батьки можуть зосередитися на своєму особистому розвитку, навчатися від інших людей та впроваджувати нові стратегії взаємодії (Кравченко, 2014, с. 25-32), що сприятимуть їхньому соціальному інтелекту та загальному самопізнанню.

Емпіричне дослідження даної роботи було проведено на основі двох експериментальних баз. Дослідження відбувалося у форматі GoogleForms (форма передбачала збір соціально-демографічних даних (стать, вік, рік навчання, спеціальність, питання і пункти опитувальників) засобами Zoom на базі Одеської загальноосвітньої школи I-III ступенів №26. Для участі в дослідженні було залучено 25

підлітків, віком 16-17 років, з яких 14 дівчат та 11 хлопців. Другу групу дослідження склали батьки підлітків в кількості 25 чоловік, серед яких прийняли участь 19 матерів та 6 батьків.

Метод психодіагностичного дослідження включав в себе наступні методики: Методика «Соціальний інтелект» Дж. Гілфорда і М. Саллівен, П'ятифакторний особистісний опитувальник, відоміший як «Велика п'ятірка».

Результати методики Дж. Гілфорда і М. Саллівен свідчить про те, що у групі підлітків (52%) та у групі батьків (56%) переважають досліджувані з середнім рівнем соціального інтелекту. Середні ж показники вказують, що рівень розвитку соціального інтелекту підлітків знаходиться на рівні нижче середнього ($M=26,88$), а у батьків на середньому рівні ($M=33,32$).

Більшість респондентів не бачили труднощів в проходженні субтестів. Це видно з того, що середні показники підлітків та батьків за всіма субтестами відповідають середньому рівню. Проте відсоткове розподілення вказало, що група дорослих показала переважно середні результати з тенденцією до завищення результатів, а підліткова група має тенденцію до заниження показників.

Результати «П'ятифакторного особистісного опитувальника» дозволяють **визначити**, що для підлітків характерні високий рівень вираженості риси «екстраверсія – інтроверсія» та «самоконтроль – імпульсивність», середня вираженість рис «прихильність – відособленість», «емоційна нестійкість» та «експресивність – практичність». Інакше кажучи, підлітки досить комунікабельні, товариські, балакучі, наполегливі, активні; іноді добродушні, схильні до співпраці, поблажливі до людей, оптимістичні, але можуть бути дратівливими, дещо безжальними, підозрілими і непоступливими; не завжди спокійні та врівноважені, можуть бути дещо тривожними, легко збудливими та надмірно емоційними; не завжди досить старанні, ґрунтовні та організовані, можуть бути недисциплінованими та дещо безладними.

Література

1. Волощук В. *Соціальний інтелект і психологія міжособистісних відносин*. Київ : Видавництво «Слово», 2008.
2. Компанієць І. І. *Психологічні основи соціального інтелекту*. Львів : Новий Світ-2000, 2015. (Компанієць, 2015)
3. Бондар І. В. *Соціальний інтелект: психологічні основи та формування*. Київ : Видавництво «Академія», 2010.
4. Мельник І. Вплив батьківського соціального інтелекту на розвиток соціального інтелекту у дітей. *Психологічний часопис*. 2017. № 21 (2). С. 34-45.
5. Петренко В. Розвиток соціального інтелекту в дорослому віці.

Психологія і суспільство. 2012. № 3 (2). С. 78-89.

6. Гриньова В. Роль соціального інтелекту у становленні особистості. *Психологія та суспільство*. 2019. № 2 (1). С. 45-56.

7. Сергієнко О. В. Психологічні особливості розвитку соціального інтелекту у дорослих. *Практична психологія та соціальна робота*. 2016. № 17. С. 121-127.

УДК:159.922 (07)

ПРАКТИЧНА РОБОТА ПСИХОЛОГА У ПСИХОЛОГІЧНОМУ ДИТЯЧОМУ ЦЕНТРІ РАНЬОГО РОЗВИТКУ

Власенко М. О.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація: *робота присвячена висвітленню практичної роботи психолога в центрі раннього розвитку дітей. У статті описано різні аспекти практичної роботи психолога в аналогічних центрах, зокрема, проведення психодіагностики, психологічної корекції та розвитку дітей. Дослідження показують, що раннє дитинство є критичним періодом для формування психологічного стану та розвитку дітей, тому психологи в центрах раннього розвитку відіграють важливу роль у забезпеченні найкращих умов для розвитку дітей.*

Ключові слова: *ранній розвиток, дошкільний вік, розвиток дитини, дитячий психолог, дитяча психологія.*

У сучасному світі, де зміни відбуваються зі швидкістю світла, ранній розвиток дитини є важливою складовою для побудови майбутнього. Один зі засобів забезпечення гармонійного розвитку дитини – створення психологічних центрів раннього розвитку. У цій статті розглядаємо роботу такого центру. За теорією Марії Монтессорі, найважливішим періодом у житті людини є період від народження до шести років. Цей період є основою для подальшого розвитку дитини, оскільки вона отримує, вбирає та запам'ятовує багато інформації. Монтессорі вірила, що діти навчаються самостійно та мають природну здатність засвоювати знання, яка проявляється у їхньому мовному розвитку. Дослідження показують, що до трьох років дитина закладає основи своєї особистості, а пізніше потребує спеціалізованого навчання. Монтессорі вважає, що вже у трирічному віці дитину можна вважати маленькою людиною [1]. Процес формування розвитку залежить від близьких людей, які оточують

дитину, таких як батьки, родичі, няні та вчителі. Близькі відносини з оточуючими людьми формують стосунки в майбутньому [2]. У сучасному світі, коли все більше уваги приділяється розвитку дитини з раннього віку, психологічні центри розвитку для дітей займають важливе місце у процесі формування позитивного розвитку. Один з ключових елементів успішної діяльності цих центрів - це психологічний супровід, який забезпечує якісну та повноцінну роботу цих установ [3].

Головною метою даного дослідження є огляд діяльності дитячих центрів раннього розвитку в Україні та визначення важливості ролі психолога в цих центрах.

Україна визнає дошкільну освіту як обов'язкову складову системи освіти та забезпечує створення відповідних умов для її здобуття. Психологічні центри раннього розвитку можуть бути державними або приватними установами але у будь-якому випадку їх робота ґрунтується на законодавчих актах нашої країни: Конституція України [4]; Закон України «Про освіту» [5]; Закон України «Про дошкільну освіту» [6]; Конвенція про права дитини [7]; Закон України «Про охорону дитинства» [8].

Дослідження дитячого розвитку починали проводити ще у ХІХ столітті, коли Жан Жак Руссо у своїй книзі «Еміль, або Про виховання» розглядає питання розвитку дитини з науково-педагогічної точки зору. Він рекомендує надавати дітям можливість самостійно вивчати світ і розвиватися відповідно до своїх здібностей і потреб. Він заперечує використання стандартизованих методів виховання та вважає, що вчителі повинні сприяти природному розвитку дитини, а не намагатися формувати її під встановлені стандарти [9]. Таким чином, Руссо є одним з попередників ідей раннього виховання та вивчення дитячого розвитку, що є актуальними й сьогодні.

У ХХ столітті з'явилося багато наукових праць, присвячених цій темі але і на теперішній час ця тема не є вичерпаною і ще багато проблем потребують поглиблення, переформулювання та удосконалення. Проблеми раннього психологічного розвитку дитини вивчали багато науковців з різних галузей знань, включаючи психологію, педагогіку, медицину, соціологію, біологію та інші. Деякі з найвідоміших вчених, які внесли вагомий вклад у дослідження цих проблем, включають: Жан Піаже - швейцарський психолог і філософ, який займався дослідженням розвитку мислення у дітей та згідно з теорією якого, інтелектуальний розвиток людини протікає через чотири основні стадії. [10].

Українські науковці досліджували проблеми раннього психологічного розвитку дитини. Наприклад, фахівець НПУ імені М.

П. Драгоманова Кравчук Н.П. [11], науковці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, такі Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, О.О. Вовчик-Блакитна та ін. проводять дослідження в галузі раннього розвитку дітей, розробляють методики діагностики та програми розвитку, публікують наукові статті з цих питань [12].

Український психолог Григорій Силович Костюк зробив значний внесок у розвиток психології дитинства. Один з головних напрямів дослідження Костюка Г.С. – це вивчення взаємодії дитини з оточуючим світом, зокрема, дослідження розвитку пізнавальних процесів у дітей. Він показав, що діти не просто отримують інформацію з оточуючого світу, а активно взаємодіють з ним, створюючи свої власні розуміння та моделі світу. Вивчав розвиток мовлення у дітей і вважав, що мовлення має велике значення для розвитку пізнавальних процесів. Він розробив методики дослідження мовлення дітей та висунув гіпотезу про те, що звуковий склад мовлення впливає на розвиток пізнавальних процесів у дитини. Цей видатний вчений звернув увагу на те, що розвиток дитини залежить від психологічного клімату в родині та школі і запропонував методики діагностики та корекції психологічного клімату в родині та школі [13].

Основними напрямками роботи практичного психолога розвиваючого центру є: діагностичний; консультативний; профілактичний; просвітницький; корекційний. Головною метою психолога є забезпечення всебічного розвитку дітей та надання батькам підтримки у вихованні. Він зосереджується на виявленні можливих проблем розвитку дитини та рекомендаціях для подальшої роботи з ними. Крім цього, психолог під час своєї практики надає психологічну підтримку для дітей та їхніх батьків, допомагаючи з вирішенням різноманітних проблем, пов'язаних зі здоров'ям, соціальними відносинами, емоційним станом, розвитком мовлення, сприйняттям світу та іншими аспектами.

Зазвичай, для організації роботи з дітьми, проводиться діагностика, яка дає змогу оцінити психологічний стан дитини, виявити можливі проблеми та визначити напрямки подальшої роботи. Діагностика може включати в себе оцінку когнітивного, психологічного, емоційного та соціального розвитку дитини. Після діагностики психолог може запропонувати різні форми роботи з дитиною та її батьками, такі як індивідуальні консультації з психологом, групові заняття для дітей, сімейна терапія та психологічна підтримка для батьків. Крім того, психолог може проводити тренінги та семінари для педагогів на різні теми з питань розвитку дітей, психології, спілкування з дітьми та вирішення конфліктних ситуацій.

Окрім того, частиною роботи психолога є надання індивідуальних консультацій для педагогів, які мають питання або проблеми з окремими дітьми. Це є корисним інструментом у роботі з дітьми та їхніми батьками, оскільки допомагає педагогам вирішувати конфлікти, зменшувати поведінкові проблеми у дітей та краще розуміти специфіку розвитку кожної дитини, яка потребує додаткової уваги та підтримки. Педагогічні консультації можуть значно підвищити ефективність виховного процесу та забезпечити гармонійний розвиток дітей. Діти дошкільного віку стикаються зі значними фізичними, психологічними та соціальними змінами. Для практичного психолога особливо важливо бути знайомим з найбільш поширеними проблемами, що виникають у дітей цього віку.

1. *Проблеми емоційного розвитку.* У цьому віці дитина починає розрізняти різні емоції та досліджувати свої власні почуття. Однак часто вона не в змозі контролювати свої емоційні переживання, наприклад, злість, образа, страх, сором'язливість та інші. У цьому віці дитина може також страждати від певних фобій, наприклад, боязні темряви, страху відокремлення від батьків та інших.

2. *Проблеми розвитку мовлення.* Діти активно вивчають мову і починають говорити повноцінними реченнями, розвиваючи свої мовленнєві навички. Однак, деякі діти можуть мати проблеми з мовленнєвим розвитком, такі як запізнення мовленнєвого розвитку, дислексія, заїкання та інші.

3. *Проблеми соціального розвитку.* На цьому етапі життя діти починають взаємодіяти з однолітками та вчитися дотримуватися правил і норм поведінки. Однак, у деяких дітей можуть виникати проблеми з соціальним розвитком, такі як аутизм, агресивна поведінка, проблеми у взаємодії з однолітками та інші.

4. *Проблеми фізичного розвитку.* Діти активно розвиваються фізично, зміцнюються їх координація рухів, м'язова сила та витривалість. Однак у деяких дітей можуть виникати проблеми з фізичним розвитком, такі як порушення осанки, затримка в розвитку моторики тощо [14].

Психологи дитячих центрів розвитку особистості повинні розуміти ці проблеми та займатися їх ефективним вирішенням. Вікова та педагогічна психологія приділяють особливу увагу проблемам психічного розвитку дитини, які можуть мати вирішальний вплив на стратегію побудови навчально-виховного процесу.

Робота практичного психолога у дитячому психологічному центрі раннього розвитку має на меті допомогти дітям у вирішенні психологічних проблем, що виникають у процесі їх раннього розвитку. Для досягнення успіху у своїй роботі психолог повинен дотримуватися декількох рекомендацій:

1. *Створення довірливої атмосфери.* Важливо встановити довірливі відносини з дитиною і її батьками. Психолог повинен створити таку атмосферу, в якій дитина почуватиме себе комфортно і безпечно, щоб вона могла відкрито ділитися своїми почуттями та думками.

2. Бути етичними. Психолог повинен керуватися етичними принципами під час проведення роботи з дітьми та їх батьками. Практичний психолог повинен поважати права та гідність дитини та батьків, зберігати конфіденційність, дотримуватися професійної етики.

3. Співпраця з іншими спеціалістами. Важливо пам'ятати, що робота психолога в дитячому центрі розвитку повинна бути інтегрованою та співпрацювати з іншими спеціалістами, які працюють з дітьми, наприклад, з логопедами, дитячими психіатрами, педагогами, фізіотерапевтами. Така співпраця дозволить ефективніше допомагати дітям в їх розвитку та вирішенні проблем.

4. Розробка індивідуального підходу. Кожна дитина унікальна, тому важливо розробити індивідуальний підхід до кожної дитини. Психолог повинен ретельно аналізувати проблему кожної дитини і відповідно до цього розробляти індивідуальний план дій.

5. Розвиток пізнавальних навичок дитини. Практичний психолог може проводити заняття, які сприяють розвитку пізнавальних навичок дитини, таких як спостереження, класифікація, порівняння, аналіз тощо. Такі заняття можуть допомогти дитині розвивати критичне мислення, розширювати знання про навколишній світ та збільшувати інтерес до навчання.

6. Використання технік, спрямованих на позитивний розвиток. У роботі з дітьми доцільно використовувати техніки, які спрямовані на позитивний розвиток дитини. Наприклад, психолог може використовувати ігри, заняття з музикою або танцями для сприяння розвитку моторики та соціальних навичок.

7. Розвиток соціальних навичок. Практичний психолог може допомогти дитині розвивати соціальні навички, такі як спілкування з однолітками, вміння розв'язувати конфлікти та дотримуватися правил і норм поведінки. Для цього можуть бути проведені спеціальні ігри та інтерактивні заняття.

8. Взаємодія з батьками. Батьки є важливими учасниками у процесі психологічної роботи з дитиною. Психолог повинен встановити добрі відносини з батьками, надати їм необхідну підтримку. Він може допомогти батькам зрозуміти, які етапи розвитку проходить їхня дитина, які проблеми виникають на цих етапах та як їх вирішувати. Також можуть бути проведені консультації з питань виховання, розвитку та психологічної підтримки дитини.

9. Розвиток власних навичок. Психолог повинен постійно розвивати свої професійні навички та знання, бути в курсі останніх досліджень та підходів в психології. Тому практичний психолог повинен займатися самоосвітою, відвідувати професійні тренінги та семінари, знаходити час для читання наукової літератури.

10. Моніторинг розвитку дитини. Практичний психолог може здійснювати моніторинг розвитку дитини, оцінювати її досягнення та складати план роботи для подальшого розвитку [16].

Автор статті робить **висновок**, що практична робота психолога у психологічному дитячому центрі раннього розвитку є надзвичайно

важливою для забезпечення найкращих умов для розвитку дітей. При цьому важливо забезпечувати якісний підхід до діагностики та психологічної корекції дітей, що дозволить досягнути максимального результату в їхньому розвитку та забезпечити їм щасливе та здорове дитинство.

Література

1. Іванюк Г. І., Клок Н. В. Актуальність ідеї Марії Монтессорі щодо розвитку особистості дитини дошкільного віку. *Молодий вчений*. 2019. № 7 (71). С. 248-252.
2. Крижановська З. Ю. Надійний тип прив'язаності як основа розвитку психічного здоров'я дитини. *Сучасні психологічні тенденції підтримки та відновлення психічного здоров'я особистості: теорія та практика*. Українська інженерно-педагогічна академія. Луцьк. 2021. С. 2.
3. Панок В. Г., Обухівська А. Г., Острова В. Д., Сичевський А. С., Лунченко Н. В., Федосєєва І. В. *Психологічна служба : [Підручник]*. Київ : Ніка-Центр, 2016. С. 362.
4. *Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30, ст. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254к/96-вр>.
5. *Закон України «Про освіту»*. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 38-39, ст. 380. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
6. *Закон України «Про дошкільну освіту»*. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 49. Ст. 259. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2628-14#Text>.
7. *Конвенція про права дитини (20 листопада 1989 року)* (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
8. *Закон України «Про охорону дитинства»*. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 30, ст. 142. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2402-14#Text>.
9. Бринжак Н. *Ідея виховання у творчості Ж.-Ж. Руссо*. 2019. С. 4.
10. Столяренко О. Б. *Психологія особистості : [навч. посібн.]*. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 280.
11. Кравчук Н. П. *Особливості формування психологічної стійкості у дітей дошкільного віку*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 119-122.
12. Піроженко Т. О., Ладивір С. О., Вовчик-Блакитна О. О. та ін. *Становлення внутрішньої картини світу дошкільника: [монографія] / За ред. Піроженко Т. О. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. С. 236.*
13. Харченко Н. А. Вікові особливості учнів як предмет педагогічної психології у науковій спадщині Г.С.Костюка: Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Київ, 2017. С. 209.
14. Панок В. Г. *Прикладна психологія. Теоретичні проблеми*. Київ : Ніка-Центр. 2017. С.188.
16. Марінушкіна О. Є., Замазій Ю.О. *Порадник практичного психолога*. Харків : Вид. група «Основа», 2007. С. 240.

МЕХАНІЗМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ АГРЕСИВНИХ І НЕАГРЕСИВНИХ ОСІБ

Гордієнко І. О.

*кандидат психологічних наук, старший викладач
кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського*

Сосніна М. О.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. У статті викладено результати дослідження особливостей прояву механізмів психологічного захисту у осіб з різною агресивністю. Теоретично розглянуто агресію як феномен та один з її аспектів - агресивну поведінку; описано функції та види механізмів психологічного захисту. Вивчення показників агресивності здійснювалось за допомогою опитувальника стану агресії А.Басса та Е.Даркі, механізми психологічного захисту досліджувались за допомогою опитувальника Плутчика-Келлермана-Конте «Індекс життєвого стилю». Наданий аналіз результатів кількісного та якісного аналізу даних. Презентовано результати кореляційного аналізу особливостей взаємозв'язків показників агресії та механізмів психологічного захисту. Встановлено низку значимих додатних кореляційних взаємозв'язків агресивності із механізмами психологічного захисту. Побудовано та проаналізовано профілі механізмів психологічного захисту у осіб, що різняться рівнем агресивності.

Ключові слова: агресивність, механізми психологічного захисту, взаємозв'язки.

Вступ. Проблема агресії і агресивної поведінки завжди була одною з домінуючих у світовій історії, їй присвячено величезна кількість статей і книг. В Європі і Сполучених Штатах Америки регулярними стали міжнародні конференції, симпозіуми і семінари з цієї проблематики, що вивчається психологами, соціологами, політологами, юристами, біологами, культурологами та іншими фахівцями різних сфер, що свідчить про невгасний інтерес до феномену агресивності та його проявів. Інтегруючим центром вивчення цієї проблеми стає психологія.

Існує безліч теорій і чинників агресії, безліч поглядів на її поняття, що використовується в надзвичайно широкому діапазоні. Повертаючись до подій сьогодення, ми можемо говорити, що питання агресії знову стоїть дуже гостро.

Проблемі агресії присвячено значну кількість досліджень, зокрема, таких авторів, як: А. Фрейд, З. Фрейд, А. Адлер, А. Басса, Ф. С. Бассіна, Е. Берна, Л. Берковіца, Р. М. Грановської, Л. Р. Гребеннікової, Е. Даркі, Е. Еріксона, М. Кляйн, Р. Лазаруса, Д. Паттерсона, Р. Плутчика, В. Райха, Х. Саллівана, Є. Т. Соколової, Д. Таддеши, О. Фенічел, Е. Фромма, К. Хорні, Х. Шредера та інших. Агресія (лат. *aggressio* – напад) у людей – фізична або вербальна поведінка людини, спрямована на пошкодження або зруйнування [2; 3; 5; 6]. Агресія може приймати більш екстремальні та соціально неприпустимі форми, такі як насильство. В наукових дослідженнях агресивність представлено як властивість або рису особистості, як певну систему настанов та усталені патерни поведінки, як емоційний стан, як один з базових інстинктивних механізмів.

Агресивність – риса характеру, що виражається у ворожому ставленні людини до інших людей, до тварин, до навколишнього світу. Агресивними називаються такі дії і таке відношення людини, що проявляється у ворожості до оточуючих, у той же час не викликається будь-якими об'єктивними причинами, не може бути виправдане обставинами, що склалися, або міркуваннями морального або юридичного характеру, зокрема – необхідністю самооборони або захисту інших людей [2]. Надаючи визначення феномену агресивної поведінки, дослідники акцентують увагу, що це така поведінка, яка спричинює шкоду іншим людям або самій ж людині [7]. Агресія може проявлятися у побитті інших людей, у вербальних образах, погрозах, ворожих насмішках, жартах, а також містить непрямі форми фізичної та вербальної агресії (бойкот, ворожа міміка та жестикуляція).

Наприклад, А. Басс та Е. Даркі виокремлюють п'ять видів агресії:

- фізична агресія (фізичні дії проти будь-кого);
- роздратування (запальність, грубість);
- вербальна агресія (загрози, крики, лайка тощо);
- непряма агресія, спрямована (плітки, злісні жарти) і ненаправлена (крики в натовпі, тупання ногами тощо);
- негативізм (опозиційна поведінка).

Найчастіше агресія є наслідком самозахисту людей, що відбуваються на несвідомому рівні. Захисні механізми психіки – несвідомі психологічні механізми, які зменшують тривогу, що виникає з неприйнятних або потенційно шкідливих подразників. Їх розглядали, по-перше, З.Фрейд, А.Фрейд, а потім Р. Келлерман, Х.Р. Конте, та Р. Плутчик вивели таку класифікацію цих механізмів: - витіснення; - регресія; - заміщення; - заперечення; - проєкція; - компенсація; - гіперкомпенсація; - раціоналізація.

Огляд публікацій. А. Басс запропонував найбільш відому

концепцію визначення агресії. Л. Берковіц розглядає стимулювання агресії, агресію, гнів, ворожість і агресивність як окремі, різні, хоча і взаємозв'язані феномени [5]. Багато роботи на тему агресивної поведінки людей, визначення поняття агресія проводили учені Р. Берон, К. Ізард та Х. Хекхаузен [1].

У літературі відрізняють поняття агресивності як стійкої особистісної риси, що виражає схильність до агресивної поведінки, від агресії як форми поведінки, у якій агресивність реалізується, що вказано в роботах, зокрема, Ю.М. Антоняна, А. Басса та В.В. Гульдана [2].

Різноманіття існуючих підходів до проблеми агресії й агресивності породило деяку невизначеність у розумінні самого терміну. З. Фрейд, Р. Арді, К. Лоренц розглядають агресію як невід'ємну і природну сторону особистості, послабити яку можна шляхом направлення інстинкту в соціально прийнятне русло. Фрустраційний підхід, представниками якого є Л.Берковіц, Дж. Доллард, М. Дуб, О. Маурер, Н. Міллер, С. Розенцвейг, Д. Сірс базується на уявленні про агресію як реакцію на ситуацію фрустрації. Один із засновників теорії соціальної навчання А. Бандура розглядає агресію як соціальну поведінку, що виявляється тільки у визначених соціальних умовах при наявності навичок подібної поведінки, що здобуваються в процесі навчання. Оскільки особистість є багаторівневою динамічною системою, що включає в себе не лише індивідуально-типові, але і соціально-психологічні властивості, що тісно взаємозалежні одна від одної, розгляд агресивності припускає, що агресивні тенденції в структурі особистості можуть виконувати різні функції і реалізовуватися в різних формах агресивної поведінки. На сьогоднішній день багато дослідників сходяться у визначенні агресивності як соціально-психологічної властивості особистості, що формується в процесі її соціалізації. Результати досліджень показують, що середовище і соціальна ситуація дуже впливають на формування і прояв агресивної поведінки.

Так, аналіз робіт, присвячених психогенетиці агресивності, свідчить про опосередкованість біологічних передумов агресивності суспільним факторам. Не заперечуючи ролі й інших факторів (фізіологічних, гормональних, генетичних), Р. Берон і Д. Річардсон відзначають, що необхідно в першу чергу вивчати суспільні ситуації, які у своїй сукупності або сприяють, або стримують прояв людської ворожості. У психологічній літературі мають докази того, що визначальне місце у формуванні агресивної поведінки належить механізму навчання на основі спостереження і наслідування при позитивному підкріпленні агресивних реакцій (А. Басс, А. Бандура). Надалі подібні навички удосконалюються і закріплюються з кожним новим актом агресивної поведінки і визначають перевагу соціальних ситуацій, що спонукають до здійснення агресії. Наявність агресивності в структурі особистості може впливати на вибір людиною такого виду діяльності (професії), що найбільше сприяє реалізації даної якості. А.Басс вказав на ряд чинників, від яких залежить сила агресивних звичок. По-перше, це частота і інтенсивність випадків, в яких

індивід був атакований, фрустрований, роздратований [6]. Індивіди, які отримували багато гнівних стимулів, ймовірноше реагуватимуть агресивніше, ніж ті, які отримували менше таких стимулів. По-друге, це часте досягнення успіху шляхом агресії, яке, на думку А.Басса, призводить до сильних атакуючих звичок. Успіх може бути внутрішнім (різке послаблення гніву) і зовнішнім (усунення перешкод або досягнення винагороди). Вироблена тенденція до атаки може зробити неможливим для індивіда розрізнення ситуацій, що провають і не провають агресію [3; 4]. По-третє, це культурні і субкультурні норми, що засвоюються людиною, які можуть полегшити розвиток у нього агресивності.

Всі механізми психологічного захисту, за А. Фрейд, допомагають «Я» у боротьбі з інстинктами та мотивовані інстинктивною тривогою, об'єктивною тривогою та тривогою свідомості [6]. Механізми психологічного захисту майже завжди включаються як реакція на внутрішній конфлікт чи тиск зовнішніх обставин, що загрожують самозбереженню, самоповазі, психологічному та фізичному здоров'ю людини. Механізми психологічного захисту послаблює внутріособистісний конфлікт, знижує тривогу та сприяє регуляції поведінки людини. Нормальною реакцією на зовнішній стимул є злість та агресивність, які потрібні для того, щоб забезпечити поведінкову реакцію людини по зміні ситуації або виправдати те, чому людина на неї не реагує. Дія заміщення, наприклад, проявляється в розрядці пригнічених емоцій (як правило, ворожості, гніву), які спрямовуються на об'єкти, що становлять меншу небезпеку або доступніші, ніж ті, що викликали негативні емоції та почуття. При проекції агресивність нерідко приписується оточуючим, щоб виправдати свою власну агресивність чи недоброзичливість, яка проявляється ніби в захисних цілях. Отже, у психологічних джерелах вказується, що агресивна поведінка може виступати по-перше як прояв механізмів психологічних захистів особистості і проявлятися як їх актуалізація і по-друге – агресивність може впливати на них як чинник, тобто агресивність особистості може обумовлювати активізацію певних механізмів психологічного захисту.

Зауважується також, що функцією психологічного захисту є захист сфери свідомості від негативних, травмуючих особистість, переживань. Тож сама агресивна поведінка може бути захисною, і механізми психологічного захисту можуть активізуватися для виправдання агресивної поведінки. У той самий час робота зрілих видів психологічного захисту може запобігти чи зменшити інтенсивність агресивних проявів [1; 5].

Метою даної статті є виклад результатів дослідження взаємозв'язків між різною агресивністю особистостей та механізмів психологічного захисту.

Методологія та методи дослідження. З метою виявлення рівня показників, що вивчаються, було обрано такий комплекс психодіагностичних методик: Опитувальник стану агресії Басса-Даркі, що був розроблений А. Бассом та А. Даркі в 1957 р. і призначений для діагностики агресивних та ворожих реакцій; Опитувальник Плутчика-Келлермана-Конте «Індекс життєвого стилю» (Life Style Index, LSI). Методика призначена для визначення системи механізмів психологічного захисту, що можуть показати як головні, ведучі стратегії захисту особистості, так і ступінь напруги кожного з них.

В емпіричному дослідженні брали участь 32 особи у віці від 25 до 45 років. Обробка даних проводилась за допомогою програми Microsoft Excel for Microsoft Windows та статистичного пакету SPSS Statistics 17.0.

Результати та їх обговорення. Було здійснено кореляційний аналіз, який встановив взаємозв'язки між показниками різних видів механізмів психологічного захисту та агресивності. Результати кореляційного аналізу представлено у табл.1.

Таблиця 1

Значимі кореляції між показниками агресивності (А.Басс, Е.Даркі) та механізмами психологічного захисту (Р. Плутчик, Г. Келлерман, Х.Р. Конт)

Показники МПЗ	Показники агресивності								
	PA	INA	IT	NV	RT	SP	VA	EI	AI
RN									411*
RS	350*	353*	530**		396*			378*	
DS	572**		648**		395*			415*	648**
DL				391*					
PR	454**		376*			495**	392*	473**	531**
CT			461**		467**			412*	369*
TTD	471**		498**					412*	528**

Примітки. 1. Нулі та коми опущені. 2. Знак * вказує на рівень значущості $p \leq 0,05$, ** – $p \leq 0,01$. 3. Скорочення. Показники агресивності: AI – індекс агресивності, EI – індекс ворожості, PA – фізична агресія, INA – непряма агресія, IT – роздратування, NV – негативізм, RT – образа, SP – підозрілість, VA – вербальна агресія, FG – почуття провини. Показники механізмів захисту: RN – витіснення, RS – регресія, DS – заміщення, DL – заперечування, PR – проекція, CT – компенсація, TTD – загальна напруга МПЗ.

За результатами дослідження виявлено значимі додатні кореляції між показниками агресивності та психологічним захистом особистості. Так, показник фізичної агресії (PA) виявив значущі на високому рівні кореляційні зв'язки із такими показниками

психологічного захисту як заміщення (DS), проєкція (PR) ($p \leq 0,01$), регресія (RS) ($p \leq 0,05$), та загальною напруженістю захистів (TTD) ($p \leq 0,01$).

Показник непрямой агресії (INA) має значимий на 5% рівні додатний зв'язок із показником регресія (RS).

Показник роздратування (IT), за результатами нашого дослідження, виявляє значущі на високому рівні додатні кореляційні зв'язки з більшою частиною механізмів психологічного захисту: заміщенням (DS), регресією (RS), компенсацією (CT) ($p \leq 0,01$), проєкцією (PR) ($p \leq 0,05$) та загальною напруженістю психологічних захистів (TTD) ($p \leq 0,01$). Показник негативізму (NV) має додатну кореляцію із показником заперечення (DL) ($p \leq 0,05$), а показник агресивності «підозрілість» (SP) – з показником психологічного захисту «проєкція» (PR) ($p \leq 0,05$).

Зростання показника агресивності «образа» (RT) супроводжується зростанням за показниками механізмів психологічного захисту: компенсація (CT) ($p \leq 0,01$), регресія (RS) та заміщення (DS) ($p \leq 0,05$).

Крім того нами виявлені значимі додатні кореляції загального індексу ворожості (EI) та загального індексу агресивності (AI) із широким спектром показників захисних механізмів. Зокрема загальний індекс ворожості (EI) встановлює зв'язок на 1% рівні з показником PR (проєкція), на 5% рівні з показниками: DS (заміщення), TTD (загальна напруженість психологічних захистів), CT (компенсація), RS (регресія); загальний показник індексу агресивності (AI) виявляє значимий зв'язок із механізмами захисту: заміщення (DS), проєкція (PR) ($p \leq 0,01$), витіснення (RN), компенсація (CT) ($p \leq 0,05$) та загальним показником напруженості психологічних захистів (TTD) ($p \leq 0,01$).

З проведеного кореляційного аналізу можна зробити висновок про існування щільного взаємозв'язку агресивності та психологічних захистів.

Для виявлення особливостей МПЗ осіб з різною агресивністю, нами було застосовано традиційний у диференціальній психології підхід: групування обстежених за певною ознакою [3], у нашому випадку у якості ознаки виступив рівень агресивності (показник AI за методикою Баса-Дарки). Було виділено дві групи осіб:

група Г1А+, що характеризується високим рівнем агресивності;

група Г2А- – група респондентів із низьким рівнем агресивності.

За допомогою методу групування за певною ознакою було згруповано у профілі співвідношення показників механізмів психологічного захисту у даних двох групах респондентів.

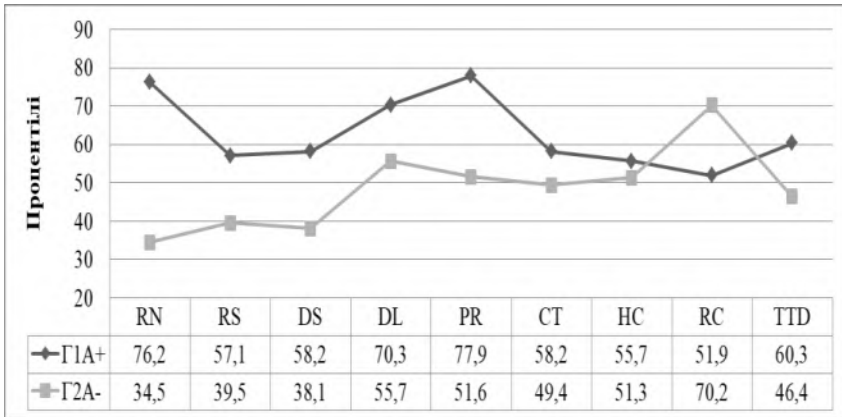

Рис. 1. Особливості психологічного захисту осіб з різним рівнем агресивності

Примітки. Скорочення. RN – витіснення, RS – регресія, DS – заміщення, DL – заперечування, PR – проекція, CT – компенсація, HC – гіперкомпенсація, RC – раціоналізація, TTD – загальна напруга захистів.

На рисунку 1. представлені профілі показників психологічного захисту у двох групах респондентів. На осі ОХ розміщені показники механізмів, на осі ОУ – значення цих показників, що виражені у процентілях. Середня лінія ряду проходить через 50-й процентіль. Кожний профіль відображає середні значення відповідних показників механізмів психологічного захисту усіх представників двох виділених груп.

Як можна побачити з рис.1, профілі механізмів захисту у групах респондентів з різною агресивністю різняться. Так, у групі осіб з високою агресивністю (Г1А+) спостерігається високий рівень прояву таких психологічних захистів як витіснення (RN) та проекція (PR), при тому значення цих показників розташовані у зоні четвертого квартилю розподілу (від 75 до 100 процентилів). У зоні третього квартилю розподілу (від 50 до 75 процентилів) розташовані показники таких психологічних захистів як регресія (RS), заміщення (DS), заперечення (DL), компенсація (CT), гіперкомпенсація (HC), раціоналізація (RC). Загальний рівень напруженості психологічних захистів (TTD) у цій групі також відповідає рівню вище середнього (цей показник розташований у зоні третього квартилю розподілу).

У групі осіб з низькою агресивністю (Г2А-) показники прояву механізмів психологічних захистів не виходять за межі третього квартилю розподілу, що говорить про їх інтенсивність на межі до вище середнього рівня. Так показники таких психологічних захистів як: заперечення (DL), проекція (PR), гіперкомпенсація (HC)

знаходяться майже на середній лінії рядуу у 50 процентілей, що відповідає середньому рівню, а раціоналізація (RC) майже виходить на межу четвертого квартилю розподілу, що відповідає близькому до високого рівню прояву у цій групі. Показники таких психологічних захистів як витіснення (RN), регресія (RS), заміщення (DS) та компенсація підпадають у зону другого квартилю розподілу (від 25 до 50 процентілів), що відповідає рівню нижче середнього. Загальний рівень напруженості психологічних захистів (TTD) у цій групі також на середньому рівні (верхня межа другого квартилю розподілу).

Отже, можна зробити висновок про те, що у групі респондентів із високим рівнем агресивності найбільш проявленими є такі психологічні захисти як витіснення та проекція, а у групі із низькою агресивністю – раціоналізація. Напруженість психологічних захистів у групі з високою агресивністю вище середнього рівня, а у групі із низькою агресивністю – нижче за середній.

Висновки. Таким чином, емпірично доведено взаємозв'язок психологічного захисту із агресивністю. Зроблено висновок про те, що у групі респондентів із високим рівнем агресивності найбільш проявленими є такі психологічні захисти як витіснення та проекція, а у групі із низькою агресивністю – раціоналізація. Напруженість психологічних захистів у групі з високою агресивністю – вище середнього рівня, а у групі із низькою агресивністю – нижче за середній.

Література

1. Коломієць О. Психологія агресивності: соціальний контекст. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. Київ : Видавництво «Гілея», 2015. Вип. 92 (1). С. 292-296.
2. Мізерна О. О. Феномен агресивності в рамках еволюційно-генетичного та етикогуманістичного напрямків. *Психологія: Збірник наукових праць НПУ імені М.П.Драгоманова*. Вип. 11. Київ : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2000. С. 72-77.
3. Саннікова О. П., Ульянова Т. Ю. Співвідношення показників конфліктності та агресивності. *Наука і освіта*. 2014. № 2. С. 45-50.
4. Anderson C. A., Bushman B. J. *Human aggression*. Department of Psychology, Iowa State University, Ames, Iowa. 2002. 50011-318
5. Berkowitz L. Weapons as Aggression Existing Stimuls. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1997. № 7. P. 133-138.
6. Breuer J., Elson M. Frustration-aggression theory. *The Wiley Handbook of Violence and Aggression* / Sturmeу P. (Ed.). Chichester: Wiley Blackwell, 2017. P. 1-12.
7. Hellinger M., Carr E. M. Self psychology and aggression: Reflections on aversive experience, culture, and building developmental capabilities. *A Topical Journal for Mental Health Professionals*. 2021. № 41(3). P. 199-212.

УДК: 159.925+159.942]:37.019.212(045)

ОСОБЛИВОСТІ ТРИВОЖНОСТІ ТА ІНТЕЛЕКТУ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Черножук Ю. Г.

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського

Дядик Д. С.

магістрант кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського

Анотація. У статті на підставі теоретично-емпіричного дослідження уточнені поняття тривожності та інтелекту. досліджено взаємозв'язки між показниками тривожності та інтелекту (вербального, природного, соціального, емоційного), визначено діагностичний інструментарій, що релевантний меті дослідження. Його склали: «Шкала реактивної та особистісної тривожності» Ч. Спілберга (мод. Ю. Ханіна), «Стандартні прогресивні матриці» Дж. Равена, тест структури інтелекту Р. Амтхауера (TSI); методика «Соціальний інтелект» Дж. Гілфорда та М. Саллівен; методика «Діагностика емоційного інтелекту» Н. Холла. Підтверджено існуючу в психології думку, що високий рівень особистісної тривожності призводить до порушення адаптації людини до навколишнього середовища, негативно впливає на актуалізацію здібностей, що входять у структуру соціального та емоційного інтелекту.

Ключові слова: тривожність, інтелект, емоційний інтелект, соціальний інтелект, особистість.

В наш час вивчення інтелекту здійснюють представники низки наукових підходів: феноменологічного, генетичного, соціокультурного, процесуально- діяльнісного, освітнього, інформаційного, функціонально-рівневого, інтегративного, тощо (Івашкевич, 2017).

Існують різні визначення інтелекту. Якнайкраще, на наш погляд, психологічну сутність інтелекту відбиває трактування, що запропонував Р. Стернберг у річищі інформаційного підходу – розумова діяльність, спрямована на цілеспрямоване пристосування, вибір і формування середовища реального світу, що має відношення до життя людини (Sternberg, 1986).

Інтелект може трактуватися: як форма організації індивідуального ментального досвіду у вигляді наявних ментальних структур, що дозволяє людині варіативно вибудовувати ментальні репрезентації, котрі можуть бути представлені в індивідуальному

досвіді в термінах емпіричних спостережень, теоретичних узагальнень або ірраціональних описів; як цілісне (інтегральне) психічне утворення, що відповідає за породження, конструювання і перебудову ментальних моделей світу шляхом постановки і розв'язування задач; як динамічна система, що характеризується взаємодією сформованого стилю інтелектуальної діяльності і стратегій, що розробляються для вирішення окремих проблем. Проявляючись в інтелектуальній поведінці, інтелект забезпечує вибір певної стратегії вирішення завдання, релевантної як умовам і характеру останньої, так і сформованим індивідуально-своєрідним стильовим характеристикам діяльності суб'єкта (Бантішева, 2015, Руда 2013).

У сучасній науці також немає єдиного погляду на побудову інтелектуальної сфери особистості. Одним з найбільш популярних сьогодні є уявлення про неї Г.Гарднера. Цей науковець виокремлює дев'ять «незалежних інтелектів»: лінгвістичний (здатність користуватися словами в усній і письмовій мові); логіко-математичний (здатність оперувати числами); візуально-просторовий (здатність сприймати світ візуально, аналізувати його); тілесно-кінестетичний (здатність користуватися тілом для вираження емоцій, почуттів); музичний (здатність сприймати, створювати і виконувати музику); натуралістичний (здатність розбиратися в різних живих організмах); міжособистісний (здатність до комунікацій, здатність розуміти почуття людей); інтраперсональний (здатність до самоконтролю, оцінювання себе, розуміння своїх позитивних і негативних сторін); екзистенціальний (здатність формулювати питання і відповіді на теми життя і смерті) (цит. за Силенок, 2014).

Особливу популярність останніми роками здобули дослідження практичного інтелекту. В його структурі виокремлюють емоційний та соціальний інтелект. Емоційний інтелект це інтегративне утворення, що забезпечує усвідомлення, розуміння та регуляцію власних емоцій та емоцій інших людей, що дозволяє здійснювати успішну міжособистісну взаємодію (Д. Гоулман, 2018).

Поняття «соціальний інтелект» визначається як особливий соціальний дар, який забезпечує ефективність у взаємовідносинах з іншими, а його продуктом є соціальне пристосування; як пристосованість індивіда до людського буття, що включає в себе здатність уживатися з іншими людьми та здатність мати справу з іншими, ставити себе на місце інших тощо. (Стрілецька, 2017).

Тепер уточнимо зміст поняття «тривожність» Воно визначається як схильність до надмірного хвилювання, стану тривоги в ситуаціях, які на думку особи загрожують їй. Вона є

суб'єктивним проявом неблагополуччя у взаємодії особистості з довікліям (Бантисева, 2015).

Особи з низьким рівнем тривожності мають суттєві переваги перед високотривожними колегами. Вони здатні до кращого розуміння інших людей і управління ними, власних емоцій і управління ними, розуміння своїх і чужих емоцій, управління своїми і чужими емоціями, розуміння емоційного стану людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка, жестикуляція, звучання голосу) і / або інтуїтивно; більш чуйні до внутрішніх станів інших людей, здатні викликати у інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій. (можливо, схильні до маніпулювання людьми). Вони також мають здатність до усвідомлення своїх емоцій: їх розпізнавання та ідентифікація, розуміння причин, здатність до вербального опису, потребу управляти своїми емоціями, викликати і підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані. Можуть контролювати зовнішні прояви своїх емоцій тощо.

Оптимальний рівень тривожності є природною та необхідною умовою активності особистості, тоді як її високий рівень заважатиме нормальному розвитку адаптаційних процесів (Мельник, 2014).

Інтелект має адаптаційне значення для людини і розглядається як самостійна реальність на основі критерію регуляції поведінки (саморегуляції) (Силенок, 2014). При цьому висока тривожність може заважати формуванню адаптивної поведінки та призводити до порушення поведінкової інтеграції. У літературі є багато даних, що вказують на негативний вплив високої тривожності на інтелектуальну продуктивність. У низці досліджень йдеться про те, що висока тривожність має дезорганізуючу дію: вона знижує мотивацію до успіху, визначає нерациональний вибір цілей та шляхів їх досягнення, негативно впливає на розумову діяльність. Водночас в низці досліджень показано протилежне. Так, чим вище рівень тривоги, тим більш успішно виконуються тестові завдання на інтелект, а висока особистісна тривожність перебуває у прямій залежності від його рівня (Смульсон, 2015, Стрілецька, 2017).

Дослідження особистісної тривожності є важливою умовою розуміння особливостей емоційного супроводу інтелектуальної діяльності. Тому метою нашої роботи є вивчення взаємозв'язків між показниками тривожності та інтелекту (вербального, природного, соціального, емоційного).

Під час аналізу літератури за темою роботи було виокремлено низку діагностичних методики, що релевантні меті дослідження.

Це: «Шкала реактивної та особистісної тривожності» Спілберга-Ханіна, «Стандартні прогресивні матриці» Равена, тест структури інтелекту Р. Амтхауера (TSI); методика «Соціальний інтелект» Дж. Гілфорда та М.Салліван; методика «Діагностика емоційного інтелекту» Н. Холла. Їх було використано в емпіричній частині дослідження.

Дослідження було проведене на базі Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. Вибірку склали магістранти соціально-гуманітарного факультету (50 осіб, віком від 25 до 35 років). Обробку результатів було здійснено за допомогою програми SPSS 17.0 for Windows.

З метою дослідження співвідношення показників тривожності та інтелекту, було застосовано процедуру кореляційного аналізу. Нижче представлені дані про значущі кореляції між показниками тривожності та показниками вербального, природного, соціального й емоційного інтелекту досліджуваних.

За результатами аналізу було виявлено наявність:

- від'ємного кореляційного зв'язку між показником особистісної тривожності і показником вербального інтелекту ($r=-0,376$, рівень значимості $p\leq 0,01$) та додатного зв'язку між зазначеним показником та показником ситуативної тривожності ($r=0,281$, рівень значимості $p\leq 0,05$);

- від'ємного зв'язку показників особистісної тривожності та природного інтелекту ($r=-0,282$, рівень значимості $p\leq 0,05$);

- від'ємних зв'язків між показником соціального інтелекту та показниками особистісної ($r=-0,352$, рівень значимості $p\leq 0,01$) та ситуативної тривожності ($r=-0,283$, рівень значимості $p\leq 0,05$);

- від'ємні кореляційні зв'язки між показником емоційного інтелекту і показниками особистісної ($r=-0,378$, рівень значимості $p\leq 0,01$) та ситуативної тривожності ($r=-0,281$, рівень значимості $p\leq 0,05$). Таким чином, за єдиним винятком (кореляція ситуативної тривожності з вербальним інтелектом зв'язки тривожності з інтелектом мають від'ємний характер.

Наше дослідження загалом підтвердило існуючу думку, що високий рівень особистісної тривожності призводить до порушення адаптації людини до соціуму, не дозволяє в повній мірі актуалізувати власні розумові здібності, перешкоджає успішному розвитку соціальної та емоційної сфери особистості. Дослідження І. Стрілецької довели, що інтегративні системи когнітивно-емоційної активності психіки, які забезпечують здійснення комунікативних процесів та соціальної поведінки особистості, залежать від психоемоційного стану людини. Тривожність є психічним утворенням або явищем, що також проявляє себе як чинник

регуляції соціальної поведінки особистості. Високий рівень тривожності негативно впливає на актуалізацію здібностей, що входять у структуру соціального та емоційного інтелекту (Стрілецька 2017).

Отже, особистості, що мають високий рівень тривожності, як ситуативної так і загальної, та відрізняються напруженістю, наявністю страхів, емоційною нестійкістю, занепокоєністю у ситуаціях, що викликають у них тривогу, втрачають здібність опанувати свої емоції, не можуть розібратися у їх причинах, оцінити ситуацію та взяти її під контроль.

Втім, хоча високий рівень особистісної тривожності призводить до порушення адаптації людини, дещо підвищений рівень ситуаційної тривоги – навпроти допомагає людині більш швидко і ефективно адаптуватися до ситуації, актуалізуючи усі психічні процеси, у тому числі інтелектуальні для досягнення цієї мети. Тобто, оптимальний рівень тривожності може позитивно впливати на інтелектуальну діяльність та сприяти мобілізації активності та досягненню найкращого результату.

Література

1. Бантишева О. О. Особливості та чинники емоційного інтелекту осіб юнацького віку. *Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. 2015. № 30. С. 61-78.
2. Гоулман Д. *Емоційний інтелект*. Харків: Vivat, 2018. 362 с.
3. Івашкевич Е. З. *Соціальний інтелект педагога: [монографія]*. Київ: ТОВ «Принт-Хауз», 2017. 536 с.
4. Мельник А. Соціальний інтелект як багатокомпонентна структура. *Матеріали міжнародної молодіжної науково-практичної конференції «Вектори психології – 2014»*. Харків: ООО «Ріф», 2014. С. 66-68.
5. Руда Н. Соціальний інтелект у структурі інтелекту. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 21. С. 621-629.
6. Силенок Г. А. Інтелект та інтелектуальний розвиток особистості. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 13. С. 98-104.
7. Смульсон М. Л. Інтелект дорослої людини: структура та саморозвиток. *Технології розвитку інтелекту*. 2015. Т. 1. Вип. 9. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2015_1_9_11.
8. Стрілецька І. І. Специфіка та характер взаємозв'язку тривожності та соціального інтелекту студентів різних спеціальностей. *Наука і освіта*. 2017. № 1. С. 21-28. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2017_1_6.
9. Sternberg R. J. *Intelligence applied: understanding your intellectual skills*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich Inc. 1986. 358 p.

ТИПОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ЯК РЕСУРС ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Санніков О. І.

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри теорії та методики практичної психології,
Університет Ушинського*

Анотація. Розглянуті питання моделювання процесів прийняття рішень і елементів професійної діяльності з урахуванням специфіки реалізації функцій у рамках «моделі професії». Мета дослідження – вивчення особливостей індивідуально-психологічних і типологічних властивостей професіонала в професійній самореалізації особистості. Виділені компетенції й інтегральні властивості особистості професіонала. Розглянуто стан проблеми вибору у вітчизняній і закордонній психології. Визначено склад комплексу методик для рішення завдань дослідження. Показані особливості прийняття рішень, взаємодії в групі й професійної діяльності в осіб з різною комбінацією властивостей темпераменту (за Д. Кейрсі). Виділені особливості прояву раціональності й компоненти стратегій прийняття рішень у професіоналів з домінуванням різних характеристик темпераменту.

Ключові слова: вибір, прийняття рішень, темпераментальні властивості, особистість.

Актуальність проблеми. Стрімкі зміни умов господарської діяльності обумовлюють не тільки підвищення вимог до здатності особистості витримувати інтенсивні навантаження в професійній діяльності, й наявність у неї сформованих навичок якісного аналізу ситуацій та прийняття продуктивних рішень. Формування системи вимог до рівня кваліфікації й навичкам професіонала з боку фахівців з керування персоналом (лінійних керівників, HR – менеджерів), суттєво спрощується при використанні вже на строках випробовування технології моделювання елементів діяльності й прийняття рішень (кейс-метод). Співвіднесення результатів тестування, оцінки експертів і керівників підрозділу з еталонами «моделі професії» значно спрощує й скорочує тривалість випробного терміну, так і процедуру добору персоналу.

Моделювання вибору й узгодження ухваленого рішення особистістю над ситуативних параметрів) дозволяє фіксувати як індивідуально-психологічні, так і типологічні властивості особистості з досить високою визначеністю прогнозу їх реалізації у виробничих ситуаціях. Моделювання прийняття рішення (на матеріалі

розв'язування проблемних ситуацій імовірнісного прогнозування) забезпечує імітацію умов для реалізації індивідуалізованих стратегій і тактик прийняття рішення. Крім того, забезпечується можливість з'єднання, синтезу в цілісній структурі індивідуальності, індивідних, індивідуально-психологічних і типологічних властивостей особистості вже з опорою на «модель ідеального професіонала».

Учені, оцінюючи сучасний стан у вивченні проблематики індивідуальності, виділяють кілька основних тенденцій. По-перше, відзначається спад досліджень по визначенню структурної ієрархії індивідуальних властивостей (як наборів, комплексів індивідуальних відмінностей для різних видів професійної діяльності). По-друге, для більшості сучасних досліджень у цій області спостерігається перехід до системно-структурного уявлення цілісної індивідуальності (з її неповторністю й унікальністю). По-третє, розширюється спектр досліджень, які спрямовані на пошук типологічних властивостей особистості професіонала й умов їх стійкого прояву. На думку дослідників, саме вони багато в чому визначають типову своєрідність системи властивостей і якостей особистості, яка найбільш повно проявляється як у професійній діяльності в цілому, так і в окремих ситуаціях вибору, прийняття й узгодження ухваленого рішення.

При цьому, моделювання ситуацій вибору й прийняття рішень дозволяє одержати наступну фактографічну інформацію про інтегральні властивості особистості й компетенціях професіонала:

- здатність до аналізу складних рішень на вибір з ряду заданих альтернатив;
- активність і креативність особистості в прийнятті рішень;
- навички аналізу багатокомпонентних ситуацій і вибору з ряду запропонованих альтернатив;
- навички аналізу варіантів рішення на основі обліку «внутрішніх» умов моделювання ситуації (завдання, проблемної ситуації або функції діяльності);
- здатність до прогнозування результатів наслідків вибору на основі формування образу «очікуваного майбутнього»;
- навички виділення критеріїв суб'єктивної оцінки переваги окремих альтернатив і побудови моделі вибору, яка відповідають цій альтернативі.

Дане дослідження, яке спрямовано на вивчення типологічних властивостей особистості як системотворчих підстав вибору професіонала, по крокам наближає до створення загальнопсихологічної теорії прийняття рішень (через вивчення ролі регулятивних процесів), але й забезпечує верифікацію теоретичних уявлень про типологічні властивості особистості в процесах

саморегуляції професіонала як чинника її активності в ситуації вибору.

Метою статті є визначення взаємозв'язків і закономірних відносин між характеристиками вибору, прийняття й узгодження рішень, з одного боку, й типологічними властивостями особистості професіонала, з іншого боку.

Стан проблеми дослідження. Проблема вибору й прийняття рішень здавна привертає увагу дослідників. Одним з основоположників вивчення проблеми був G. S. Leventhal (1980), який у другій половині 50-х років розробляв процедури й прийоми прийняття рішень особистістю. I. Janis і L. Mann (1977) та їх послідовники (R. A. Sáez, та ін., 2004) запропонували розглядати прийняття рішень як «гарячий когнітивний процес, який протікає на яскравому емоційному тлі». Інженерні психологи (Стрелков, 2001), при розгляді стратегій прийняття рішень, якими в польоті користуються льотчики й штурмани, відзначають важливість обліку параметрів психоемоційного стану. Дослідники вказували, що поняття «прийняття рішення» з'явилося в процесі розробки автоматизованих комплексів, коли стало важливим визначити етап, на якому закінчується формування рішення й починається його виконання, тобто, коли можна стверджувати, що система ухвалила рішення. Ю. Козелецький (1991) на основі власної типології ситуацій, запропонував одну з перших психологічних теорій прийняття рішень. Такий підхід одержав розвиток у роботах В. Зінченко, Л. Фогеля та Н. Майзеля, пізніше, у дослідженнях В. Дружиніна й Д. Конторова знайшли підтвердження ідеї рівності прийняття рішень (цит. за Санніковим, 2015). Л. Курчиков (1972) розглянув специфіку прийняття рішень в умовах невизначеності. До теперішнього часу, завдяки дослідженням В. Чернобровкіна (2010), В. Карпова (2004), завершено формування концепції прийняття рішення як інтегрального психічного процесу.

Сучасний етап досліджень прийняття рішень (Санніков, 2015) характеризується рядом особливостей. По-перше, підтверджено, що архітектура психологічної системи прийняття рішень функціонально схожа за будовою на психологічну систему діяльності. По-друге, прийняття рішення як системний процес психічної регуляції діяльності, співвідноситься й з особистістю, і системою діяльності в цілому, а не з якими-небудь їхніми окремими компонентами або властивостями. По-третє, психологічна система прийняття рішення розглядається як теоретичний конструкт для вивчення трансформації структури й динаміки характеристик прийняття рішення. Таке положення обумовлене поточним рівнем методологічної розробленості проблеми вибору й прийняття рішень

професіоналом, що, природно, вимагає свого уточнення в частині коректного розмежування й обліку при аналізі ситуації вибору впливу індивідуально-психологічних, типологічних властивостей особистості й особистісних властивостей (складових частин комплексу професіоналізму).

Перевірка висловлених припущень, пошук закономірних відносин між типологічними властивостями й характеристиками вибору особистості спонукали до проведення зазначеного дослідження.

Методики й організація дослідження. В основу проведеного дослідження було покладено наступне припущення. Якщо допустити, що прийняття рішення реалізується на основі й під впливом синтезу в цілісні підсистеми типологічних властивостей особистості, то високий рівень їх сформованості й організованості забезпечує стійке прийняття як типових (стандартних), так і творчих (незапрограмованих) рішень. При цьому склад і структура властивостей особистості, які утворюють комплекс професіоналізму, багато в чому визначаються специфікою конкретного виду професійної діяльності й завданнями по реалізації її функцій. Відносно властивостей темпераменту (за концепцією темпераменту Д. Кейрсі), останні виступають як професійно важливі якості та утворюють стійкі групи. І професія, і зміст діяльності формують підвищені вимоги до професійно важливих властивостей особистості – як до складу властивостей групи, так і до рівня їх сформованості (Саннікова, 2003).

Для розв'язування завдань дослідження й перевірки висловленого припущення був сконструйований комплекс у складі наступних методик: «Опитувальник прийняття рішень» (Г. Айзенка), «Імпульсивність» (В. Лосенкова), «Вимір раціональності вибору» (Г. Айзенка) і «Індикатор соціального типу особистості» (Д. Кейрсі). Даний комплекс забезпечує одержання даних про професійно важливі й типологічні властивості особистості в ситуації прийняття, вибору й узгодження ухваленого рішення.

В обстеженні брало участь 57 осіб – студентів 3 курсу заочної форми навчання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». На момент проведення обстеження всі студенти мали сформований індивідуальний професійний досвід, уміння й навички реалізації функцій і завдань діяльності.

Для проведення якісного аналізу був використаний метод «асів» (Саннікова, 2003). З його допомогою по даним «Індикатору соціального типу особистості» Д. Кейрсі були виділені серед обстежених 4 групи, які відрізнялися одночасно високими

значеннями в кожній парі показників індикатору: ST, NT, SF і NF. У розшифровці умовного позначення кожної групи використовується термінологія, яка була прийнята автором, Д. Кейрсі: ST, сенсорика – логічність (від англ. Sensation – Thinking); NT, інтуїція – логічність (від англ. Intuition – Thinking); SF, сенсорика – відчуття (від англ. Sensation – Feeling); NF, інтуїція – відчуття (від англ. Intuition – Feeling).

Виділення груп було запропоновано Д. Кейрсі на основі аналізу проведених досліджень на групах студентів і фахівців, з досвідом у різних видах професійної діяльності (Кейрсі, 2011). Для одержання відомостей про професійну важливі властивості й уточнення особливостей різних груп, була проведена діагностика з використання комплексу діагностичних методик, яка підтвердила його узагальнення на вітчизняній вибірці.

Результати і їх інтерпретація. Розглянемо більш детально отримані результати. Значення деяких параметрів прийняття рішень у групах випробуваних представлено на рис. 1 і 2.

Група ST (T = 72,5). Представники цієї групи (ST) у прийнятті рішень керуються об'єктивними цінностями, демонструють прекрасні навички аналізу ситуації, намагаються бути логічними й безсторонніми. Вони прагнуть, щоб рішення не залежало від них особисто, а спиралося на логічні висновки, віддають перевагу строго певній послідовності дій, яка приведе до прогнозованого результату. Люди цього типу опікуються про справедливість й прозорість ясності, про них часто говорять, що вони вірні своїм переконанням. Обстежені, представники групи ST, демонструють своє ставлення до внутрішнього контролю, як правило володіють адекватною самооцінкою; у них найчастіше (якщо це не сугубо ситуативні обставини) не проявляється невиправданого переживання тривоги, почуття провини або страху; вони схильні до досить послідовного рішення поставлених завдань (раптових ситуацій і проблем), які визначають умови реальної діяльності; у жорстко регламентованій міжособистісній взаємодії вміють відстояти свою позицію й постояти за себе; доброзичливі до навколишніх, товариські й готові до взаємодії на партнерських принципах (принципах співробітництва).

Група NT (T = 71,4). Представники даної групи діють переважно без детальної попередньої підготовки, вони більше орієнтуються й поведуться «зважаючи на обставини». Головне місце у взаємодії із соціумом («відношення до миру» за Д. Кейрсі) займає функція збору інформації. Такі люди прагнуть жити гнучко, можуть проявляти спонтанність; сканування простору, збір і синтез різнопланової інформацію відбувається постійно, причому завжди готові змінити свої погляди, відмовитися від уже готового варіанта рішення на

догоду більш вигідному за суб'єктивними критеріями. Прагнуть швидше зрозуміти ситуацію, яка сталася («зрозуміти життя» за Д. Кейрсі), ніж послідовно контролювати її розвиток.

Переважно намагаються залишатися відкритими для нового досвіду, довіряють своїй здібності адаптуватися до змін, нерідко одержують задоволення від змін. Орієнтовані скоріше на процес, ніж на одержання конкретного результату. Обстановка, яку представники групи NT створюють навколо себе, дозволяє їм бути гнучкими, непередбачуваними, вони швидко й успішно пристосовуються до обставин, які змінюються, сприйнятливі до самих різних змін. Ухвалювати ефективні рішення й строго, послідовно їм додержуватися представникам даної групи складно; часто навколишні не розуміють, якої думки вони дотримуються. При цьому займають вичікувальну позицію щодо більшості проблем, з якими зустрічаються: будь те робота, яка повинна початися, або день, який потрібно якось прожити.

Група SF ($S = 72,3$; $F = 69,5$). Представники групи орієнтовані на одержання й використання в професійній діяльності конкретної інформації (фактографічної). Сенсорний тип живе «тут і зараз», швидко орієнтується в просторі, усі представники типу SF практичні й діяльні, впевнені в собі, реалістичні, багато чого люблять робити своїми руками. Прийняття рішень здійснюється на яскравому емоційному тлі. При роботі з інформацією виходять із її особистісного значення й змісту для себе й інших. Ухвалюючи рішення, намагаються орієнтуватися на цінності людей, а не на логіку аналізу, не в змозі абстрагуватися від впливу соціуму, роблячи вибір ураховують, як це рішення у майбутньому вплине на людей.

При виборі професії, і в роботі безпосередньо SF воліють мати справу з людьми, охоче підключаються й приймають участь у рішеннях їх проблем («беруть на себе їх проблеми» за Д. Кейрсі). Головне значення для них мають власні, суб'єктивні цінності. У прийнятті рішень намагаються поставити себе на місце іншого. Головне місце у відношенні до миру в таких людей займає функція прийняття рішень. Вони прагнуть жити розплановано, структуровано, потребують регуляції й контролю життя. Представники групи SF люблять визначеність, воліють прийняти рішення й виконати його. У більшості ситуацій орієнтовані на одержання кінцевого результату. Віддають перевагу оцінці й критиці варіанта вибору на основі наявної інформації, ніж шукати нову, навіть якщо вона може вплинути на зміну їх рішення. Обставини, які вони створюють навколо себе, підлягають строго певному порядку, причому вони перебувають під постійним контролем. Таким людям властиві рішучість, обачність, уміння ухвалювати рішення без особливих

хвилювань. Вони не тільки намагаються планувати свою діяльність, але й діють відповідно до цього плану.

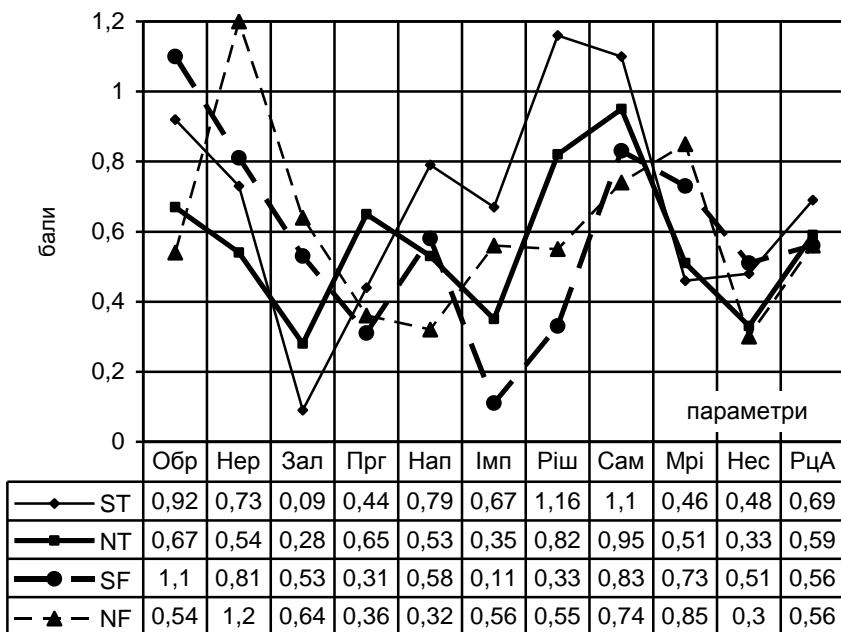

Рис. 1 Середні значення показників раціональності прийняття рішень представниками типологічних груп.

Примітка: Обр – обережність при ухваленні рішення; Нер – нерішучість; Зал – залежність вибору від обставин; Прг – прагматичність; Нап – наполегливість у реалізації вибору ухваленого рішення; Імп – імпульсивність при прийнятті рішень; Ріш – рішучість; Сам – самостійність, незалежність в процесі прийняття рішення, Мрі – мрійність; Нес – нестійкість намірів; РцА – інтегральна характеристика прийняття рішень

Група NF (N = 8,6; F = 72,4). Представники групи NF фокусуються на зовнішній представленості людей і навколишньому середовищу. «Заряджаються» енергією безпосередньо в процесі спілкування (не тільки від людей, але й від зовнішніх подій), і направляють на них власну енергію. Щоб зрозуміти, вимагають безпосередньої взаємодії з об'єктом розуміння й тому люблять діяти. Прагнуть вийти за межі безпосереднього даного й відомого – зрозуміти значення, змісти, зв'язки й відносини, використовуючи для цього свою інтуїцію. Перевага віддається загальній схемі й цілісному погляду на речі.

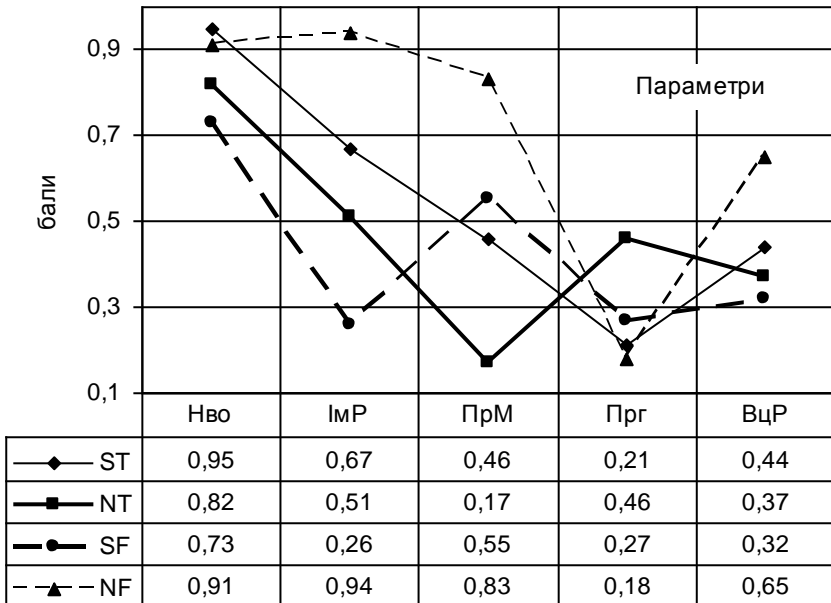

Рис. 2. Середні значення показників стратегії прийняття рішень у групах обстежених зі стійкою комбінацією типологічних властивостей (за Д. Кейрсі).

Примітка: Нво – незалежність від зовнішніх обставин при прийнятті рішень; ІмР – імпульсивність реалізації стратегії рішення; ПрМ – прагнення до прогнозування майбутньому; Прг – прагматичність; ВцР – загальна характеристика вибору мети прийняття рішень особистістю.

Параметр «раціональність» (Рац) являє собою одну з характеристик структури прийняття рішень, яка доповнює сприйняття необхідної інформації, аналіз і оцінку варіантів вибору. Раціональність є регулятором активності й спонукає особистість до дій (виступає в якості їх ергічної основи). Дії забезпечують досягнення мети з мінімальними психологічними витратами й «роблять» поведінку раціональною. Саме здійснення певних дій дозволяє стверджувати, що поведінка можна інтерпретуватися в рамках системи поглядів у осіб конкретного типу (по Д. Кейрсі). Необхідно врахувати, що поведінка може вважатися раціональною тільки для особи, яка приймає рішення, для стороннього спостерігача вона може сприйматися як ірраціональна. Для виключення випадковості, обліку цієї обставини на практиці й у реальних умовах професійної діяльності, необхідний синтез різних

схем і алгоритмів при прийнятті рішення.

Аналіз результатів обстеження показав, що для представників **групи NF** є характерними наступні риси. Це фахівці, які ухвалюють раціональні рішення, намагаються бути абсолютно об'єктивними й логічними, прагнуть точно визначити проблему й визначити чітку мету рішення. Крім того, етапи логічно побудованого, ідеального процесу прийняття рішення повинні послідовно підводити їх до вибору такого варіанта, який максимально підвищує ймовірність досягнення наміченої мети. Тип NF – це особистості, які прагнуть вибирати варіант найбільш ефективного рішення, причому завжди вибирають такий варіант, який здатний дати максимальний результат.

Представники **групи ST** показують, що для них найбільш значимими є воля, самореалізація, творчість. Представники даного типу прагнуть до незалежності від обставин, до самостійності в прийнятті рішень. При цьому для них характерний прояв надзвичайний сильної пізнавальної активності. Їм властива схильність діяти без достатнього свідомого контролю, під впливом зовнішніх обставин або в силу емоційних переживань. Можна припустити, що на прояв імпульсивності в ST впливає належність обстежених до певної групи за рівнем професійної кваліфікації (учні шкіл, студенти середніх і вищих навчальних закладів, молоді професіонали). При цьому, у менш професійно підготовлених осіб спостерігається реакція переважно імпульсивна, тоді як у більш кваліфікованих професіоналів набагато швидше й більш виразно починають проявлятися рефлексивна форма поведінки.

У представників **групи ST** спостерігаються максимальні оцінки по шкалі «Самостійність» в ухваленні рішення. «Ідеальним» співробітником, на думку адміністративного управлінського персоналу, вважається той, у кого є виражена самостійність у прийнятті рішень і сформоване вміння працювати в команді. Високі значення по шкалі «Раціональність» (Рца) викликані їхньою індивідуальністю. Вони постійно аналізують усе, що відбувається поруч із ними. «Раціоналам» постійно не вистачає знань про те, що потрібно зробити, щоб змінити ситуацію, а якщо й знають, то сумніваються, вимагають підказок і підтримки. Віддають перевагу тієї діяльності, у якій є можливість її детально спланувати й працювати за планом. Представники групи ST люблять, щоб були визначені й установлені правила, були розглянуті припустимі варіанти й зроблений аналіз кожного з можливих кінцевих варіантів ситуації. У таких умовах вони рішення ухвалюють швидко. Вони проявляють невдоволення, коли ситуація їх змушує переривати поточну роботу, щоб перемикається на більш невідкладну.

У представників **групи NT** спостерігаються найбільш високі значення поза шкалою «прагматичність» (Прг). Це особи, які вишиковують свою систему вчинків і поглядів на життя з орієнтацією на одержання завжди практичних корисних результатів. Їхній девіз (за Д. Кейрсі) цю індивідуальність підтверджує вислів: «те, у що нам краще вірити – істинно».

У представників **груп NT і SF** високі значення за шкалою «Наполегливість у здійсненні ухваленого рішення»: чим більше ухвалюється рішень, тим більше серед них частка правильних. Спочатку необхідно освоїти алгоритми вибору, техніку аналізу ситуацій, просто навчитися приймати рішення, і тільки в цьому випадку в представників обох груп поступово починають складатися стійкі навички прийняття правильних рішень. Один із секретів успішної людини є наполегливість, в основі якої лежить сила волі. Здатність вистояти перед появою невдач і розчарувань є заходом успіху, який очікують NT і SF. Найчастіше саме наполегливість особистості виявляється найважливішою якістю на шляху досягнення професійного успіху.

В **групі NT і NF** високі значення по шкалі «Рішучість». Відомо, що будь-яке рішення починається з постановки мети, для досягнення якої необхідно щодня діяти, причому цілеспрямовано. Однак бувають такі ситуації, коли є бажання, мотив, уже визначені й поставлена мета – продумані дії, але виникають якісь інші, термінові справи, іноді кілька справ і процес досягнення мети все відкладається й відкладається.

Саме в момент постановки мети необхідно приймати рішення щодо її досягнення й виявити рішучість. **Рішучість** – це здатність особистості керувати ухваленням рішення. Це дуже істотна професійно важлива якість, наявністю якого відрізняються багато успішних людей. Таким чином, кожному, хто бажає мати професійний успіх, повинен розвивати в собі рішучість – уміння знаходити відповіді без усіх відомих даних, уміти ризикувати, робити продумані вчинки, строго виконувати свої рішення, бути вільним від коливань, уміти знаходити рішення у будь-яких змінах ситуації. Саме «рішучість» допомагає побороти в собі не тільки непевність, але й внутрішні страхи й сумніви.

У представників **групи SF** високі оцінки по шкалах мрійність і нестійкість намірів. Основою, ядром нестійкості виступає щиросердечна незрілість, іноді вік, фінансова й соціальна несамотійність, у комплексі можуть зіграти велику роль в ухваленні рішення. Нерідко виступає на перший план щиросердечна нестійкість, легковажність. Це проявляється в частій зміні переживань, інтересів, намірів, захоплень, складності вибору

правильного вчинку. Таким особам не дається самодисципліна, вони рідко доводять до кінця почати справу, відкидають тривалі, нудні зусилля.

Висновки

1. Розгляд прийняття рішення тільки як вольового акту представляється змістовим обмеженням його універсальності. Прийняття рішення може виступати як вид психічної діяльності, як інтегральний психічний процес і як форма активності особистості в ситуації вибору.

2. Вибір у системі прийняття рішень являє собою не тільки акт, який зв'язує, з'єднує всі компоненти системи при реалізації будь-якої управлінської функції. Тип «запрограмованих рішень» використовується для часто повторюваних ситуацій, вони ухвалюються з дотриманням конкретної послідовності етапів. Нові, раніше невідомі або складні ситуації (виробництва, керування або обслуговування), вимагають «не запрограмованих рішень», коли особистість сама визначає процедуру, алгоритм й способи прийняття рішень. Рішення можуть ухвалюватися з опорою на інтуїцію або методом раціонального логічного вирішення проблем. Останній сприяє підвищенню ймовірності прийняття ефективного рішення в будь-якій новій, раніше невідомій, складній ситуації.

3. Підтверджений склад комплексу професійно важливих властивостей особистості (елементи комплексу професіоналізму), які забезпечують реалізацію регулятивної функції прийняття рішення. Його утворюють властивості, які мають темпераментальну природу (за Д. Кейрсі): екстраверсія, інтроверсія, розсудливість, інтуїція, логічність, відчуження, розсудливість, імпульсивність. Крім того, комплекс доповнюють: раціональність і схильність до ризику, догматичність, гнучкість і спонтанність, які в сукупності забезпечують досягнення функціональної й особистісної користі вибору.

4. Комплекс професіоналізму, як комбінація виділених властивостей прийняття рішень особистістю, забезпечує оцінку стану середовища, виділення ситуації прийняття рішень і вибору, аналіз ситуацій і пошук варіантів розв'язку, прийняття й реалізацію вибору остаточного рішення, – стійку реалізацію взаємодії особистості із середовищем при актуалізації вибору. Склад психологічних характеристик, їх комплекс утворює індивідуально своєрідний стиль вибору, прийняття рішень особистістю.

Література:

1. Карпов А. В. Структурно-функціональна організація процесів прийняття групових рішень. *Пит. психол.* 2004. № 1. С. 126-136.
2. Козелецький Ю. *Людина многомерна (психологічні есе)* / пер. с польського С.А. Чачко. Київ : Либідь, 1991. 287 с.

3. Курчиков Л. М. Діалектика визначеності та невизначеності у науковому пізнанні. *Методологічні проблеми рівнів наукового пізнання*. Одеса, 1983. С. 2-14.

4. Санніков О. І. *Психологія життєвого вибору особистості*: [монографія]. Одеса : Вид-во ВМВ, 2015. 440 с.

5. Саннікова О. П. Феноменологія особистості : [Вибрані психологічні праці]. Одеса : СМІЛ, 2003. 256 с.

6. Санніков О. І. Психологічна система прийняття рішення. *Наука і освіта. Спецвипуск «Психологія особистості: теорія, досвід, практика»*. 2010. № 9. С. 149-152.

7. Стрелков Ю. К. Інженерна та професійна психологія : [Електрон. ресурс]. 2001. URL :<https://cutt.ly/VwT3Ybdc>.

8. Чернобровкін В. М. Психологія прийняття педагогічних рішень : [монографія]. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 448 с.

9. Leventhal G. S. What should be done with equity theory? New approaches to the study of fairness in social relationship. *Social exchange: advances in theory and research* / Ed. by K. Oergen, M. Greenberg, R. Willis. N.Y., 1980. P. 27-55.

10. Janis I., Mann L. *Decision Making: A Psychological Analysis of Conflict, Choice, and Commitment*. New York: The Free Press, 1977. 488 p.

11. R. A. Sáez de Heredia, F. L. Arocena, J. V. Gárate. Decision-making patterns, conflict styles, and self-esteem. *Psicothema*. 2004. Vol. 16, n° 1 pp. 110-116.

12. Wickens C. D., Hollands J. G., Banbury S., Parasuraman R. *Engineering Psychology and Human Performance* / 4th Edition. New York: Psychology Press, 2012. 540 p.

**КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ
ТА ДИФЕРЕНЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

ЦИКЛ ВИБІРКОВИХ ДИСЦИПЛІН

**ОПП Прикладна і практична психологія
для спеціальності 053 «Психологія»,
другого рівня вищої освіти (магістр)
галузі знань 05 соціальні та поведінкові науки**

**«ПСИХОЛОГІЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ
ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ РОЗЛАДІВ»**

Навчальна дисципліна «Психологія емоційної сфери особистості та її розладів» знайомить студентів з теоретичними основами проблеми дослідження емоційного світу особистості, психологічними особливостями розвитку емоційної компетентності та практичною роботою з емоційними переживаннями, станами, властивостями та їх неклінічними розладами.

Програма спрямована також на формування в студентів психологічної стійкості до стресу, внутрішньої готовності до правильної поведінки в потенційно небезпечних умовах сучасного життя, своєчасного застосування технологій корекції і профілактики посттравматичних стресових порушень у осіб, які стали учасниками кризових подій.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є основні психологічні положення, теорії, структура, механізми функціонування та закономірності розвитку емоцій в нормі та при їх порушеннях, у тому числі у складних кризових умовах (катастроф, у випадках військових дій, терористичних атак, стихійних та інших лих тощо).

Мета курсу полягає у всебічному вивченні психологічної сутності емоційної сфери особистості та засвоєнні основних її властивостей, особливостей функціонування емоційних станів; специфіки взаємодії емоцій і процесів розвитку особистості та соціальних відношень; аналізі взаємовпливу індивідуальних властивостей та емоційної сфери особистості, усвідомленні ролі емоційних явищ у становленні взаємовідносин між людьми та впливі емоційних переживань на здоров'я людини; у вивченні сутності психологічних якостей особистості, необхідних для адаптації до екстремальних умов; розробки стратегії поведінки, спрямованої на збереження психічного здоров'я у складному життєвому середовищі.

Короткий зміст дисципліни. Визначення емоцій. Види емоційних станів. Афекти, почуття і настрої, їх психологічна характеристика. Класифікація функцій емоцій. Проблема емоційних станів у психології. Настрої та їх особливості. Афект і його характеристики. Стрес, стадії його розвитку. Фрустрація. Типи реакції людини в стані фрустрації. Етіологія

емоційних порушень. Афективні синдроми: тривожний, депресія, манія, дисфорія. Афективні розлади: (посилення емоцій, послаблення емоцій, порушення рухливості емоцій, порушення адекватності емоцій, ейфорія, апатія, емоційна тупість, емоційна неадекватність, емоційна амбівалентність тощо). Синдром «емоційного вигорання». Особливості емоційної сфери в складових темної тріади особистості (психопатія, та макіавеллізм, нарцисизм): історія питання, характеристика складових, експериментальні та не апаратні методи діагностики та корекції. Проблеми переживань особистості, які виникають в екстремальних ситуаціях, надаються теоретичні основи травматичних розладів, пропонуються методи їх психологічного подолання та практичної допомоги. Методи психодіагностики емоційної сфери у нормі та при їх порушеннях; основні психотерапевтичні, індивідуальні та групові тренінгові підходи до корекції неклінічних емоційних розладів.

Викладач: доктор психологічних наук, професор Саннікова О. П.

«МАТЕМАТИЧНИЙ СУПРОВІД ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»

Навчальна дисципліна «Математичний супровід психологічних досліджень» знайомить здобувачів вищої освіти з можливостями використання математичних методів в теорії та практиці психологічних досліджень; формування умінь здійснювати обрання, обґрунтування застосування та безпосереднє використання конкретних статистичних критеріїв та процедур; оволодіння навичками планування психологічних досліджень, отримання і обробки емпіричних даних; поглиблення знань методичних прийомів організації психологічного дослідження.

Мета курсу – ознайомити здобувачів вищої освіти з можливостями використання математичних методів як в теорії психологічних досліджень, так і у психологічній практиці, формувати уміння та навички застосування статистичних критеріїв для доведення гіпотез психологічних досліджень.

Короткий зміст дисципліни. Характеристика психологічного емпіричного дослідження. Методи, етапи та плани емпіричного дослідження в психології. Валідність дослідження. Фактори, що загрожують валідності емпіричного дослідження. Методи збору і обробки емпіричних даних в психології. Основні форми представлення результатів дослідження. Структурування результатів дослідження. Вимога до апробації та впровадження результатів дослідження. Роль вимірювання у психології, джерела даних (самоспостереження, експертна оцінка, інструментальне вимірювання, об'єктивне тестування). Шкали вимірювання. Одиниці вимірювання. Ознаки та змінні. Табличне та графічне подання даних психологічного дослідження. Закони розподілу вибірових характеристик. Способи формування вибірових сукупностей і статистична оцінка вибірових характеристик. Визначення потрібної чисельності вибірки. Перевірка масиву даних на нормальність розподілу досліджуваної ознаки. Порівняння залежних та незалежних вибірок

(визначення та специфіка застосування певних статистичних критеріїв). Параметричні методи порівняння двох вибірок. Непараметричні методи порівняння двох вибірок. Міри центральної тенденції. Специфіка вибору міри центральної тенденції. Міри мінливості. Поняття про статистичні гіпотези. Параметричні та непараметричні критерії перевірки статистичних гіпотез. Множинний регресійний аналіз, його призначення та основні передумови застосування. Призначення та математико-статистичні ідеї факторного аналізу даних. Вирішення проблеми числа факторів. Проблема обертання та інтерпретації, оцінки значення факторів. Кластерний аналіз. Призначення та математико-статистичні ідеї кластерного аналізу даних. Специфіка кластерного та факторного аналізу даних. Послідовність обчислення всіх статистичних коефіцієнтів, критеріїв, показників на комп'ютері з застосуванням програми SPSS.

Викладач: доктор психологічних наук, професор, Казанжи М. Й.

«ПРОЕКТИВНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ»

Навчальна дисципліна «Проективні методи дослідження» включає розгляд особливої групи методів, заснованих на аналізі продуктів уяви і фантазії, які спрямовані на розкриття внутрішнього світу особистості, її суб'єктивних переживань, думок, установок, очікувань. Специфічними особливостями проективних методик є те, що вони на відміну від інших методів дають можливість щодо виявлення у випробовуваних прихованих, неусвідомлюваних, завуальованих сторін. Відтоді перевагою проективних методів є те, що вони у меншій мірі схильні до фальсифікації з боку випробовуваних ніж інші методи і тому більше придатні для досліджень глибинних сторін психіки особистості.

Перевагою проективних методів є також і те, що їхня мета зазвичай замаскована і тому випробуваний не може передбачити соціально бажані способи інтерпретації діагностичних показників та їх зв'язок з тими чи іншими проявами особистості і тому він не вдається до маскуванню та створення відповідних захисних реакцій при обстеженні. Крім того, в умовах застосування цих методів вони є більш ефективними і для встановлення контакту з маленькими дітьми завдяки стимульному матеріалу, який викликає у них зацікавленість. Все це приводить до того, що з боку випробовуваних проблема мотивації до тестування не є такою гострою, як це спостерігається при застосуванні інших методів.

Мета спецкурсу – формувати у студентів уявлення про специфіку і особливості використання проективних методів в психодіагностиці особистості; знання про теоретичні основи проективних методів; можливості та галузі практичного застосування деяких проективних методів на різних вікових категоріях досліджуваних з наданням алгоритму їх інтерпретації.

Завдання вивчення курсу: допомогти студентам розібратися з базисними основами реалізації проективного підходу, методу, методики; забезпечити опанування практичними навичками використання

проективних методів; розкрити зміст дотримання при використанні проєктивних методів етичних вимог.

Викладач: доктор психологічних наук, професор, Максименко Ю. Б.

«ПРАКТИКА ПРОФЕСІЙНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ»

Навчальна дисципліна «Практика професійного консультування» знайомить студентів з теоретичними основами професійного консультування, підходами у професійному консультуванні у вітчизняній та зарубіжній психології, техніками та прийомами професійного консультування, властивостями особистості професійного консультанта, технологіями консультування людини в різних умовах життєдіяльності.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є основні елементи технології професійного консультування людини (підходи, методи, методики, технологічні прийоми та процедури).

Мета курсу полягає у системному ознайомленні студентів з основними напрямками в теорії професійного консультування, у створенні умов для засвоєння цілісної системи знань та формування практичних навичок професійного консультування; ознайомленні з основними параметрами процесу профконсультування: умовами, структурою, динамікою, чинниками, що впливають на характер протікання професійного консультування, його ефектами і результатами; придбання базових умінь і навичок, необхідних професійному консультанту в практичній діяльності; формуванні та розвитку професійно та особистісно важливих якостей майбутніх фахівців в області професійного консультування.

Короткий зміст навчальної дисципліни. Теоретико-методологічні засади профконсультування. Сучасні теорії і концепції профконсультування. Короткий екскурс до історії розвитку та становлення профконсультування. Авторська технологія профконсультування. Професіографічна бесіда як основна модель консультування. Інструментарій професійного консультанта (область використання методики, стимульний матеріал, бланк, ключі, інтерпретація результатів).

Методика індивідуального професійного консультування в ситуації: раннього прогнозування професійної самореалізації (8-10 років); обґрунтування сфер професійної самореалізації (13-15 років); вибору професій, адекватних ресурсному потенціалу опантанта (13-21 рік); зміни професії, адекватних ресурсному потенціалу адепта (23-55 років); соціально-психологічної адаптації до умов організації; добору й відбору персоналу за заданими показниками; добору персоналу в діючі групи за заданими показниками; експертної оцінки професіонала за заданими показниками; мотивації персоналу (застосування процесуальних і змістовних теорій мотивації; використання експрес – технік мотивації в технології згоди); дефіциту часу на діагностику професійно важливих якостей (по даним однієї методики).

Очікується, що курс «Практика професійного консультування» сформує у магістрантів уявлення про професійне консультування, а також навички професійного консультування оптантів, адептів та безробітних. Студенти навчатись використовувати методи та методики для проведення професійного консультування; зможуть розуміти та аналізувати результати діагностики професійно важливих якостей; виявляти її індивідуально-психологічні особливості; оцінювати професійний потенціал особистості й демонструвати можливості професійної самореалізації людини.

Викладач: доктор психологічних наук, професор Санніков О. І.

«ПСИХОЛОГІЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ»

Навчальна дисципліна «Психологія девіантної поведінки дітей та підлітків» знайомить студентів з актуальними питаннями девіантної поведінки, закономірностями типів девіантної поведінки та характерними ознаками їх прояву, напрямками в роботі з профілактики девіантної поведінки дітей та підлітків.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є система науково-теоретичних знань про сутність та види девіантної поведінки, чинники, які спричиняють її виникнення.

Мета курсу полягає у вивченні змісту, видів, психологічних чинників і психологічних особливостей девіантної поведінки дітей та підлітків. У результаті освоєння дисципліни, студент повинен демонструвати наступні результати навчання:

Короткий зміст дисципліни. Співвідношення понять «соціальна норма» і «девіантна поведінка». Підходи до оцінки поведінкової норми і девіацій. Основні типи девіантної поведінки. Аддікція, адиктивна поведінка, адиктивні стани. Агресивна поведінка: основні поняття, місце в структурі девіантної поведінки. Делінквентна поведінка: основні поняття. Детермінація девіантної поведінки в дитячо-підлітковому середовищі. Сімейне неблагополуччя як чинник девіантної поведінки дітей. Прояв девіантної поведінки у дітей дошкільного віку. Порушення в емоційно-вольовій сфері розвитку дитини дошкільного віку. Психологічні особливості прояву девіантної поведінки у дітей дошкільного віку (причини, фактори, мотивація). Проблеми формування особистості дошкільника з відхиленнями в поведінці. Психологія девіантної поведінки у дітей молодшого шкільного віку. Труднощі інтелектуального розвитку як причина відхилень у поведінці. Неуспішність в початкових класах як причина відхилень у поведінці. Недоліки розвитку мотиваційної та емоційно-вольової сфер особистості молодшого школяра. Особливості розвитку пізнавальної сфери неуспішного школяра. Розвиток особистості невстигаючого школяра (самооцінка, домагання, мотивація). Демонстративні діти в молодшому шкільному віці. Психологічні особливості підлітків з девіантною поведінкою. Поняття «важкий підліток». Фактори формування дітей «групи ризику». Норми і аномалії розвитку особистісної сфери підлітка. Основні типи підліткових угруповань. Типологія акцентуації характеру у підлітків. Взаємозв'язок типів

акцентуації характеру і форм девіантної поведінки. Підлітковий вік як фактор ризику адиктивної поведінки. Вживання психоактивних речовин, хімічна залежність у підлітків. Проблема підліткової злочинності: основні види та причини. Методи вивчення девіантної поведінки. Основні напрямки і форми профілактики девіантної поведінки. Цілі і принципи поведінкової корекції. Методи соціально-психологічної корекції девіантної поведінки.

Очікується, що курс «Психологія девіантної поведінки дітей та підлітків» сформує у студентів уявлення про сутність та види девіантної поведінки, фактори і умови її розвитку на певному віковому етапі. Студенти навчатимуться використовувати методи психологічної діагностики, оволодіють основними напрямками роботи з профілактики девіантних форм поведінки.

Викладач: кандидат психологічних наук, доцент Василенко І. А.

«ТЕХНОЛОГІЇ САМОПІЗНАННЯ ТА САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ»

Навчальна дисципліна «Технології самопізнання та саморозвитку особистості». знайомить здобувачів з теоретичними основами пізнання особистісного «Я», структурними компонентами свідомості та самосвідомості, закономірностями пізнання та самопізнання з урахуванням онтогенетичних особливостей особистості, шляхами пошуку внутрішніх механізмів регуляції поведінки людини у сфері її суб'єктивного ставлення до навколишнього світу, до інших людей та до себе, а також з практичною роботою користування технологіями управління саморозвитком особистості та її самовдосконаленням. *Предметом* вивчення навчальної дисципліни є основні психологічні положення, теорії, закономірності саморозвитку особистості.

Мета курсу полягає у всебічному вивченні психологічної сутності пізнання свого «Я», саморозвитку і самореалізації, психологічних функціональних механізмів, структури, основних компонентів, внутрішніх та зовнішніх чинників феноменів самопізнання та саморозвитку; можливостей застосування різноманітних технологій для удосконалення процесу самопізнання та саморозвитку особистості.

Короткий зміст дисципліни. Загальна психологічна характеристика самопізнання. Самопізнання як структурний компонент самосвідомості особистості. Закономірності самопізнання на різних етапах онтогенезу. Загальна психологічна характеристика саморозвитку. Саморозвиток та життєвий шлях особистості. Можливості саморозвитку на різних етапах онтогенезу. Особистісно-орієнтована технологія К.Роджерса. Технологія ненасильства. Технології саморозвитку жінок та чоловіків. Самовиховання як засіб саморозвитку.

Очікується, що курс «Технології самопізнання та саморозвитку особистості» сформує у здобувачів уявлення про необхідність пошуку шляхів пізнання свого «Я», особливості використання рефлексивних та саморегулятивних механізмів на життєвому шляху, переорієнтацію особистісних та соціальних цінностей, посилення тенденції пошуку сенсу

життєвої потенційної активності з необхідністю саморозвитку своєї особистості.

Викладач: кандидат психологічних наук, доцент Водолазська О. О.

«АВАНТЮРНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ»

Навчальна дисципліна «Авантюрність особистості в контексті сучасності» знайомить студентів з теоретичними основами проблеми дослідження схильності до авантюрної поведінки (авантюрності), властивостями особистості, що супроводжують прояви авантюрності та можуть виступати в якості її чинників, методами та процедурами дослідження схильності до авантюрної поведінки.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є основні психологічні положення, теорії, структура та індивідуально-психологічні особливості схильності до авантюрної поведінки (авантюрності).

Мета курсу полягає у систематизованому ознайомленні студентів з основними напрямками вивчення проблеми авантюрності як властивості особистості; вивченні уявлень про ті властивості особистості, що супроводжують прояви авантюрності та можуть виступати в якості її чинників; аналізі індивідуально-психологічних особливостей схильності до авантюрної поведінки (авантюрності).

Короткий зміст дисципліни. Визначення схильності до авантюрної поведінки (авантюрності). Основні підходи до розуміння авантюрності як в історичному, так і в сучасному контекстах. Поняття «авантюрність» у системі споріднених понять. Структура феномену авантюрності в рамках континуально-ієрархічного підходу. Співвідношення схильності до авантюрної поведінки з властивостями особистості, що пов'язані з її показниками та слугують її чинниками. Психологічні чинники авантюрності: ризикованість, емоційний інтелект. Особливості взаємозв'язків між показниками авантюрності та рисами особистості, що супроводжують її прояви: впевненість у собі, асертивність, товариськість, комунікативна креативність, нарцисизм тощо. Психологічні особливості осіб, яким притаманна схильність до авантюрності. Методи, методики та процедури, спрямовані на діагностику показників авантюрності, рис особистості, що супроводжують її прояви та діють як психологічні чинники.

Очікується, що курс «Авантюрність особистості в контексті сучасності» сформує у студентів уявлення про схильність до авантюрної поведінки (авантюрності). Студенти оволодіють методами діагностики авантюрності; зможуть розуміти та аналізувати прояви авантюрної поведінки; враховувати властивості особистості, що супроводжують прояви авантюрності; виявляти індивідуально-психологічні характеристики авантюрності, що сприяють професійному самоздійсненню та ті, що гальмують цей процес.

Викладач: кандидат психологічних наук, викладач, Меленчук Н. І.

«ПСИХОЛОГІЯ КРИЗОВИХ СТАНІВ»

Навчальна дисципліна «Психологія кризових станів» знайомить здобувачів вищої освіти з основними поняттями, підходами та теоріями у дослідженні нерівноважних, кризових станів; причинами та закономірностями їх виникнення й розвитку; класифікаціями криз, методами діагностики та формами роботи з особистістю, яка переживає гострі критичні стани.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є феноменологія, основні положення про психологію кризових станів, закономірності протікання, шляхи виходу з кризових станів, технології та вправи психологічної допомоги особистості при переживанні повсякденних або професійних стресових ситуацій.

Мета курсу полягає у вивченні теоретичних та практичних основ психології кризових станів; методів діагностики нерівноважних станів, практичних технік, вправ допомоги особистості, яка гостро переживає кризові стани.

Короткий зміст дисципліни. У першому модулі *„Феноменологія кризових станів”* даються основні поняття кризи, кризової ситуації, кризових станів. Надається інформація про дослідження кризи в вітчизняній та зарубіжній психології. Розглядається типологія кризи розвитку особистості. Надається класифікація криз (життєва криза, психологічна криза, професійна криза, мотиваційна криза, рольова криза тощо). Розглядаються концепції виникнення нерівноважних (хитливих) психічних станів, психологічні детермінанти нерівноваженості. Акцентується увага на структуру нерівноваженості, запропоновану професором О. О. Прохоровим. Аналізуються цикли «рівновага – нерівновага – рівновага». Пропонується класифікація факторів, ініціюючих професійні кризи. Аналізуються психологічні особливості і відмінності той чи іншої кризи. У другому модулі *„Діагностика та психотехнології подолання кризових станів”* пропонуються програма діагностики кризових станів, види психологічних технологій подолання професійної кризи. Здобувачі вашої освіти знайомляться з процедурою оцінки кризових станів в залежності від їх виду, обробкою й інтерпретацією отриманих результатів. Знайомляться зі способами профілактичної, консультативної, психотерапевтичної і реабілітаційної роботи психолога. Пропонується комплексна програма тренінгових занять для осіб, що знаходяться у кризовому стані.

Очікується, що курс «Психологія кризових станів» сформує у здобувачів вищої освіти уявлення про особливості кризових станів. Здобувачі навчатимуться розпізнавати та допомагати особистості, яка переживає кризові стани. Отримають вміння та навички мобілізувати соціальні, особистісні ресурси для психічної саморегуляції.

Викладач: кандидат психологічних наук, доцент Бринза І. В.

«СІМЕЙНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ»

Навчальна дисципліна «Сімейне консультування» спрямована на ознайомлення студентів з базовими знаннями в області теорії і практики сімейного консультування; на формування основ системного мислення, базових теоретичних знань і практичних умінь сімейного консультанта.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є основні психологічні положення, теорії, закономірності сімейного консультування.

Мета курсу полягає у засвоєнні студентами базових знань в області теорії і практики сімейного консультування; ознайомленні з методами і прийомами, що використовуються у сімейному консультуванні; оволодінні основами системного мислення, базовими теоретичними знаннями і практичними вміннями сімейного консультанта.

У результаті освоєння дисципліни, студент повинен демонструвати наступні здобутки навчання:

Короткий зміст дисципліни. Основні поняття сімейної психології. Психологічне консультування, його специфіка. Принципи психологічного консультування. Сучасні підходи до сімейного консультування. Основні стадії процесу консультування. Методи та прийоми, що використовуються у сімейному консультуванні. Психологічне консультування в дошлюбний період. Встановлення близьких відносин, вибір шлюбного партнера, психологічна сумісність. Мотивація вступу до шлюбу. Діагностична, корекційна, профілактично-просвітницька робота. Психологічне консультування подружжя. Розподіл ролей в сім'ї, формування сімейної субкультури, стратегія і шляхи вирішення конфліктів. Діагностика і корекція поведінки подружжя в конфліктних ситуаціях і інших аспектах подружніх відносин. Психологічне консультування майбутніх батьків: підготовка до народження дитини, формування адекватних виховних установок, психологічне просвітництво. Психологічне консультування батьків: врахування вікових особливостей дитини, заохочення і покарання у вихованні дитини, вплив сім'ї (подружні, дитячо-батьківські і сиблінгові підсистеми) на формування особистості дитини. Діагностика та корекція дитячо-батьківських відносин. Консультування з приводу труднощів у взаєминах з дітьми. Психологічні проблеми, що виникають при нормативному розвитку дитини в кожному віковому періоді. Консультування в ситуації розлучення.

Очікується, що курс «Сімейне консультування» сформує у студентів уявлення про основні поняття сімейної психології, основні сучасні напрямки її розвитку (проблеми готовності до шлюбу, проблеми батьківства і проблеми дезадаптації сім'ї); основні підходи та способи терапевтичної роботи з основним переліком сімейних запитів і специфічних проблем. Студенти навчатися використовувати методи діагностики сімейних відносин і сучасні методи психологічної допомоги сім'ї.

Викладачі: кандидат психологічних наук, доцент Ульянова Т. Ю.

«ПРАКТИКА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ»

Навчальна дисципліна «Практика критичного мислення» має на меті допомогти магістрантам розвинути критичне мислення. Це передбачає: ознайомлення з його природою, структурою і функціями, методами формування; оволодіння навичками критичного аналізу інформації, правилами доказу і спростування в різних сферах життя.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є критичне мислення, як здатність людини аналізувати інформацію, критично її оцінювати, мати власну позицію в науковій, професійній та повсякденній діяльності, захищати й обґрунтовувати її.

Мета курсу полягає у всебічному вивченні магістрантами феномену «критичного мислення», ознайомленні з його формами і прийомами, формуванні практичних навичок його застосування у професійній та побутовій сферах.

Короткий зміст дисципліни. Історія вивчення критичного мислення. Рівні критичного мислення. Функції критичного мислення. Прийоми і способи формування критичного мислення. Прийняття рішень. Методи і види прийняття рішень: Усвідомлення, інтерпретація і вибір при прийнятті рішень. Суб'єкт прийняття рішень. Логічні міркування. Аналіз аргументації. Переконавання і пропаганда. Прийоми переконавання і критики. Психологія доводів. Візуальна аргументація. Доказ і спростування. Види доказів. Помилки при обґрунтуваннях. Основні види переконавання. Схема переконавання. Навіювання. Невербальні засоби впливу на аудиторію. Ефективні прийоми слухання. Рефлексивне і нереклексивне слухання. Принципи і правила ведення спору. Маніпулятивні прийоми ведення спору і захист від них. Підготовка виступу. Техніка виступу. Методи викладення матеріалу. Рішення задач. Стадії рішення задач. Планування і представлення задачі. Стратегія вирішення задач.

Очікується, що в результаті освоєння дисципліни магістрант повинен навчитися: раціонально і систематично мислити; будувати логічно коректну і переконливу аргументацію, аналізувати власні та чужі міркування і висловлювання; вільно орієнтуватися в інформаційних потоках, організувати і систематизувати інформацію, відрізнити інформацію від дезінформації, відокремлювати важливе від неважливого, критично працювати з усною та писемною інформацією різного змісту, аналізувати складні тексти і правильно організувати власні, готувати і проводити публічні виступи (дискусійні, презентаційні та експертні).

Викладач: канд. психол. наук, доц. Черножук Ю. Г.

ЗМІСТ

Саннікова О. П., Яблонська К. І. Наративні моделі формування життєвого сценарію особистості	3
Василенко І. А., Шевчук Л. В. Оптимістичність в контексті професійного самоздійснення	14
Орищенко О. А., Котовенко О. І. Професійний саморозвиток і самоактуалізація особистості: індивідуально-психологічні особливості	21
Гордієнко І. О., Сорочинська Т. В. Копінг-стратегії осіб із різним рівнем самоствавлення	29
Ульянова Т. Ю., Бойко Л. О. Взаємозалежність показників нервово-психічного напруження, вигорання та стратегій опанування	40
Бринза І. В., Капля Я. Г. Спряженість властивостей особистості вихователів інклюзивних груп	45
Саннікова О. П., Єрмошина О. Ю. Міжособистісні відносини макіавеллістів	52
Меленчук Н. І., Бабак О.Г. Специфіка комунікативної креативності кандидатів при професійному психологічному відборі з різним рівнем емпатії	57
Дегтяренко Т. В., Бондаренко О. О. Вплив рівня інтернет-залежності на факторну структуру особистості: розкриття складових інтернет-залежності	65
Водолазська О. О., Замороцька О. Б. Смисложиттєві орієнтації як чинник управлінських якостей майбутнього психолога	71
Черножук Ю. Г., Максимішин В. Креативність бізнесменів з різним стажем професійної діяльності	78
Тіора К. І. Інтерперсональні відносини у структурі професійної спрямованості студентів	83
Максименко Ю. Б., Цебрик О. М. Ціннісні орієнтації студентів технічного та гуманітарного вузів: порівняльний аналіз	95
Казанжи М. Й., Бєруашвілі Т. О. Адаптація дітей молодшого шкільного віку до навчання у школі	103

Саннікова А. О. Особливості сценічної діяльності представників творчих професій	109
Орищенко О. А., Шевченко П. Р. Впевненість у собі та адаптація особистості	115
Стахова Ю. Є. Психологічні особливості розвитку соціального інтелекту у дорослих дітей та їх батьків	120
Власенко М. О. Практична робота психолога у психологічному дитячому центрі раннього розвитку	124
Гордієнко І. О., Сосніна М. О. Механізми психологічного захисту агресивних і неагресивних осіб	130
Черножук Ю. Г., Дядик Д. С. Особливості тривожності та інтелекту здобувачів вищої освіти	138
Санніков О. І. Типологічні властивості як ресурс професіоналізації особистості	143

Цикл вибірових дисциплін Кафедри загальної та диференціальної психології

ОПП Прикладна і практична психологія для спеціальності 053 «Психологія», другого рівня вищої освіти (магістр) галузі знань 05 соціальні та поведінкові науки	155
--	-----

Для нотаток

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР ОСОБИСТОСТІ
В ЗВИЧАЙНИХ ТА НАДЗВИЧАЙНИХ
УМОВАХ СУЧАСНОСТІ**

Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної конференції

19-20 травня 2023 р.

Редактор: *І. А. Василенко*
Підготовка до друку: *О. І. Санніков*

Підписано до друку 27.04.2023 р. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Agiat Суг». Друк – цифровий.
Умов. друк. арк. 11,4. Обл.-вид. арк. 10,5. Тираж 115. Зам. 37-64.

Віддруковано з готового оригінал-макету
ФОП Бєлий А.Є.

м. Одеса; тел. (048) 770-12-02